

Ára: 1150 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

MIKECZ DÁNIEL

SEMMIT RÓLUNK
NÉLKÜLÜNK

Mikecz Dániel könyve azokat a változásokat tárja fel, amelyek a tüntetések és a politikai aktivizmus terén következtek be a 2010 és 2020 közötti időszakban. Az elmúlt évtizedben a baloldali és liberális pártok térvesztésével párhuzamosan kaptak egyre nagyobb jelentőséget a nyilvánosságban és a politikai akaratképzésben az alulról jövő kezdeményezések, társadalmi és politikai mozgalmak, valamint a nem kormányzati szervezetek. A kormányzó jobboldalon ugyanakkor a választói mozgósítás nem korlátozódott a választási kampányokra: a Fidesz az ún. mozgalmi kormányzást olyan eszközök segítségével valósította meg, mint a nemzeti konzultáció és a Békemenet.

Tüntetések, politikai aktivizmus
az Orbán-rezsim idején

TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó

Mikecz Dániel politológus, mozgalomkutató.

A Társadalomtudományi Kutatóintézet Politikatudományi Intézetének tudományos munkatársa, a Republikon Intézet vezető kutatója, az ELTE Politikatudományi Intézetének óraadója.

www.napvilagkiado.eu

A kötet a TK Politikatudományi Intézet és a Napvilág Kiadó közös kiadása, és most 20% kedvezménnyel kapható!

2021/3

3

MOZGÓ VILÁG

MOZGÓ VILÁG

2021/3

Ungár Péterrel beszélget Rádai Eszter
• Várhegyi Éva tanulmánya a gazdasági változásokról • Majtényi László tanulmánya a sajtószabadságról • Háy János és Lencsés Károly versei • Zoltán Gábor és Tóth B. Judit prózája

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kende Péter • Kőrösi Imre • László Ferenc • Parászka Boróka • Pető Iván • Pócsi Orsolya • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A-Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Az abszurd Shakespeare. Rendhagyó olvasópróba* (2020).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vámosmikolán. Író, költő, illusztrátor. Legutóbbi kötete: *Ne haragudj, véletlen volt* (2020).

KENDE PÉTER 1927-ben született Budapesten. Aranytoll díjas szociológus és politikai esszéista. Legutóbbi könyve: *1956 és ami utána következett* (2016).

KÓRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

LENCSES KÁROLY 1976-ban született Nyíregyházán. Első önálló verseskötete 2020 decemberében jelent meg *Holt szerető* címmel.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PÓCSI ORSOLYA 1973-ban született Debrecenben. Klinikai szakpszichológus, a Miskolci Egyetem oktatója.

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten, Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt

főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Dobi István – A nincstelen parasztfiú útja a hatalomba* (2020).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

TÓTH B. JUDIT 1964-ben született Budapesten. Író, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Éden* (1999).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRHEGYI ÉVA 1952-ben született Budapesten. Heller Farkas- és Bossányi Katalin-díjas közgazdász, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

ZOLTÁN GÁBOR 1960-ban született Budapesten. Füst Milán-díjas író, rendező. Legutóbbi kötete: *Szép versek 1944 – Abszurd antológia* (2020).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Gombos Andrea munkái

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

MOL + HYGI
Fluid
Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Virusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

200ml e

MOL **EGYMÁSÉRT**

MOST A TÖRŐDÉS HAJT

MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ,
HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig. [#torodeshajt](#) [#egymasert](#)

Rádai Eszter	3	Nagyon ébernek kell lennünk <i>Beszélgetés Ungár Péterrel</i>
Várhegyi Éva	19	Megújuló gazdaság? <i>Tanulmány</i>
Majtényi László	30	A magyar beteg <i>Tanulmány</i>
Zoltán Gábor	45	Vaskampók a dohszagban <i>Novella</i>
Tóth B. Judit	52	A mozi fölött <i>Novella</i>
Háy János	57	Nemzeti dal <i>Vers</i>
Lencsés Károly	58	Feloldozás, Ott hagyott kutya <i>Versek</i>
Pócsi Orsolya	60	Kata – egy terápia története <i>Szociointerjú</i>
Gárdonyi László	72	Jelek és virágok <i>Gombos Andrea munkáiról</i>

Hónapló

Parászka Boróka	75	Képzeltéseink vad országai
Végel László	78	Hogyan lett Ivo Andrićból Ivo elvtárs?
Hargitai Miklós	81	Nem szól a rádió
Dalos György	84	Jövőkép

Reflex

Révész Sándor	87	Az antiságok mélyén
Kende Péter	95	Létezik-e „kollektív identitás”?

-ról, -ről

Kórizs Imre	98	Végy egy csomó vaslábast!
Csepeli György	103	A hiba és a bűn
Pető Iván	107	Két évkönyv
Almási Miklós	110	Mindenki
Csengery Kristóf	115	Mihály, Schumann, Perényi, Kelemen
Vadas József	118	Rózsadombi luxuserőd
Stuber Andrea	123	Moszkvai függönyszínház
László Ferenc	126	Plebejus Polbeat

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára hét éven át nem változott. A hozzánk való ragaszkodást köszönjük, most azonban a lap fennmaradása és jövője érdekében arra kényszerülünk, hogy szerény áremelést hajtsunk végre. Ennek megfelelően 2021 januárjától az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj pedig 10 980 forint. Abban bízunk, hogy mindez nem rettent el lelkes olvasótáborunkat attól, hogy minket válasszon. A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.
Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

Nemzeti Kulturális Alap

a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2021/március

negyvenhetedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőmű-vészet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Jován-Cserna Krisztina (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóri-umi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Tudjuk, hogy „az embereknek” elégük van a pártokból. Bár tudjuk azt is, hogy pártok nélkül nem megy. Továbbá azt is tudjuk, hogy a 2021 márciusában rögzített esélylatolgotások (akár a több hónappal később fogalmazottak is) 2022 tavaszára rendszerint érvényüket veszítik. Mindig minden máshogyan alakul. Noha azt is tudjuk, hogy nincs az a fordulat, amely folyamatosan fogyó értékeinek restitúcióját Magyarország és a magyar társadalom helyett elvégezné.

És mégis próbálkozunk. A következő hónapokban a hat összefogódzkodó ellenzéki pártból szólítunk egy-egy embert. Nem a legelső embert és nem a miniszterelnök-jelöltet. Nem a legnagyobb hatalmút, de nem is a legnagyobb jövőjút. (Bár nincs kristálygömbünk.) Egy-egy politikust, aki melleleg értelmiségi. Végül is a Mozgó Világ sem más, mint egy értelmiségi lap, amely melleleg politizál. Ha szerencsénk van, a hat választott kifecsegi az iskola titkát s ezzel együtt közös akaratumkat. És Shakespeare-rel szólva egyúttal azt is reméljük, hogy a vágy erőt ad és utat talál, s megédesül a keserű pohár.

A szerk.

Nagyon ébernek kell lennünk

Ungár Péterrel beszélget Rádai Eszter

3

– Kezdjük egy nem kimondottan kellemes kérdéssel, a legutóbbi közvélemény-kutatásokkal...

– Hozzászóktam.

– ...amelyek szerint ha most lennének a választások, akkor az LMP-re körülbelül annyian szavaznának, mint a Kétfarkú Kutypártra vagy a Mi Hazánkra: a biztos pártválasztók közül két százalék, a teljes népességből pedig egy százalék.

– Ciklus közben ez normális, körülbelül ennyi szokott lenni.

– És ez megnyugtató?

– Persze, hogy nem, magam is tudom, hogy sokat hibáztunk, de azt sem felejttem el közben, hogy az LMP azon kevés politikai közösség egyike Magyarországon, amely mindig ké-

pes volt akár menet közben is korrigálni.

– Készülve a beszélgetésünkre, kicsit szétnéztem az interneten, és feltűnt nekem egy Molnár Ferenc tollára való körülmény: a mindössze hattagú LMP-frakcióban úgyszólván elsőprő, kétharmados többségben vannak a „tiszték” – a frakcióvezető és három helyettese –, és csak ketten a „közlegények”.

– Igen, Hohn Krisztinával mi ketten, így is hívjuk magunkat. Egyébként minden frakcióban magas a frakcióvezető-helyettesek száma, bizonyos helyzetekben ugyanis csak ők kapnak szót, a mezei képviselők nem.

– Csak arra próbáltam célozni, hogy magán kívül mennyire nincse-

nek jelen az LMP politikusai a nyilvánosságban. Jó, tudom, hogy ezt vissza fogja utasítani, már csak a kötelező szerénység miatt is...

– Persze, de nem is értek ezzel egyet. Schmock Erzsébetről például, akinek amúgy minden mérés szerint velem megegyező az ismertsége, nyilván ugyanannyi kritikát meg lehet fogalmazni, mint bárki másról is...

– *Én például semmi rosszat nem tudok róla mondani.*

– ...de azt nem lehet tőle elvitatni, hogy harminc éve foglalkozik zöldpolitikával, úgy is, mint sok évig a Magyar Természetvédők Szövetségének a vezetője, tehát az ő személyes hitellessége az ököpolitika terén óriási. Másrészt a médiában való megjelenés és szereplés csak a kisebbik, bár nagyon fontos része a politikus munkájának, ráadásul a helyi ügyeket, mint például Csárdi Antal esetében, aki belvárosi egyéni képviselőként hihetetlenül jó munkát végez, nem mindig lehet az ország nyilvánossága számára láthatóvá tenni. Azoknak az a természetük, hogy alapvetően helyben érdekesek, miközben akár ugyanannyira fontosak lehetnek, mint az országos ügyek.

– *Szintén a Facebookon figyeltem fel a profilját keretező mondatra: „Valódi megbecsülést a szociális dolgozóknak!”*

– Ez az az ügy, amit a járvány kezdete óta minden fórumon folyamatosan képviselek: hogy a szociális dolgozók, akikre rettentően nagy szüksége van vagy lesz életünk során valamennyiünknek, a legrosszabbul fizetett állami alkalmazottak, és most abból az egyszeri ötszáz ezer

forintos bérkiegészítésből is kimaradtak, amit – velük ellentétben, de amúgy helyesen – az egészségügyi dolgozók megkaptak.

– *Még közülük sem mindenki.*

– Sok egészségügyi szakdolgozót kérdeztem erről, a jelentős többségük megkapta.

– *Amúgy beleillik a képbe, más szakmák sem igen kapnak támogatást.*

– Igen, csak itt az is a probléma, hogy a szociális és az egészségügyi szektor ilyen módon való szétválasztása indokolatlan, mert a tevékenység maga, tehát az ápolási és a gondozási munka – hiszen egyre tovább élünk, és ezért egyre hosszabb ideig szorulunk gondozásra – sem válik már el élesen. Miközben a két szektor bértáblája között akár száz-ezer forint is lehet a különbség, ami nyilván szerepet játszik abban, hogy ma a szociális szektorban több mint tizenötezer álláshely betöltetlen, és nagyon eltérő színvonalú gondozásban részesül, aki az egyik intézményből átkerül a másikba, jóllehet az igényei alapvetően változatlanok. Másfelől a szociális szektorra sokan úgy tekintenek, mint a szolidaritás terepére, pedig ez súlyos tévedés. A szociális ellátás alapvetően állami feladat, akkor is, ha ezt a mi államunk nagyon rossz minőségben látja el, miközben a demenciaellátásra szoruló emberek is fizettek korábban, akár negyven-ötven éven át társadalombiztosítási járulékot és adót, és ezért járna nekik, ráadásul méltó módon, ez a szolgáltatás.

– *Ha már a szociális gondoskodásnál tartunk, nincs abban vala-*

mi ellentmondás, hogy egy NER-oligarcha gyermekeként – ez az önjellemzése –, illetve saját jogon is NER-oligarchaként a magyar parlamentnek épp a legbaloldaliabb pártjánál kötött ki?

– Így van, vagyonos családba születtem, de hozzátenném, hogy miközben édesanyám, mint az köztudomású, nagyon fideszes, ezt ostobaság lenne tagadni, de a vagyont 2006-ban elhunyt édesapámtól örököltem, aki azt még akkor szerezte, amikor a Fidesz nem volt kormányon. Tehát bár ő is Fideszszavazó volt élete végéig, mégsem volt fideszes üzletembernek nevezhető, hiszen nem a politikából csinálta a pénzét. Amúgy az is érdekes, és a rendszer jellege szempontjából sokatmondó körülmény, hogy bár papíron ma én vagyok a magyar Országgyűlés leggazdagabb képviselője, ez csak azért lehet így, mert én az utolsó fillérig bevallom a vagyonom.

De hogy a kérdése lényegére is válaszoljak, a politikusi pályám kezdetéhez, vagyis az LMP-hez való csatlakozásomhoz köze volt a szüleimmel szembeni kamaszkori lázadásomnak is. Például, hogy elolvastam Engelsnek *Az állam, a család és a magántulajdon eredete* című könyvét, ez amúgy kötelező is volt az egyetemen, és nagy hatással volt rám. Aztán Betty Friedan *The Feminine Mystique* című könyve is mély benyomást gyakorolt rám, ahogyan Tony Judt könyvei is, amelyeket egyébként, akármennyire szociáldemokrata történésről van szó, édesanyám adott a kezembe. És persze a Nagy-Britanniában töltött évek, a skóciai egyetemi tanulmányaim sem múltak el felettem nyom nélkül, hiszen azok épp a skót füg-

getlenségi népszavazást megelőző kampány idején zajlottak, amikor a Skót Nemzeti Pártnak, ennek a társadalompolitikailag rendkívül baloldali és progresszív, ugyanakkor nacionalista képződménynek sikerült domináns pozíciót elfoglalnia. És ez nekem nagyon szimpatikus volt, ma is ez az a párt – hasonló egyébként nem létezik Magyarországon –, ami leginkább közel áll a szívemhez.

– Skóciában földrajzot tanult, majd elment a CEU-ra ökológiából master fokozatot szerezni. Azért, mert a környezetvédelmi mozgalmak szerte a világban baloldalinak számítanak?

– Nem, engem a természettudomány, illetve a természet maga mindig érdekelt, de sok párhuzamot is látok a társadalom és a természet működésében. Az LMP-hez egyébként azért is csatlakoztam, amúgy a kampányban kezdtem dolgozni Karácsony Gergely „keze alatt”, mert – vulgáris példával – ebben a pártban lehetett egyszerre az a véleménye az embernek, hogy szükség van a spekulációs pénzmozgásokat megfékező Tobin-adóra, és jó, hogy van legális abortusz, de a székely autonómia is kell. Mindig evidenciának tartottam, hogy ezt a három dolgot egyszerre is lehet gondolni.

– Ezeket egyébként az úgynevezett baloldalon is össze tudják egyeztetni egymással, sem a Tobin-adót, sem a székely autonómiát nem gondolják ördögtől valónak. Például Markó Béla is a székely autonómia híve, meg még sokan, akikről ezt a jobboldalon nem is feltételeznék. Tehát a székely autonómia nem jobboldali vagy épp fideszes találmány, ellenkezőleg.

– Igen, de én már úgy szocializálódtam a politikában 2004 miatt, hogy ez az ügy a jobboldalra került. Markó Béla egyébként a kedvenc kortárs költőim egyike.

– *Egyszóval, hogy visszatérjünk az eredeti kérdéshez, az LMP-n kívül más pártok szóba sem jöttek.*

– Nem, mert ráadásul – és most lehet Schiffer Andrást ezer szempontból kritizálni – nekem az ő politikusi hitvallásában nagyon rokonszenves volt, hogy aki erre a foglalkozásra adja a fejét, annak gondolnia kell valamit a világról, tehát kell, hogy legyen társadalomképe. És engem ez a gondolat, bár tudom, hogy a politikusnak ugyanakkor nem tesz jót, ha közben értelmiségi is akar maradni, a mai napig inspirál.

6

– *Azt szokta nyilatkozni, Schiffer Andrásnak köszönheti, hogy politikus lett. Ezért?*

– Részben, és mert először ő adott fontos háttérfeladatokat nekem. Viszont az az ember, aki miatt én a párt színeiben a médiában szerepelhettem, Szél Bernadett volt.

– *Tegyük hozzá, ma már egyikük sincs az LMP-ben. De ne szaladjunk ennyire előre, maradjunk a csatlakozása motívumainál, nézzük az LMP önmeghatározását, és vegyük sorra, mit fogad el ezekből az alapelvekből. Indulásakor az LMP olyan liberális, balközép és közösségelvű politikai hagyományokból is építkező pártként határozta meg önmagát, amely ökológiai és radikális demokrata irányvonalat követ. Ebből mi az, amit magának vall?*

– A liberalizmusból azt, ami számomra, illetve számunkra a jelen

világban az egyik legfontosabb elv, a szólás- és a véleménynyilvánítás szabadsága iránti rendíthetetlen, akár úgy is mondhatnám, dogmatikus elkötelezettséget. Ez az a párt ugyanis, amelyik szerintem nagyon helyesen – és ha megint sor kerülne rá, én így szavaznék – 2011-ben elutasította, hogy a holokauszttagadás és a kommunizmus bűneinek tagadása büntető törvénykönyvi tényállás legyen. Szerintünk hadd tagadhassa mindenki azt a bűnt, amit akar, vagy amit nem szégyell. Egyetlen esetben tudom a szólás-szabadság korlátozását elfogadni, ez pedig az az eset, amikor konkrétan bűncselekményre való felbujtásról van szó. Ezt leszámítva bármit lehesse hirdetni, azt is, hogy a föld lapos. Nagyon nem értek tehát egyet azzal a nyugat-európai tendenciával, amikor a gyűlöletbeszéddel szemben jogi eszközökkel akarnak fellépni, és én ezt liberális alapelvekből kiindulva mondom.

– *Menjünk tovább. A balközép pártként való önmeghatározásról mit gondol?*

– Azt, hogy a jóléti állam az emberi civilizáció egyik csúcsterméke. Nagyon kevés ember által alkotott intézmény volt a világtörténelemben, ami ilyen mértékben tudta volna mérsékelni az emberi szenvedést, mint a jóléti állam. Hiszek az újraelosztásban, az államot demokratikus körülmények között jó gazdának tartom, és ebben én nagyon közel érzem magamhoz, ha már újra brit tradíciókban gondolkodom, a második világháború utáni brit szociáldemokrata pártot, azaz a Munkáspártot. És ha magyar példát kell mondanom, akkor Kéthly Annát.

– *Hogyan fér össze mindezzel, vagy épp hogyan kapcsolódik az előbbiekhöz az önmeghatározás harmadik eleme, a közösségelvű, konzervatív politikai hagyományokból való építkezés?*

– Szerintem a nemzetállam jó dolog, ráadásul, hivatkozva megint a második világháború utáni brit szociáldemokrata hagyományra, összefügg a jóléti állam fogalmával is – üzenem újbalsoldali kollégáimnak itt a *Mozgó Világban*. A jóléti állam ugyanis annak a szolidaritás- és kockázatközösségnek a terméke, ami például köztünk, magyarok között áll fenn, és amit az újraelosztás révén és más módokon is finanszíroznak.

– *Mire alapozza, hogy azok a „kollegák”, akik írják vagy olvassák a Mozgó Világot, épp újbalsoldaliak lennének, és hogy tagadják vagy támadják a szolidaritás, illetve a szolidaritásközösség elvét?*

– Nekem könnyebb úgy beszélni, ha – projektív identifikációval – magam elé képzelek valakit, akivel vitatkozom.

– *Mit jelent maga számára, hogy az LMP ökológiai párt? Ami most már az önmeghatározása legfontosabb eleme is, ennek megfelelően a neve is LMP – Magyarország Zöld Pártja, röviden Zöldek. Vagy inkább úgy kérdezem: hol helyezné el, mondjuk így, a nyugati demokráciák zöld pártjai között?*

– Ez azért nehéz, mert a mi történelmi fejlődésünk nagyon eltér a nyugat-európaiakétól. Nézzük mondjuk a német Zöldeket, akik körében a hetvenes-nyolcvanas évektől kezdve egészen az első kormánya

kerülésükig zajlott egy vére menő vita – ami részben a szociáldemokratákkal való koalícióról, részben a piacgazdasághoz való viszonyról szólt – az úgynevezett „reálók”, vagyis a reálpolitikusok, és a „fundik”, a baloldali rendszerkritikusok között. És én úgy látom, hogy ha az LMP-ből nem vált volna ki politikai-stratégiai okokból a Párbeszéd, tehát ha még mindig egy párt lennénk és a reáló-fundi vita mentén hasadnánk két táborra, akkor egyáltalán nem azok kerülnének a hasadás két oldalára, mint most az LMP-be, illetve a Párbeszédbe. Mert ez a hasadás épp keresztbe metszené azt a politikai-stratégiai természetű vitát, ami annak idején a PM kiválásához vezetett.

– *Mondjon erre példát!*

– Például Tordai Bence akkor a fundik táborában lenne, szemben a most velem egy pártban lévő Karácsony Gergellyel, aki viszont velem együtt a reálók csapatát erősítené.

– *Többször nyilatkozott arról, hogy véleménye szerint Magyarországon a zöldpolitika életmód-politikaként nem lehet sikeres. Miért nem, mire alapozza ezt, és mennyire számít ez mainstream véleménynek a pártjában? És van-e mindennek köze ahhoz, hogy bár nem jellemző önre a rongyrazás és a luxusfogyasztás, az életmódját lehetne mértékletesnek is nevezni, a vagyoni helyzetének megfelelően sokáig egy nagy dízelautója volt, amit most már, bevallása szerint nem függetlenül az elvárásoktól, lecserélt egy hibridre?*

– Jó, vegyük először az én példámat. Igen, lecseréltem a dízelautómat hibridre, mert én ezt megengedhet-

tem magamnak. Csak közbevetőleg: igazából és értelemszerűen akkor lennék jó ember, ami, mint a mellékelt ábra mutatja, nem teljesen vagyok, ha Szombathelyre, ahol szeretnék a következő választáson elindulni, mindig vonattal mennék. De hát ez, bevallom, kényelmi kérdés is, és bizonyos tekintetben kényszerűség is, mert nem így lenne, ha hamarabb oda lehetne érné Szombathelyre vonattal, ami ráadásul nem is késne négy alkalomból háromszor, mint az én esetemben a négy utolsó alkalommal történt. Marad tehát, mint látványlag környezetbarát megoldás, a hibrid autó, ami azonban az én zöld identitásomnál sokkal inkább jelzi az anyagi helyzetemet. Mint egyébként az is, amikor a kávézóban a drágább kávéért kérem, ami fair trade ugyan, tehát környezettudatos termelésből származik, viszont csak kevesen tudják megfizetni.

– Mondhatok egy talán kézzelfoghatóbb példát erre az ellentmondásra? Magyarországon a nagyon szegény, nyomorúságos körülmények között élő családok nem gázzal vagy villannyal fűtenek, nem is biztos, hogy van vezeték gáz a környékükön, hanem – súlyosan szennyezve, mérgezve a levegőt – azzal, amihez hozzájutnak, tehát ilyen-olyan szilárd tüzelőanyaggal, rosszabb esetben szeméttel. Miközben nagyon kevesek, a nagyon jómódúak, a nagyonos emberek megengedhetik maguknak, hogy irtózatossá váljanak a paszszív házakat építtessenek maguknak. De elmarasztalhatjuk-e az egyiket azért, mert rombolja a környezetet, és példának állíthatjuk-e a társadalom elé a másikat, amiért megengedheti magának, hogy ezt ne tegye?

– Tökéletes példa, ami napnál világosabban mutatja, hogy ameddig az ökopolitika nem kerül egységbe a társadalompolitikával – hiszen itt az alapkérdés az, miért van rászorítva az a szegény ember, hogy szeméttel tüzeljen –, addig az ökológia legégetőbb kérdéseire sem lesz megoldás. Ha ezt az egész problémát meg lehetne oldani a fogyasztási szokások megváltoztatásával és önkorlátozással, akkor nem kellett volna pártot szervezni a zöldmozgalomból. Amivel nem azt akarom mondani, hogy nem jó, ha az emberek maguk is tesznek a környezetért, belátással és önkorlátozással, a szokásaik racionalizálásával, de ez önmagában nem fogja megoldani ezt a világméretű problémát. Mert az nem az egyes emberek önálló döntéseinek sorozatán múlik, hanem például azon is, hogy ha elmegy a szupermarketbe, akkor ott ne legyen olcsóbb az a kínai jégsláta, aminek 4500 kilométert kellett utaznia, mielőtt a polcra került, mint amit onnan alig harminc kilométerre termeltek. És nekem ne mondja senki, hogy egy piacgazdaságban így természetes, mert ez egyáltalán nem természetes, hiszen a kínai jégsláta árába nincs beleszámítva az a szennyezés, tehát az az ökológiai kár, amit azonban, ha nem előbb, akkor utóbb, de valamennyiünknek meg kell fizetnünk. És amíg ezen nem változtatunk politikai szinten, addig az egyéni döntések nem vezetnek sikerre.

– Maga, illetve a pártja hogyan változtatna?

– Mi az LMP-ben azt állítjuk, hogy a szabadkereskedelem, ha korlátlan, a klímaváltozás hatásainak a növelése mellett hat, nem pedig ellene.

Ezért ellenezzük a szabadkereskedelmi egyezményeket, illetve kárhoytatjuk az Európai Unió agrárpolitikáját, ami egyébként valamennyi nyugat-európai zöldkiadvány szerint is tragédia, az általuk is leginkább – jogosan – kritizált eleme az Európai Unió politikájának.

– *A támogatások iránya miatt?*

– Mert a támogatásokat semmilyen módon nem kötjük zöld szempontokhoz. Illetve mert a nagyüzemi szántóföldi gazdálkodás támogatása kimondottan ellentétes a zöld szempontokkal.

– *Jól tudom, hogy amikor a gondoskodó tevékenységek munkaként való társadalmi elismerése ügyében foglal állást, és képviseli a politikában az ilyen tevékenységeket végzők érdekeit – amelyek magától értetődően egybeesnek a gondozásban részesülők érdekeivel –, akkor ezt a zöldpolitizálás részének is tekinti? Milyen alapon lehet a kettőt összekapcsolni, egységként kezelni?*

– A zöldpolitika alapállítása, hogy miközben a természeti erőforrásokra folyamatosan megújuló adottságként tekint a gazdasági-politikai rendszer, pedig nem azok, ezért ez a rendszer fenntarthatatlan. Ugyanígy a gondoskodó munkát is folyamatosan megújuló gazdasági erőforrásnak tekinti a politikai-gazdasági rendszer, amit nem kíván munkaként elismerni, és ezért ellentételezni, fizetni érte, és ez szintén fenntarthatatlan, de legalábbis nagyon súlyos problémákat okoz. Mert ugyan miért nem munka az, ha valaki, az esetek túlnyomó többségében a nő, a demenciában szenvedő anyósát gondozza annak élete utolsó hónapjaiban vagy éveiben?

– *Ha engem kérdez, én természetesen munkának tartom, sőt, az elképzelhető legnehezebb munkák közé sorolom...*

– De a mi gazdasági rendszerünk nem sorolja oda, sőt, el sem ismeri munkának. Ezért a gondoskodó munka elismerése, illetve elismertetése szerintem ma a politika egyik alapvetően fontos kérdése. Beszélünk már arról korábban, milyen nagy hatással volt rám egyetemi tanulmányaim kezdetén a baloldali gondolatok mellett a '68-as, úgynevezett második hullámú feminizmus, és talán nem túlzás, ha azt mondom, Betty Friedan könyve életem egyik legnagyobb intellektuális élménye volt. Összefoglalva tehát, mindebből következőleg, én azt gondolom, hogy a gondoskodó munkának a gazdasági rendszerbe való beemelése és ott fizetetlenből fizetetté változtatása a legfontosabb lépés abba az irányba, hogy a nemek közötti szakadék megszűnjön.

– *Nem sokkal a beszélgetésünk előtt a 2022-ben egymással szövetségben indulni készülő ellenzéki pártok együtt megfogalmazták a közös kormányzás hat alapelvét, amit az LMP részéről a két társelnök írt alá, de emellett közzétettek egy nyilatkozatot is, amelyben a következő mondatok olvashatók: „A migráció kihívásait csak a kiváltó okok, köztük a klímaváltság okozta katasztrófák és az erőszakos konfliktusok megszüntetésével lehet kezelni. Ebben számítunk az európai együttműködésre, de – és itt következik, amiről a véleményét kérem – a bevándorlással kapcsolatos döntéseket továbbra is csak a nemzeti kormányok hozhatják meg. Megvédjük a határainkat...”. Kitől*

akarja az LMP megvédeni a határainkat? Ki akar ide bevándorolni? Nem emlékezteti ez arra, amit a magyar kormány mond és tesz 2015 óta? És most eszembe jut, amit Gulyás Mártonnak mondott a Partizán YouTube-csatornán folytatott beszélgetésükben: „A migráció kérdésében nem szégyen a Fideszsel egyetérteni.”

– De arra kérem, most felejtsek el a Fideszt illetve a kormányt, már csak azért is, mert csak nekik tesszünk szívességet, ha hagyjuk, hogy ők határozzák meg, miről mit gondoljunk. Tehát nézzük ehelyett a tényeket. Abban mindenki egyetért az ellenzéki oldalon, hogy a háború elől menekülő embereket, amíg nem tudnak a hazájukba biztonságga- lissal visszatérni, be kell fogadni, menedékjogot kell nekik adni. Mindez azonban nem összemosható a bevándorláspolitikával, sem úgy, ahogyan azt a magyar kormány tette és teszi 2015-től kezdve folyamatosan, sem úgy, ahogyan ellenkező kiindulásból bizonyos nyugat-európai radikális zöldek tették, amit én, amikor az Európai Zöld Párt vezetőségének tagja voltam, rengetegszer hallottam tőlük. De most ezt is hagyjuk, és térjünk vissza az LMP állásfoglalásában lévő mondatra, amely szerint „a bevándorlással – ismétlem, a bevándorlással, nem a menekültügygel! – kapcsolatos döntéseket továbbra is csak a nemzeti kormányok hozhatják meg”. Mit is jelent ez a mondat? Pusztán csak annyit, hogy amint nincs az Európai Uniónak közös adópolitikája, nincs közös bérlpolitikája, és nincs közös szociális ellátórendszere, tehát amíg az egész unió nem képez egyetlen nagy, közös kockázatközösséget, addig nem lehet közös

bevándorláspolitikája sem, az csak az egyes országoknak lehet külön-külön, a saját kockázatközösségükre alapozva.

De menjünk tovább, és nézzük, mi most a helyzet. Van most úgynevezett migrációs válság? Nincs. És miért nincs? Mert a jobboldali sajtóban minden rossznak elmondott, a migránsok becsábításával megvádolt Angela Merkel megoldotta, amikor 2016-ban paktumot kötött Erdoğannal arról, hogy Törökország – nagyon sok pénzért – részben befogadja, részben föltartóztatja a szíriai menekülteket.

– *Ezt a paktumot ön az európai reálpolitika csúcsteljesítményeként szokta emlegetni.*

– Így van, mert szerintem abban a helyzetben – és ezzel biztosan nem fog egyetérteni, egyébként ez a mondatom az európai zöldeknél is kiveri a biztosítékot – az egy jó reálpolitikai kompromisszum volt. Amit egyébként Orbán Viktor is megszavazott a tanácsban, miközben itthon a teljes jobboldali sajtó Angela Merkelt kiáltotta ki Európa elveszejtőjének.

– *Tíz- és százezerszámra ugyan tényleg nem özönlének most már a menekülők Európába, viszont néhány millióan ma is Törökország különféle táborai- ban várják sorsuk jobbra fordulását, hogy azokról az ezrekről vagy tízeze- rkről ne is beszéljünk, akik embertelen körülmények között tengődnek Szerbia különböző táborai- ban, és a tengeren is süllyednek el még hajók fedélzetükön embe- rekkal...*

– Igen, de – és akkor térjünk rá a menekült-, illetve migránskérdés lényegére – ma már azzal szerintem

szinte mindenki egyetért, hogy az ideáltipikus helyzet az, ha mindenki a szülőföldjén tud boldogulni.

– *Ha képes boldogulni... Ami azonban a világ sok térségében egyre kevésbé lehetséges, a környezeti változások, a felmelegedés, az elsivatagosodás, majd az ezek következtében is kitörő viszályok és hasonlók miatt.*

– Pont erről akartam beszélni. A második világháborút követően, arra reagálva, abból megkísérelve a tanulságokat levonni, létrejött egy nagy kompromisszumra alapozott nemzetközi rendszer, amely évtizedekig jól működött, de amely – úgy látszik – a 21. század problémáira már nem képes megfelelően reagálni. A menekültügyi rendszer például, szembetalálva magát 2015-ben a keletről nyugatra az utakon és a tengereken áramló emberek tömegeivel, egyszerűen összeomlott. De bennem mindennek ellenére, bár tudom, hogy ezt egy politikusnak nem illik mondani, ezzel kapcsolatban is rengeteg ambivalencia van. Mert biztos, hogy kell lennie – és itt ismét csak Angela Merkelre tudok utalni – valamiféle sosem végleges, viszont állandóan újraépíthető megoldásnak, egy nagy, aprólékos és szisztematikus munkával kialakítható és állandóan újra létrehozható kompromisszumnak, ami a valóságban működik.

– *Úgy képzeljük ezt, mint egy nagy nehézségek árán összeeszkábált építményt, ami állandóan összedőléssel fenyeget, de mindig sikerül innen is, onnan is megtámasztani és aládúcolni, és ezért legalább fedél van a fejünk felett?*

– Hát nem ez történik folyamatosan migrációügyben? Az uniót mindig újra bezsarolják a törökök, mondanak egy, a korábbinál nagyobb összeget, és akkor, mint a kabuli viágpiacra, a felek megalkusznak, és végül mindenki megkönnyebbülten fellelegzik. De csak egy időre, mert nemsokára kezdődik az egész előlről. Amivel csak azt akarom mondani, hogy annak a vitának, amiben senki sem hajlandó engedni, nem lehet normális végkifejlete.

– *Akkor elmondok most magának egy történetet, amit tegnap hallottam, egy Szíriából menekült fiúról szól, akit egy franciaországi faluban, Taizében az ott lévő katolikus közösség, illetve annak egy tagja pár éve befogadott. Ennek a fiúnak a szüleit, amikor ő nyolcéves volt, az Iszlám Állam emberei megölték, és akkor a nagypapája fogta a gyereket, és átlépett vele talán török határon, de nem sokkal később ő is meghalt. És akkor ez a gyerek elindult, és hat éven át vándorolt, miközben ki tudja, mi minden történt vele, és aztán egyszer csak elért Calais-ba, ahonnan már nem volt tovább, és akkor Taizébe vitték. El tudja képzelni, mit élhet át egy kisgyerek, miközben az utakat rója hat éven át egyedül? Mert én nem. De hát mégiscsak meg kell próbálni valamilyen módon ezt elképzelni, nem?*

– De, teljesen igaza van, és ebben igaza van Ferenc pápának is, hogy be kell fogadni azokat, akik sükséget szenvednek.

– *Ez a keresztény hit parancsa.*

– Hát ebben szerintem nincsen olyan nagy különbség közöttünk, mint ahogy azt elsőre gondoltuk.

– *Visszakanyarodnék egy korábban félbehagyott témánkhöz, az LMP politikájához. Gyakorol-e még valamilyen befolyást rá az alapító elnök, Schiffer András? Akiről a lemondása, sőt a távozása után is okkal lehetett gondolni, hogy informálisan továbbra is a párt stratégiájának meghatározója.*

– Inkább úgy fogalmaznék, hogy egy ideig a távozása után is komoly informális befolyást gyakorolt az LMP politikájára. De amióta létrejött a hatpárti szövetség, Schiffer András semmilyen szinten nem folyik bele a pártéletbe.

– *Mert az ellenzéki pártok közötti szövetség ma is ellentétes az ő elképzeléseivel?*

– Így van. A kettőnk késhegyre menő vitái egyébként pont a szövetség kérdésében voltak.

– *Miközben magát – talán mondhatjuk így – politikai értelemben az ő gyermekének tekintette.*

– Volt pár nagyon magas decibellel folytatott beszélgetésünk, de végül, legalábbis azt hiszem, elfogadta, hogy nem értek vele egyet.

– *A többiek távozásáról mit gondol? Nem a kezdetekkor távozó bázisdemokratákról és a kirakatba tett értelmiségiekről és művészekről kérdezem, hanem a még Schiffer elnöksége idején távozott és azóta más színekben játszó politikusokról, Karácsony Gergelyről, Szabó Tímeáról, Szabó Rebekáról és Jávor Benedekről, és persze a Schiffer utáni társelnökökről, Szél Bernadettől és Hadházy Ákosról. Szóval, mit gondol arról, hogy az LMP-t ezek a korábbi vezetői illetve ma is neves egykori*

politikusai elhagyták – Schiffer Andrást is beleértve persze?

– De én maradtam.

– *De ekkora vérveszteséget egyetlenegy más párt sem szenvedett el.*

– Ez igaz.

– *És ezt mivel magyarázza?*

– Ószintén, nem teljesen tudom erre a választ.

– *De biztosan gondolkodott már erről. Nem lehet, hogy rossz volt az a politika, amit az LMP folytatott?*

– Elismerem, sokszor folytatott rossz politikát, de – ellentétben a többi magyarországi párttal, amelyek vezetői kivétel nélkül csak a saját jó politikájukra emlékeznek – ez a politikai közösség talán abból a szempontból unikális Magyarországon, hogy egyedül képes az önreflexióra és a mértékletességre, tehát mi képesek vagyunk beismerni: sok hibát követtünk el. Vegyük végig. Az első kilépők a radikálisok voltak, akiknek a távozása voltaképpen természetes, ők mindig mindenhol elmennek, amikor egy mozgalom párttá alakul. A második hullám, ami sokkal fájdalmasabb, a Párbeszéd kiválása: ennek politikai-stratégiai vita volt az oka...

– *Az LMP szövetségi politikájáról?*

– Igen, amiben szerintem bizonyos szempontból mindkettőnknek igaza volt, és bizonyos szempontból egyikünknek sem. Én a mai napig azt gondolom, hogy nekünk több mindenben volt igazunk, de ezt a vitát most már értelmetlen újraindítani. Következett ezután Schiffer András kivonulása, az ezzel kapcsolatos érveit csak ő tudja elmondani. De ami

számomra a legszomorúbb, az a legutóbbi szakadás, a párt két korábbi társelnökének kilépése, mert ezt megmagyarázni sem tudom.

– *Az után a vesszőfutás után, amit számukra a 2018-as kampány jelenthetett? A pártfegyelem miatt, jobb meggyőződésük ellenére képviselt irracionális szövetségi politikával, az ellenzék által megnyerhető körzetekben a kölcsönös visszaléptetések elutasításával, majd a választási vereség után az ellenük indított fegyelmi eljárásokkal?*

– Nem értek egyet, a 2018-as kampányunk sikeres volt, hiszen a párt hét százalékot ért el. Másrészt azt is hiába várja tőlem bárki, hogy bármilyen interjúhelyzetben Szél Bernadetről rosszat mondjak, de nekem is papírom van arról, hogy abban a kampányban az együttműködést támogattam. Schmuck Erzsébetet és engem is ugyanaz az etikai bizottság ítél el, mint őket, de mi mégis benn maradtunk a pártban, miközben persze megértem, hogy ők elmentek, hiszen ami akkor a párton belül történt, azt nagyon sok mindennek lehet nevezni, de pártszerű működésnek nem.

– *Elmondom, mit lehetett látni kívülről a 2018-as kampányban: hogy abban a nagy kavarodásban, amikor mindenki a saját kampányával volt elfoglalva, maga – az összes információk birtokában – valahogy átvette a pártjában az irányítást. A már emlegetett Partizán-interjúban Gulyás Márton ezt információgazdálkodásnak nevezi.*

– A következőt gondolom erről. Amikor Schiffer András a 2014–18 közötti ciklus felénél otthagya az

LMP-t, akkor én vákuumba kerültem, amire sok szempontból nem voltam felkészülve, és ebből adódóan rengeteget hibáztam.

– *Hogy érti azt, hogy vákuumba került?*

– Hogy senki nem volt, aki ambicionálta vagy legalább elvállalta volna, hogy a politizálásnak ezt a részét csinálja.

– *De mi ez a rész? A szervezés? A stratégia meghatározása? A soron következő feladatok kijelölése, a preferenciák kialakítása? A tagsággal vagy az apparátussal való foglalkozás? Személyi ügyek? Vagy mi?*

– A politikának, a politizálásnak az a része, ami nem látszik a médiában: a folyamatos munka. Az ügyek vitele, a dolgok intézése, a mindennapos döntések egyáltalán nem látványos, de nagyon fontos, alapvető fontosságú ügyekben, az apparátus irányítása és ellenőrzése, és igen, a szervezés. Amire én akkor, 25-26 évesen tényleg éretlen voltam, de senki más nem volt, aki ezt elvégezte volna. Ráadásul voltak a pártban olyan szereplők, akikről most nem szeretnék beszélni, de akiket egyetlen dolog hajtott: a rombolni vágyás. Tehát, visszatérve a kérdésre, a 2018-as kampány valóban sikertelen volt sok szempontból, ugyanakkor emlékeztetnék mindenkit, hogy amikor Schiffer elment, Stumpf András, aki akkor még a Mandinernél dolgozott, írt egy cikket Nincs Dallas Jockey Ewing nélkül címmel, utalva arra, hogy Schiffer András nélkül az LMP ki fog esni a parlamentből. És hogy ez mégsem így történt, hogy mégiscsak sikerült benn maradnunk a parlamentben, abban Szél Bernadett

küzdőképessége és tengernyi munkája mellett nekem is volt szerepem.

– *Kikre gondolt, amikor azt mondta, hogy voltak olyanok, akiknek semmi más céljuk nem volt, csak a rombolás?*

– Már ők sem tagjai a pártnak szerepsére.

– *Például aki föllökte Hadházi Ákost székestől, Sallai Róbert Benedek?*

– Így van.

– *A korábban többször említett interjúban van egy érdekes állítása önmagáról: „Sosem leszek népvezér, frontpolitikus, én nem kérem, hogy szeressenek.” És hozzátette, hogy a legfontosabb képessége a hatékonyság. Ezt akár úgy is lehet érteni, hogy – felmérve a saját korlátait – belőtte a maga számára az úgynevezett második ember, a háttérben maradó szervező vagy az úgynevezett erős ember szerepét.*

– Ha nem helyes az énképe egy politikusnak, az szerintem rettentő nagy tragédiákat tud okozni. Én egyáltalán nem vagyok magamról rossz véleménnyel, tudom, hogy nagyon jók a politikai képességeim, de valami hiányzik belőlem ahhoz, hogy Magyarországon első számú politikai vezető lehessenek. Ami azért, valljuk be, nem a világ legnagyobb tragédiája. Voltak már néhányan a világtörténelemben, akiknek nem kellett első embernek lenniük ahhoz, hogy jó és fontos dolgokat vigyenek végbe. Ráadásul azt is gondolom, hogy egy politikusra, aki harmincéves, amennyi én most vagyok, és mindössze öt év professzionális politizálás van mögötte, bőven ráfér még a tapasztalás.

– *Akkor itt most szeretném a korlátairól, illetve a terheiről kérdezni...*

– Most fog következni a „Mit beszéllek édesanyámmal a vasárnapi ebédnél” napirendi pont?

– *Egyáltalán nem, tudom, hogy ilyen kérdésekre nem szokott válaszolni. Viszont azt megkérdezem, hogy ellenzéki politikusként előnyök vagy inkább hátrányok tartja-e, hogy az édesanyja Schmidt Mária?*

– Ez az ellenzéki politikában nem előny, az életemben viszont az.

– *És a vagyonszövetség a NER egyik alapemberével, főideológusával, kulturális intézményeinek irányítójával?*

– Amint már beszéltünk róla, ez a vagyon nem a Nemzeti Együttműködés Rendszeréből származik.

– *De része volt például az akkor a kormányzati propagandagépezet fontos csavarjaként működő Figyelő.*

– Már rég nem az. És én nagyon örülök, hogy már átvitt értelemben sincs hozzá közöm.

– *Nézzünk egy másik, Magyarországon nem kimondottan előnyök számító körülményt, amit szintén a korlátok között kell említenem...*

– Ez lesz a buzitéma?

– *Én inkább úgy kérdezem: tapasztalatai szerint milyen lehetőségei, illetve milyen korlátai vannak ma Magyarországon egy meleg politikusnak?*

– Kezdjük azzal, hogy magammal kapcsolatban én – egyetértve ebben Nádasy Ádámval – nem szeretem a meleg szót használni, sokkal szívesebben mondom, hogy buzi vagyok.

– *De miért?*

– Mert ez a szó sokkal provokatívabb, és mert bizonyos megközelítés szerint negatív konnotációjú. És szerintem azzal mindenki sokkal jobban jár, ha sikerül ezt pozitívba vagy neutrálisba fordítani, mintha úgynevezett politikailag korrekt műszavakat alkotunk.

– *És hogyan képzeled ezt?*

– Például úgy, hogy ezt a bizonyos szót objektív leírásként használom magamra, ezzel fokozatosan megszüadítva a negatív konnotációjától. Ami egy fontos nyelvpolitikai küzdelem, sokkal inkább az, mint az úgynevezett politikailag korrekt beszéd.

– *Nem válaszolt a kérdésemre: milyen lehetőségei és milyen korlátai vannak ma Magyarországon az Orbán-rezsimben annak a politikusnak, akinek a nemi orientációja nem felel meg az önmagát kereszténynek és nemzetinek nevező kormányzó koalíció által sulykolt elveknek és „ideáloknak”? És aki ráadásul ezt nem is titkolja, sőt!*

– De akkor most válaszolok: 2006 óta, amióta ezt az ipart – így szoktam mondani a barátaimnak – gyúrom, tehát amióta a nyilvánosság elé tárom a homoszexualitásomat, ez egyre jobban alakul. És nemcsak Budapesten, mostanában elég sok időt töltök Szombathelyen, és ebből ott sincs problémám. Tehát ha a politika nem csinálna ügyet belőle, akkor ez, és úgy általában is a politikusok magánélete, a legtöbb embert egyáltalán nem érdekelné.

– *Így is volt sokáig, 2010 óta lett ez egyre inkább forró téma, azelőtt csak a szélsőjobb foglalkozott vele.*

– Igen, és ezért most én például – a kormánypártok szerint – olyan kisebbséghez tartozom, amelynek az életmódja ellentétes azokkal az elvekkel, amelyek szerint – szerintük – a magyar embereknek élniük kell. Amikor a Szájer-ügy kipattant – amiről egyébként nem akarok beszélni, mert méltatlannak érzem az egészet, ahogyan rengeteg akkor elhangzott ellenzéki reakciót is méltatlannak és homofóbnak éreztem abban az ügyben –, akkor Deutsch Tamás azt nyilatkozta, hogy nem érti, mi a probléma, hiszen a Fidesz az a párt, amelyik soha nem szólt bele mások magánéletébe, és a négy fal között mindenki azt csinál, amit akar. Csakhogy ez nem igaz! Mert ha a Fidesz tényleg ilyen lenne, akkor ez az ügy nem lett volna ügy. Mert az, hogy – eltekintve a járványügyi rendelkezések megsértésétől és a droghasználattól – több másik beleegyező emberrel ki mit csinál a szabadidejében, az tényleg az ő magánügye. Ugyanakkor én azt is gondolom, hogy attól, mert valaki homoszexuális, még élhet boldog házasságban egy nővel. Egyik kedvenc filmem Christopher Hampton *Carrington*-ja Emma Thompsonnal, az pont egy ilyen, sok évig tartó nagy szerelemről szól, amit egy festőművész nő él át egy íróval, aki történetesen homoszexuális. Szóval erre azért vannak példák.

De visszatérve Deutsch állítására, nem igaz az, hogy a Fidesz–KDNP nem foglalkozik mások magánéletével. A Fidesz, főleg ebben a ciklusban átvette ezt az amerikai fundamentalista neoprotestáns magánéleti nyomasztást, hogy mindenki házasodjon, ezért a gyermekvállalás gazdasági támogatásait is a házasság-

hoz köti. Kizárja az egyedülállókat az örökbefogadásból, és folyamatosan homofób-, valójában azonban szexista politikát visz. A magyar családügyi miniszter például, aki ma az egyik legjobban kereső állami alkalmazott Magyarországon, arra biztatja a háromgyermekes anyákat egy videóban, hogy menjenek haza gyermekeket nevelni. Zárójeles megjegyzés, hol van az az átlagos magyar család, amelyik képes egy fizetésből fölnevelni három gyereket? Sehol, ez Magyarországon – kivéve a néhány leggazdagabb családot – lehetetlen. Tehát egyfelől radikálisan fundamentalista elveket hirdetnek, amelyek átültethetetlenek a gyakorlatba, és mellette támadják a szexuális felszabadítási mozgalom különböző vívmányait is, amivel közben egyébként maguk is élnek – lehetőség szerint titokban.

16

– *Mire gondolsz?*

– Például arra, hogy elválnak és újraraházasodnak. Vagy például olyan helyekre járnak, ahol nem a tradicionális szexuális kultúra szerint mulatják egymással az időt. Ezenkívül természetesen a jobboldalon is vannak homoszexuálisok, és közben, ha az ember bekapcsolja a Hírtévén például a *Credo* című műsort, egyáltalán a Hírtévét, akkor ott gyakorlatilag semmi másról nincs szó, mint arról, hogy „jönnek a buzik”, és fenyegetik a tradicionális keresztény magyar értékeket és családokat, és megrontják a gyerekeinket.

– *Sajnos nem rendelkezem ilyen tapasztalatokkal, mert csak elvétve nézem ezt a csatornát, de azt tudom, hogy a Hírtévé szerint valakik min-*

dig jönnek, és fenyegetik a kultúránkat és a keresztény magyar értékeket, korábban a migránsok, mostanában leginkább „a gender-ideológia” hirdetői és harcosai, akik a keresztény magyar gyermekeket akarják átoperálni.

– Rengeteg vitám van az úgynevezett harmadik hullámú feminizmussal és az ebből jött interszekcionalista ideológiával, és a magyar feminista szcénán belül nekem papírom van arról, hogy állítólag egyike vagyok a leginkább LMBTQ- és queerellenes személyeknek, mert azt állítom, hogy az emberi nem férfiaktól és nőktől áll, de azt magam is szemérmetlen hazugságnak gondolom, hogy Magyarországon akut veszély lenne az emberek erőszakos átoperálása. Ez nonszensz, ilyen veszély egyszerűen nincs. De mondok egy másik példát: nemrég a *Mandineren* megjelent egy cikk, amely – állítása szerint – egy állítólagos tudományos folyóiratban megjelent állítólagos tanulmányt ismertetett, amely szerint a homoszexuálisok által nevelt gyermekek mentális állapota állítólag rosszabb, mint a társaiké, ezért állítólag gyengébb az iskolai előmenetelük, alacsonyabb a várható iskolai végzettségük, következésképp felnőttkorukban kevésbé lesznek képesek karriert építeni, és ennek megfelelően átlagosan alacsonyabb jövedelemre fognak szert tenni életük során. Megkérdeztem néhány szociológus ismerősömtől, mit gondolnak minderről, és ők egybehangzóan azt válaszolták, hogy ennek az egésznek semmilyen tudományos alapja nincs, következésképp erről semmilyen tudományos közlönyben tanulmány nem jelenhetett meg, és

ez az egész úgy, ahogy van, butaság. Ami azonban a *Mandiner* szerkesztőit egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy ezt a butaságot közöljék, hogy aztán átvehesse az összes jobboldali sajtótermék.

– *Mivel magyarázza ezt a „homofób, valójában szexista” új irányt a kormány politikájában?*

– Azzal, hogy amikor megszűnt a migrációs nyomás, és ezzel eltűnt az a magyarságot állítólag kultúrájában, sőt létében is fenyegető veszély, amitől egyedül csak Orbán Viktor képes megvédeni a jóra való magyar embereket, akkor itt maradt a kormány ellenségkép nélkül, és ez bizony mindig nagy problémát jelent számára. Találni kellett tehát valami új, még alattomosabb, még gonoszabb ellenséget, ha ez egyáltalán lehetséges, ami ellen újra harcot lehet hirdetni, és akkor legyenek ezek a hagyományos keresztény család szent intézményét állítólag aláásó feministák, vagy a nemzet fennmaradását az életmódjukkal veszélyeztető buzik, vagy a gyermekek átoperálását állítólag szorgalmazó LGBTQ-aktivisták és más hasonló kinevezett ellenségei, kártevői a magyaroknak és a keresztényeknek. Csakhogy Magyarország nem Lengyelország, itt nincs 25-26 százalékos fundamentalista katolikus. Magyarországon még a Fidesz sem mert hozzányúlni az abortusz szabályozásához – legalábbis egyelőre. Tehát én azt gondolom, ennek az egész új kultúrharcos kampánynak, részben mert magyarok vagyunk, nem lengyelek, részben mert minden hazugságot azért a magyar emberek gyomra sem vesz be, nagyobb lesz a füstje, mint a lángja.

– *Annak mi az oka, hogy nem vesz részt a magyarországi meleg-mozgalomban, és a parlamentben sem igen szólal meg ebben az ügyben?*

– Mert helyette feminista témákkal foglalkozom, amint már beszélünk róla, a gondoskodó munkának a politika élvonalába, frontvonalába emelésével, ahova egyébként való lenne. Csak ezek nem harmadik hullámos, identitáspolitikai ügyek, hanem régi típusú gazdasági, '68-as, baloldali feminista kérdések.

– *Végül beszéljünk kicsit az ellenzéki szövetségről, együttműködésről, összefogásról, amire most, nevezzük bárhogy, először mond igent az LMP. Mennyire volt nehéz – vagy épp könnyű – elfogadni például azokat a személyeket is ebben a szövetségben, például Gyurcsány Ferencet, akik korábban, a párt egy korábbi állapotában afféle patás ördögöknek vagy fő ellenségnek számítottak? És most nem konkrét személyek elfogadásáról kérdezném, hanem arról, miért hajlandó most részt venni ebben a szövetségben az LMP, mi az a nyomós ok, ami miatt arra vállalkozik, amire korábban soha.*

– Mert ahogy az interjú elején is mondtam, ez egy önreflexióra képes, önmagát korigálni hajlandó közösség. És mert rájöttünk, hogy ez a választói igény, a mi választóinknak is ez az igényük. Ezért. Ami pedig engem illet, nagyon sok emberrel szemben voltak prekonceptióim az ellenzéki együttműködésben, de amióta szorosan együtt dolgozunk, rájöttem, hogy tévedtem, mert amit kívülről láttam és feltételeztem, az teljesen eltér attól, amit belülről tapasztalok. A Demokratikus Koalíció például, mint partner, mert ugye rá vonatkozott a kérdés, eddig velünk sok mindenben

korrekt volt, tehát kimondottan korrekt viszony van a két párt között.

– *Azért a DK-t, illetve az elnökét kérdezem, mert az ön egykori mentora, a pártja korábbi alapítója és első elnöke – illetve vele együtt az LMP – épp vele kapcsolatban képviselt teljesen elzárkózó álláspontot. Ezek szerint ez megváltozott.*

– Igen.

– *És a Jobbik elfogadása mennyire ment nehezen?*

– Nálunk ez sokkal egyszerűbb volt, mint a többi ellenzéki pártnál, hiszen mi már 2014-ben is gondoltunk ezen.

– *Sőt, ha jól emlékszem, először még Karácsony Gergely vetette föl egy úgynevezett technikai koalíció ötletét.*

– Igaza van, az 2012-ben történt.

– *Az LMP szerint minek kell történnie egy esetleges ellenzéki győzelem után, mit fog jelenteni, és hogyan kell végbemennie egy rezsimváltásnak? Hogyan kell történnie például a felelősségre vonásnak, lehetséges lesz-e egyáltalán a felelősségre vonás?*

– Szerintem a legfontosabb, amire figyelünk kell; volt Josip Broz Títónak egy híres mondata a partizánokról: „Nagyon kevesen voltunk, de sokan maradtunk.” Ez fog nálunk is történni a kormányváltás után, mindenki be fogja bizonyítani magáról, hogy ő valójában mindig is ellenzéki volt. És nekünk akkor nagyon ébernek kell lennünk.

– *Mondana a részletekről is valamit?*

– A Fidesz rendszerével a legnagyobb baj, hogy az állami irányítás legalsóbb szintjéig nem a képességük vagy munkabírásuk alapján kerülnek pozícióba az emberek, hanem csak és kizárólag a hatalomhoz való lojalitásuk alapján. És hiába lennének képesek ezek az emberek egy új hatalomhoz is lojálisak lenni, nekünk nem szabad ennek bedőlni, mert egészen új elvek mentén kell újraszerveznünk az államot.

– *És a személyek felelősségre vonásáról, a jogállamokban elképzelhetetlen módon szerzett vagyonokról, a NER hivatalnokainak kormányokon többszörösen túlnyúló kinevezéséről, a privatizációs céllal való államosításokról, a közpénzjellegüket elvesztő közpénzekről, az állami intézmények tönkretételében részt vevő személyekről és ezeknek az esetleges, valamilyen módon való visszafoglalásáról mit gondol?*

– A legfontosabb alapelv, hogy a jogállamot csak a jogállamot tiszteletben tartva lehet visszaállítani. Óva intenek például mindenkit attól, hogy ellenzékéből már most börtönnel fenyegetessen bárkit, vagy azt mondja bárkiről, hogy kerül, amibe kerül, de el fogjuk távolítani. Éppen ezért megnyugtató megoldást leginkább egy új alkotmány jelentene.

– *Az alkotmányozáshoz azonban kétharmad kell...*

– Minden megtörténhet.

Megújuló gazdaság?

Két egymást követő súlyos világváltság után aligha maradhat minden a régiben. A gazdaságban is tartós változásokra számíthatunk, amelyekből már némi ízelítőt kaptunk a 2008-as krízis nyomán. Mennyire írják át az akkor és most megélt változások a gazdaság működését? Vajon Magyarországon is hasonló folyamatok várhatók, mint általában a fejlett, nyugati világban? És ami talán a legfontosabb: a magyar kormányzás sajátosságai segítik-e vagy éppen gátolják gazdaságunk alkalmazkodását az új helyzethez?

Változó normák

Többnyire lassan cammog az idő, hosszú évtizedekig alig megy végbe érdemi változás, ám egyes korokban gyorsan átalakul a világ. Új normák lépnek a régiéik helyébe: ami korábban normálisnak számított, rendhagyóvá minősül át, és addig nem tipikus jelenségek válnak normalitássá. A súlyos természeti katasztrófák és nagy kiterjedésű háborúk mellett a világgazdasági krízisek is többnyire ilyen, sok területen gyökeres fordulatot előidéző katalizátorok.

A pénzügyi szférából 2007–2008-ban kiinduló globális válság is sok vonásában módosította a fejlett piacgazdaságok működését. Gyakorlatilag eltűnt a korábban főellenségnek tekintett infláció; az új mumus a szintén kártékony defláció lett. Az árszínvonal csökkenésekor (de már stagnálásakor is) leállnak a gazdaság motorját képező beruházások,

mivel a cégek nem számíthatnak rá, hogy majdani termékeik árából megtérül a befektetett pénzük. Mérséklődő árak mellett az elhalasztható fogyasztásukról is lemondanak az emberek annak reményében, hogy később olcsóbban jutnak majd a kívánt javakhoz.

A 2020-ban világméretűvé vált Covid-járvány nyomán kibontakozó, az előzőnél is súlyosabb válság más eredetű ugyan, mint a 2008-as krízis, ám a közös gyökér, a mind jobban kiteljesedett globalizáció miatt vele hasonló következményeket is magával hozott. Akkoriban a gazdaságok pénzügyi összefonódása miatt fertőzhetette meg a világot néhány bank „mérgezett” papírja, most az emberek földrészekeken átívelő „összefonódása” révén okozhatott globális járványt a gyilkos vírus. A közös gyökér lehet az oka annak, hogy a két, eltérő természetű kór következményeiben sok a hasonlóság. A legfontosabb, hogy a pandémia okozta megbetegedések, illetve a járvány megfékezésére irányuló lezárások éppúgy világgazdasági krízisbe torokolltak, mint annak idején a pénzügyi visszaélések.

A jelen válság felerősítheti az előző nyomán beindult változásokat, és elősegítheti, hogy mélyebb gyökeret eresszenek.¹ A fejlett világban nulla közelébe süllyedt inflációt például

¹ A járvány előidézte gazdasági változásokról jó összefoglalót ad a *The Economist* október 10-i kiadásban megjelent *Special report. The world economy* c. melléklet.

tartósíthatja a mostani kereslethiányos állapotot. A tömeges megbetegedések, valamint a járvány terjedését korlátozó lezárások emberek sokaságának csökkentették a jövedelmét. Noha a kormányok igyekeznek legalább részben pótolni a kieső jövedelmeket, a termékek és a szolgáltatások iránti kereslet világszerte visszaesett. Bár a termelési és szállítási zavarok miatt a kínálat is csökkent, a mérleg a kereslethiány felé billent el, ami, legalábbis a fejlett világban, tartósíthatja a beruházásokat és a fogyasztást fékező, a gazdasági növekedést gátló nullaközeli inflációt.

A 2008-as válsághoz hasonlóan a jelenlegi is alacsony kamatokat hagy örökségül. Ez ösztökélheti ugyan a beruházásokat, ám hátulütője, hogy a megtakarításokon elérhető reálkamatok hiánya megnöveli a részvények és ingatlanok árát, könnyen kipukkadó buborékokká fújva őket. A mostani válságban nem csupán a digitalizálódásból hasznot húzó cégek részvényeinek árfolyama szökött magasba, a gyenge teljesítményű vállalatoké is emelkedett. A részvények iránti keresletet az hajtotta föl, hogy a korlátozott fogyasztási lehetőségek miatt a tehetősebbek megtakarításai az általános jövedelemcsökkenés mellett is nőttek, és az alacsony kamatok következtében a kockázatosabb befektetések felé tolódtak el. Ez tovább erősíti a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségeket, amelyek hasonló okokból már a 2008-as krízist követően is megnöttek.

A pandémia nem csupán az előző válságban kialakult új normákat élteti tovább, hanem újabb fejleményeket is hozott, amelyek szintén tartós változásokat idézhetnek elő.

A járványt megfékező lezárások ellátási gondokat okoztak, amelyek felhívták a figyelmet a globalizált termelési és értékesítési láncok sérülékenységére. A cégek egy része ezért alternatív beszállítói csatornákat épített ki, más cégek elkezdtek hazra vagy közelebbi országokba telepíteni a korábban távoli országokba kiszervezett leányvállalataikat. A folyamatot sok helyütt a kormányzati szinten feléledt protekcionizmus is támogatja. Jó példa erre az USA, ahol a Trump-adminisztráció és a félvezetőt gyártó vállalatok már májusban új chipgyárak otthoni létesítését tervezték, mivel nőtt az aggodalom az Ázsiának való kiszolgáltatottság miatt.² A hazatelepítéseket egyes iparágakban a robotizáció is ösztökélheti, mivel az élők munkában általa elérhető megtakarítás ellentételezheti a fejlődő világ olcsó munkabéreinek vonzását.

Gátolja viszont a hazatelepítés folyamatát a sok ágazatban (főként a mind nagyobb teret nyerő digitális szolgáltatások területén) a távmunka elterjedése, mivel ez éppenséggel jó lehetőséget nyújt a határon túli munkavállalásra. A pandémia tartósnak ígérkező hatása ugyanis a digitalizáció térnyerése, ami az e-kereskedelem és a távmunka mellett most az oktatásban és az egészségügyben is ösztönzőt kapott. A dolgozóknak nagyobb rugalmasságot, a cégeknek pedig költségmeg-

² „A vállalatok visszatérése az USA-ba egy hosszú évtizedes tendenciát fordítana meg, amikor is az olcsóbb termelés, az ellátási láncok és az ösztönzők miatt az amerikai technológiai vállalatok tömegesen helyezték át a gyártást Ázsiába” – állapítja meg a *The Wall Street Journal* alapján a *Portfolio.hu*. Vö. *Trump nem a levegőbe beszél – elkezdte a gyárak hazatelepítését Ázsiából*. 2020. május 10.

takarítását nyújtó távmunka és az otthoni munkavégzés elterjedése is tartós hatása lehet a pandémiának, bár mértéke eltérő a különböző kultúrájú országokban: a tapasztalatok szerint leginkább az angolszász világban válik elfogadottá.

Normaszegők

A válságok előidézte változások a gazdaságpolitikai célokat és eszközöket is módosították. Az új helyzetben a kormányok és jegybankok normaszegőkké váltak: korábban konszenzussal kialakított szabályokat vettek semmibe. Esetenként új magatartási normák kialakulásáról is beszélhetünk, amikor a módosult viselkedés válik az új normává.

A recessziót előidéző deflációs veszély elhárítása érdekében a jegybankok már a 2008-as krízist követően nullaközeli vagy egyenesen negatív kamatokat „adtak” a kereskedelmi bankok náluk elhelyezett betéteire, így ösztökélve őket arra, hogy forrásaikat – még a kockázataikat sem fedező, alacsony kamatok mellett is – inkább a gazdaságba életet lehelő hitelezésre fordítsák. Mivel ez sem bizonyult elég hatásosnak, a jegybankok a berozsdásodott bankópréiseket is előásták, és nyaklő nélkül kezdték hitelezni a költségvetést. Sőt, még a vállalatok kötvényeit is elkezdtek felvásárolni, hogy az így kiáramló pénzzel élénkítsék a padlót fogott gazdaságot. Mindezzel megszegték a nyolcvanas években konszenzussal kialakított normát, amely szerint a jegybankok nem finanszírozhatják a kormányokat és a vállalatokat; a bankok bankjaként kizárólag a kereskedelmi bankoknak nyújthatnak hitelt.

A legutóbbi két válságban a kor-

mányok is felrúgták a fejlett piacgazdaságokban kialakított normákat. A krízis leküzdését megcélzó, kiterjedt állami mentőakciókkal szintén kőbe vésett szabályok kérdőjeleződtek meg az állam gazdasági szerepvállalásának megengedhető mértékéről és módjairól, az ideálisnak tekintett tulajdonviszonyokról, a gazdaságot serkentő beavatkozásokról. A kormányok még a jegybanki függetlenség elvét is sutba dobták, és az együtt egymásért elv jegyében, egymással karöltve pumpálták az irdatlan pénzeket a gazdaságokba. A mostani válságban ezen a téren is újabb korlátok dőltek le: elfogadottá vált számolatlanul önteni a pénzt, tekintet nélkül az államadósság növekedésére. Különbség az is, hogy most nem a bankrendszer talpra állítása az elsődleges cél, hanem a fogyasztás és a beruházások táplálása.

Bár a kormányzati beavatkozás fő módszere a jelen válságban is bajba került cégek kimentése, új módszerek is megjelentek. Elterjedt a kieső bérek állami pótlása, ami nem csupán a munkahelyek megőrzését teszi lehetővé az érintett cégek számára, hanem a fogyasztói kereslet táplálása révén is serkenti a gazdaságot. Sőt, egyes országokban a csökkent kereslet pótlására még a régóta javallt, ám eddig nem alkalmazott módszert, a „helikopterről való pénzszórást” is bevetették: az USA-ban a leggazdagabbak kivételével mindenkinek alanyi jogon járt támogatás, és Ausztráliában is sok csoport kapott hasonló pénzjuttatást.

Kockázatok és mellékhatások

Nincs kizárva, hogy tévesnek bizonyulnak az infláció eltűnésére alapozott jegybanki és költségvetési po-

litikák, és komoly bajokat okoznak, ha mégis felszínre törnek az árakat felhajtó erők. De a fejlett világban kialakult normák felpuhulása is kockázatos lehet, hiszen a kormányzati beavatkozások elszaporodása és az állami gyámkodás feléledése erodálja a gazdasági szereplők alkalmazkodóképességét és innovációs hajlamát.

Nézzük előbb az infláció kérdését. Ha még kisebbségben vannak is, a mostani válságban hangot kaptak az infláció tartós növekedése melletti érvek.³ Abban a közgazdászok egyetértenek, hogy a járvány elmúltával, az elhalasztott kereslet megjelenésekor átmenetileg megugorhat az általános árszint. Egyesek szerint viszont most olyan hatásokkal is számolni kell, amelyek tartósítják az infláció magasabb ütemét. Ilyen következményük lehet a hatalmas gazdaság-ösztönző csomagoknak, amelyek nem csupán méretükben múlják felül a 2008-as válságot követő elődjeiket, a hatásmechanizmusuk is eltérő. A hitelválságban ugyanis a jegybanki pénzteremtés a bankhiteleknek csak szerény növekedését idézte elő, most viszont, amikor a bajok nem a pénzügyi szektorban gyökereznek, a hitelezés jelentősebb és tartósabb bővülésével járhatnak együtt.

Egy másik érv az infláció feléledése mellett a demográfiai változásokhoz kapcsolódik. A fejlett világban tapasztalható előregedési trend és ezzel együtt a munkaerő-kínálat elapadása ugyanis a bérek oldaláról táplálhatja az inflációt.⁴ Az előző év-

tizedekben ez csak azért nem okozott gondot, mert Kína, valamint a poszt-szovjet és néhány más felemelkedő ország világgazdasági integrációja a maga olcsó munkaerő-kínálatával megátolta, hogy a fejlett világban jelentkező munkaerőhiány bérkövetelésekben öltön testet. Ezen országok fokozatos felzárkózása, valamint az automatizáció felgyorsulása azonban mérsékli ezt az inflációt fékező hatást. Ám a bérinfláció veszélyét Magyarországon a külföldi munkavállalás is erősíti, amely újult erőre kaphat a járvány elmúltával.

Az infláció tartós megemelkedése melletti harmadik érv a monetáris politikához kapcsolódik. A jegybankok megváltozott magatartása miatt a pénztulajdonosok várakozásai is módosultak: már nem hisznek abban, hogy a központi bankok kamat-emeléssel reagálnának az inflációs veszély felbukkanására akkor, ha az infláció a kitűzött célértéke fölé menne. Ezt az aggodalmat erősíti a jegybanki függetlenség csorbulása az elmúlt években, ami megnövelte a monetáris politika döntéshozóira nehezedő nyomást arra, hogy mindinkább a kormányzati akaratot szolgálják. Míg az európai jegybankoknál eleve rugalmasabb amerikai Fed ellenállt az őt leplezetlenül legyűrni kívánó Donald Trump nyomásának, a Magyar Nemzeti Bank Matolcsy György regnálása óta a függetlenségnek még a látszatára sem ügyel. Már akkor a jegybanktörvényben előírt árstabilitási cél elé helyezte a gazdaság élénkítését, amikor – az uniós forrásoknak köszönhetően – amúgy is dübörgött a gazdaság. A járvány

³ Az infláció erősödése melletti érvekről jó összefoglalót olvashatunk a *The Economist* 2020. december 12–18. számában, *Prognostication and prophecy* címmel.

⁴ Vö. Goodhart, Ch. – Pradhan, M.: *The great demographic reversal and what it means for*

the economy. LSE Business Review, 2020. szept. 18.

felbukkanásakor, 2020 márciusában, amikor az infláció már átlépte a toleranciahatárt, késlekedve és nagy csendben, a nyilvánosság tájékoztatása nélkül emelt csak kamatot a jegybanki vezetés – és akkor is inkább a magyar valuta elleni támadás veszélye, mintsem a forintgyengülés inflációs hatása készítette lépésre.

Az infláció tartós megemelkedése nem csupán a fogyasztókat érintené hátrányosan, hanem a járvány során fülíg eladósodott kormányokat is. Az emiatt elkerülhetetlenné váló kamatemelés mellett ugyanis nincs esély az adósság „kinövésére”, mivel ehhez arra volna szükség, hogy a gazdaság növekedési üteme tartósan meghaladja a reálkamatot. Ha pedig természetes módon nem csökken az adósságrátáknak a Covid-kriszis kezelése során felduzzadt szintje, akkor csak a társadalom számára fájdalmas „megoldások” maradnak – hacsak nem kívánják a jövő generációkat terhelni vele. Az egyik az adósság elinflálása, ami leginkább az alacsony jövedelműeket sújtja, a másik a költségvetési kiadások visszafogása (ez szintén az állami gondoskodásra leginkább rászorulókon csattan), a harmadik az adóemelés, ami viszont a gazdasági növekedést gátolja.

Egyébként sem lesz könnyű megszabadulni a 2008-as krízis nyomán feléledt, majd a Covid-válság kezelése során végképp elszabadult állami beavatkozások rendszerétől. A kormányok most újra megízlelték a gazdaság direkt befolyásolásának „gyönyörét”, ezért ha véget ér a dirigizmust indokló veszélyhelyzet, akkor is nehezen mondanak majd le róla. Indok is lesz rá, hiszen a súlyosbodó klímahelyzet, a természet

pusztításával és a globalizációval megnyílt egészségügyi veszélyek, mindezek nyomán a harmadik világból menekülők áradata, a társadalmi feszültségek kiéleződése, mind-mind táptalajául szolgál a kormányzati aktivizmusnak, a protekcionizmusnak és a populizmusnak.

Süllyedő növekedési trendek

Az egyidejűleg érvényesülő keresleti és kínálati sokkok a második világháború óta nem tapasztalt visszaesést idéztek elő a világgazdaságban és a legtöbb országban 2020-ban. Ma már látható, hogy naivitás volt gyors „visszapattanásra” számítani: a prognózisok szerint a legtöbb ország GDP-je legkorábban 2022–2023-ban érheti el a 2019-es szintjét. Az is kérdéses, hogy a járvány elmúltával, a helyzet normalizálódását követően visszatérhetnek-e a gazdaságok a korábbi növekedési trendjükhöz. A válság sokkja ugyanis – a hiszterézis jelensége miatt – állandó hatást gyakorolhat a hosszú távú folyamatokra, ami eleve alacsonyabb növekedési pályára állítja át a gazdaságokat.⁵

Tartós hatással számol a Világbank is: minden gazdasági régióban a Covid-járványt megelőzőnél alacsonyabb növekedési pályát prognosztizál, amely ebben az évtizedben nem éri el a pandémia előtt kirajzolódott trendvonalat.⁶ A fő baj az, hogy a járvány okozta sokk a termelési tényezők által meghatározott, ún. potenciális növekedés ütemét is visszavetette, mégpedig legnagyobb mértékben éppen a felemelkedő-felzárkózó orszá-

⁵ Vö. Váry Miklós: *A hiszterézis közgazdasági jelenségéről posztkeynesi szemléletben*. Közgazdasági Szemle, LXV. évf. 2018. október.

⁶ World Bank: *World Economic Prospect*, 2021. január.

gok körében, ahová gazdasági teljesítménye alapján Magyarországot is sorolják. Még jobban szétnyílik az olló: az évtizedes időtávon várható veszteség különösen a kevésbé fejlett országok lakóit sújtja, ahol az egy főre jutó jövedelem bő 10 százalékkal kisebb lesz annál, mint amit a járvány előtt prognosztizáltak. A terhek ráadásul nem egyenlően oszlanak el, hiszen a munkanélküliség az alacsony képzettséget igénylő és ezért kisebb fizetéssel járó szakmákban nőtt meg leginkább, és a kényszerű távoktatás is őket sújtja jobban. A digitalizáció és automatizáció terjedése miatt ezek az emberek különösen nehezen vagy csak komoly képzést követően találnak munkát.

Bár a következő évtizedben alacsonyabb növekedési pályákra kell számítani, a mostani krízis a gazdaság megújulását felgyorsító változásokat is hozott, amelyek elősegítik a fenntartható fejlődést. Ilyen ígéretes változásnak látszik a vállalkozások újraszerveződése, valamint a cégek elmozdulása a képzettebb munkaerő alkalmazása felé; ezek együttesen a termelékenység tartós növekedését és a társadalmi jólét emelkedését hozhatják magukkal. A Covid-krízis miatt számos cég szűnt meg, ám a kényszerű bezárások új, innovatív vállalkozások számára is helyet teremtettek. Főként az USA gazdasága újult meg ezen a módon: csupán 2020 harmadik negyedében másfél millió kérelmet (az egy évvel korábbi dupláját) adtak be új vállalkozásokra. Az Európai Unióban kevésbé látványos a megújulás, mivel a kormányok itt a munkahelyek megvédésére helyezték a hangsúlyt, szemben az USA-val, ahol a kieső jövedelem pótlása

állt az állami újjáépítési stratégia középpontjában.⁷

A Covid-járvány hatására felgyorsult a digitalizáció, az ipari automatizáció, a távgyógyítás vagy az elektronikus fizetési módok használata, és nagyobb teret nyertek a munkavégzés olyan új formái, mint a távmunka és a munkaerőbérlés. A kór terjedését gátló új technológiák és munkavégzési módok tömeges alkalmazása miatt a pandémia második, őszi hullámában kisebb mértékben esett vissza a gazdaság, mint a tavaszi hullám idején. Az OECD becslése szerint az USA GDP-je az első negyedévben 9, a negyedik negyedévben viszont már csak 2,6 százalékkal csökkent az egy évvel korábbi hasonló időszakokhoz képest.⁸

Optimizmusra ad okot az innovációs képesség felerősödése is a járvány nyomán, amire jó példa a hírvívő RNS alapú vakcina kifejlesztése és a mesterséges intelligencia további térnyerése. Szintén fontos, hogy az új technológiák fejlődését egyaránt támogatják a magántőke és a kormányok befektetései. Évtizedes trend tört meg az USA-ban azzal, hogy 2020 második-harmadik negyedévében a külföldi befektetők többet költöttek számítógépekre, szoftverekre és kutatás-fejlesztési beruházásokra, mint ingatlanokra és ipari beruházásokra. Az új Biden-adminisztráció ígérete szerint a kulcstechnológiákba történő befektetésekkel támogatja az ország

⁷ Vö. Sneader, K. – Singhal, S.: *The next normal arrives: Trends that will define 2021 – and beyond*. McKinsey & Company, 2021. január 4. Letölthető: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/leadership/the-next-normal-arrives-trends-that-will-define-2021-and-beyond>

⁸ <https://data.oecd.org/gdp/quarterly-gdp.htm#indicator-chart>

versenyképességét.⁹ Ehhez hasonló változások a fejlett világ más országaiban is várhatók, és jó eséllyel hosszú távon is megnövelik a munka termelékenységét, amivel hozzájárulnak a társadalom jólétének növekedéséhez.

Sajátos magyar válságkezelés

A Covid-válság és az annak nyomán a fejlett világban bekövetkező változások a magyar gazdaság működésén is mély nyomot hagynak. A háztartások és a vállalkozások minden piacgazdaságban hasonlóan viselkednek, így alapesetben nem kellene másra számítani, mint ami a nyugati világban általában bekövetkezik. Ám ez csak elvileg igaz, hiszen sok múlik azon, hogy az egyes kormányok milyen gazdaságpolitikát folytatnak, és miként reagálnak a megváltozott helyzetre.

Az Orbán-kormány a mostani válság kezelése során sok tekintetben más politikát folytatott, mint ami a fejlett világban főáramnak tekinthető. Kezdetben, a költségvetési fegyelemre hivatkozva, igen fukarul bánt a kiadásaiival, később pedig, amikor az uniós szabályok enyhülése módot adott a hiány növelésére, nem a kettős (egészségügy és gazdasági) válságra összpontosította az adófizetők pénzét, hanem egyrészt tovább hízaltta saját klientúráját, másrészt – már a 2022-es választásokra kacsingatva – pazarló költségekbe kezdett.

A tavasszal elfogadott „gazdaságvédelmi akcióterv” jelentős részét a meglévő tételek átcímkezése, illetve átcsoportosítása tette ki, bő felét pedig a központi költségvetésen kívüli szférákra, elsősorban a bankokra és az

önkormányzatokra terhelték. A más országokhoz képest nagyvonalú, minden adósra és hiteltartozásra automatikusan kiterjedő törlesztési moratórium a szükségesnél nagyobb terhet ró a bankokra, amivel gátolja az üzleti alapú hitelezés feléledését. A kormányzati válságkezelés másik támaszául az önkormányzatokat szemelte ki a kormány – megsarcolásuk a politikai indítékokat sem nélkülözi. A gépjárműadó és a súlyadó központosítása, az idegenforgalmi adó csökkentése, az ingyenes parkolás előírása, majd az összes kis és középméretű vállalkozás helyi iparüzési adójának a megfelelése sok pénzt vett ki az önkormányzatok – főként az ellenzéki irányítású főváros és a nagyvárosok – zsebéből.

A spóroláshoz, furcsa módon, nagyszabású költségek párosult, aminek eredőjeként mind a költségvetés hiánya, mind az államadósság hatalmasra duzzadt: a Pénzügyminisztérium becslése szerint az előbbi a 9, az utóbbi pedig a 81 százalékot is eléri. A kettős válság évében nemhogy nem csökkentették az elhalasztható kiadásokat, mint amilyen a harcászati járművek beszerzése (323 milliárd forint) vagy a Budapest–Belgrád vasút építése (60 milliárd forint), hanem még növelték is. Az év végén, a november 29. és december 24. között kiadott közlönyök tanúsága szerint példátlan pénzszozás vette kezdetét a „válságkezelésre” még tavasszal elkülönített Gazdaságvédelmi Alap terhére. Csak a nagyobb tételek: a kormány 244 milliárd forintot szavazott meg az állami tulajdonú társaságok tőkeemelésére és beruházásaira, 95 milliárdot a Tihanyi Alapítvány vagyoni juttatására, 59 milliárdot a Bethlen Gábor

⁹ Vö. *The roaring 20s?* és *The economics of government R&D. Molecules, mission and money.* The Economist, 2021. január 16–22.

Alap pluszkiadásainak finanszírozására, 49 milliárdot a külképviseletek támogatására, 43 milliárd forintot sportberuházásokra és 42 milliárd forintot a Miniszterelnökséghez tartozó beruházásokra.¹⁰ Ennél alig többet, 660 milliárd forintot költött a kormány a koronavírus-járványhoz kapcsolódó egészségügyi eszközök beszerzésére az egész év folyamán.

A magyar válságkezelés másik sajátossága abból fakad, hogy a „munkaalapú” gazdaság orbáni eszménye vezérli. A kormányfő most is ragaszkodott ahhoz az elvéhez, hogy a támogatások a munkavégzéshez kötődjenek. Ennek következtében a segítséget döntő részben nem az állampolgárok, hanem a munkáltatók kapják. De még a járvány miatt kieső munkajövedelmeknek is kisebb hányadát (a munkáltató által kifizetett, csökkentett munkaidőre járó bér legfeljebb 70 százalékát) pótolták, mint más kormányok, miközben sem a munkanélküli-járandóság példátlanul rövid időtartamát, sem az ezt követően igényelhető álláskeresési segély szerény mértékét nem növelték meg.

Pedig a mostani, kereslethiányt előidéző járványban a gazdasági racionalitás is amellet szól, hogy főként azoknál teremtsenek jövedelmet, akik azt jó eséllyel el is költik. Bár a járvány mindenütt korlátozza a tehetősebbek kulturális, utazási, szórakozási költségét, az, hogy nálunk az alacsony jövedelmű rétegek kompenzálása különösen szerény, felerősíti a pandémia keresletcsökkentő hatását.

Az Orbán-kormány láthatóan nem tanult a válságkezelés tavaszi kudarcából. Amikor kiderült, hogy a második negyedévben a magyar gazdaság a rosszul teljesítők között volt (a GDP visszaesése meghaladta a térségünkbeli országokét és a külső egyensúlyi pozíció is jelentősen romlott), arra a hibás következtetésre jutott, hogy a járvány megfékezése helyett a gazdaságra kell koncentrálni. A nyár kezdetén gyorsan feloldotta a korlátozások zömét, a járvány nyárvégi újraéledésére pedig megkésve reagált. Bár a Covid-halálozási ráta alapján Magyarország októberben már a harmadik helyre sorolódott az európai országok körében, csak november 4-től vezetett be hasonló veszélyhelyzeti intézkedéseket, mint amiket a többiek már korábban (Szlovákia október 1-jétől, Csehország október 5-től, Ausztriában október 19-én) megtettek. A késlekedés az elkerülhetőnél több megbetegedést és halált okozott.

Orbán Viktor azt feltételezte, hogy a járvány megfékezését szolgáló lezárások rontják a gazdaság teljesítményét, és fordítva. Holott a nemzetközi kutatások addigra már sok bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy *nincs* átváltás az egészség és a gazdaság védelme között. Ott várható a gazdaság leggyorsabb és legteljesebb felépülése, ahol a kormányok a lezárásokkal és az egészségügyi rendszer fejlesztésével hatékonyan kezelik a járványt, és egyidejűleg hathatós segítséget nyújtanak a gazdaság szereplőinek ahhoz, hogy megtörjék a válság önerősítő folyamatát.¹¹

¹⁰ *Egyetlen tollvonással hatalmas költsékezést hajt végre a kormány.* Portfolio.hu, 2020. december 24.

¹¹ Az ezzel kapcsolatos kutatási eredményekről jó összefoglalót ad Charumilind, S. et. al. *COVID-19: Saving thousands of lives and*

Még a gazdaság ösztönzésének módjában sem történt érdemi változás az ősztől. Továbbra sem növelték meg a munkanélküli-ellátmányokat és más szociális juttatásokat, és a korábbiaknál is szűkebbre szabták a bérkompenzációt: októbertől csupán a korlátozások miatt nehéz helyzetbe került vendéglátók és a szabadidős szolgáltatást nyújtó cégek kaphatnak támogatást a foglalkoztatottak bérének felére, de legfeljebb a minimálbér másfélszeresére. Nem hosszabbította meg a kormány a munkanélküli-ellátás három hónapos időtartamát, és nem növelte meg az ezt követően kapható, alig 22 ezer forintos ellátmány összegét. A szociális ellátás többi csatornáján sem juttatta többletjövedelemhez a válság fő veszteseit. Az év végi nagyszabású költségek is, mint láttuk, sokkal inkább a szavazatvásárlást szolgálta, mint a válságkezelést.

Megújul-e a magyar gazdaság?

Az Orbán-kormány sajátos válságkezelése felerősíti a korábbi évek gazdaságpolitikájából fakadó problémákat, s ez egyaránt megnehezíti visszatérését az impozáns növekedési trendjéhez, és akadályozza a gazdaság alkalmazkodását a krízis nyomán megváltozó környezethez.

Az utóbbi években tovább erősödött a magyar gazdaság történelmileg kialakult erős függősége a világgazdaságtól, főként a járműgyártásba eszközölt, jókora kormányzati támogatásokkal is aládúcolt beruházások, valamint a szintén államilag

pénzelt turizmusipar fejlődésének hatására. A járvány alatt jöttányit sem változott a kormány hozzáállása: ezek az igen sérülékenynek bizonyult ágazatok továbbra is kiemelt támogatásban részesülnek. Pedig a magyar gazdaság nagy fokú járműipari kitéettsége, a német exporttól és azon keresztül a kínai gazdaságtól való erős függősége már korábban is megmutatta az árnyoldalát, most pedig, a járvány alatt, komoly termelési és értékesítési zavarokhoz vezetett. Ennek ellenére folytatódik a járműgyártás támogatása: az új cél, hogy Magyarország váljon az elektromos autókhoz szükséges akkumulátorok gyártásának fő telephelyévé – tekintet nélkül a környezeti károkra és a veszélyes járműipari függőségre. „Magyarország történetének valaha volt legnagyobb zöldmezős beruházásaként” és egyúttal „a magyar beruházásösztönzés történetének legnagyobb egyszeri beruházási támogatásaként” harangozta be január végén Szijjártó Péter az Iváncsán létesülő dél-koreai akkumulátorgyárat. Amely 2016 óta a 15., a pandémia idején pedig a 8. beruházás az ázsiai cégek által hozánk telepített, az elektromos autók akkumulátorainak gyártását kiszolgáló üzemek sorában.¹²

Az Orbán családnak és baráti-üzleti körének oly kedves turizmus elmúlt években tapasztalt nagyvonalú állami támogatása olyan kapacitásokat hozott létre, amelyek alacsony termelékenységükkel nem segítik a magyar gazdaság megújulását, most pedig a járvány alatt különös sérü-

trillions in livelihoods. McKinsey & Company. 2020. augusztus. Letölthető: <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/covid-19-saving-thousands-of-lives-and-trillions-in-livelihoods>

¹² Fazekas Zsuzsanna: *Távol-keleti akkumulátorgyárak hazai nyomulása: Veszélyes üzemek.* Magyar Narancs, 2021. január 28.

lékenységük is megmutatkozott. Ám ez sem vette el a kormány kedvét attól, hogy bő négyszeresére növelje a Kisfaludy-program nagyméretű szállodák fejlesztésére szánt támogatási keretét, és további adófizetői milliárdokkal tegye rentábilissá a hatalom embereinek (Tiborcz és üzletfelei, Mészáros, Garancsi, Hernádi, Csányi) turisztikai célú, főként a Balaton környékén található ingatlanjait.¹³

A gazdaság újraeledését, visszatérését korábbi növekedési trendjéhez a szerkezeti problémák mellett az is gátolja, hogy a magyar kormány és az őt kiszolgáló jegybank már a konjunktúra éveiben bevetette az állami gazdaságösztönzés szinte minden lehetséges válfaját, ezért most, amikor valóban nagy szükség volna rá, csekély a mozgáster. Az MNB-nek már nincs lehetősége kamatsökkentésre, ezért unortodox eszközeit bővíti. Rendre megemeli a növekedési hitelprogram nullakamatú refinanszírozásának és a bővli minősítésű vállalati kötvények jegybanki felvásárlásának keretösszegeit – fittyet hányva arra, hogy ennek költségét előbb-utóbb az adófizetőknek kell megfizetniük.¹⁴ Az olcsó finanszírozás ráadásul csak akkor tudja hatásosan ösztönözni a növekedést, ha keresleti oldalról is kellő lökést kap a gazdaság. Márpedig a pandémia leküzdése után is jó időbe telhet,

amíg a háztartások költési szokásai visszatérnek a korábbi kerékvágásba, különösen egy olyan országban, ahol a kormány a válságkezelés során éppen a szociális kiadásokon spórol. Minél kevésbé számíthatnak a kormány segítségére az emberek a munkahelyük elvesztése esetén, annál inkább erősödhet a hajlam az óvatossági megtakarításokra.

Miközben a monetáris lazításnak a lopakodó infláció veszélye is gátat szab, a fiskális ösztönzők elé az államadósság gyors, a válságkezelésre fordított költéshez képest nagymértékű felduzzadása állít korlátot. Az Orbán-kormány persze nem ismer lehetlent, ha érdekei úgy kívánják. Él az abból adódó lehetőséggel, hogy az Európai Bizottság a járvány miatt enyhítette a költségvetési deficitre és az adósságra vonatkozó előírásait, ezért a múlt év végi rendkívüli költségekre már az idei év tehermentesítést is szolgálhatta. A járvány okozta válság kezelésének terhére pedig igyekszik minél inkább az önkormányzatokra hárítani, hogy a maga eszközeivel tovább bővíthesse gazdasági befolyását és politikai hatalmát.

A veszélyhelyzetre hivatkozva a kormány nemcsak a döntéseket központosította, hanem az erőforrásokat is. Tovább növelte a gazdasági szereplők állami függőségét, ami azért is baj, mert a vállalkozásokból kiöli az innováció készségét, és így kevésbé számíthatunk rá, hogy a válság a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességét erősítő változtatásokra készíti őket.

A hazai gazdaság megújulását azonban főként az akadályozza, hogy a járvány okozta krízis nem-hogy visszaszorította volna, de még növelte is az Orbán-rezsim lehetősé-

¹³ Várhegyi Éva: *Magasabbra a Lufthansánál. Milliárdosokat segítéyz milliárdokkal az Orbán-kormány.* Magyar Narancs, 2020. július 16.

¹⁴ A Monetáris Tanács legutóbb, január 12-én 750 milliárd forintról 1150 milliárd forintra emelte a kötvényvásárlási program keretét, a futamidőt 20-ról 30 évre, az egy vállalatcsoporttól megvásárolható összeget pedig 50-ről 70 milliárd forintra növelte (a 2019 nyarán megállapított eredeti feltétel 10 év és maximum 20 milliárd/cégesoport volt).

gét és hajlandóságát a gazdasági és politikai hatalmának kiterjesztésére. A NER-biznisz a járvány alatt is zavartalanul üzemel: Orbán Viktor családi, baráti és üzleti köre a válságban is szépen gyarapodik. Ahol lehetett, még a járvány elleni védekezésből is hasznot húzott (lásd a túlárazott maszkokat és a túlméretezett lélegeztetőgép-beszerzéseket), a kibővített kormányzati és jegybanki támogatások pedig most is főként a NER-közeli cégeket kedvezményezték, miközben folytatódtak a verseny kizárásával történő felvásárlások és összeolvadások.¹⁵ Olyan ágazatok-

¹⁵ Januári friss példa a Mészáros Lőrinc érdekeltségébe tartozó MKB és Takarékbank, valamint az állami Budapest Bank versenyjogi eljárás nélkül történt összeolvasztása, amely-

ban növelték tovább részesedésüket, mint az energetika, a bankszektor, a vasút, a hadiipar, a balatoni turizmus, a dohánykereskedelem, a mezőgazdaság vagy a médiapiac.¹⁶

Ha a válság nyomán beszélhetünk valamiféle megújulásáról, akkor az leginkább a politikai hatalomba beágyazott vállalkozások további kiterjedésével, megerősödésével jellemezhető. Ami inkább konzerválja, mintsem modernizálja a magyar gazdaság szerkezetét.

nek eredményeként létrejött Magyar Bankholding az OTP Bank utáni második legnagyobb szereplővé vált a magyar bankpiacon.

¹⁶ Vö. Bódis András: *Amíg Ön a járványra figyelt, a NER bevette az országot – leltár a „hazavitt” stratégiai ágazatokról.* valaszonline.hu 2021. január 28.

Szerzőink könyvei

A magyar beteg

Az autoriter állam kiépítése és a sajtószabadság felszámolása

„(A)z államtól való szabadság azt kívánja meg, hogy se a parlament, se a kormány ne juthasson műsor tartalmát befolyásolni képes szervezetben meghatározó befolyáshoz; ahogy politikai pártok, azonos feladatra vagy ugyanazon érdek képviselőjére létrejött csoportok befolyása sem lehet meghatározó” [37/1992, 227, 231 (VI. 10.) AB határozat].

30

Sajtószabadságból sajtószolgaság. Az Orbán-rendszer kiépülésének eseménytörténete azt a tételt támasztja alá, hogy miként a sajtószabadság nélkül nem létezhet szabadelvű (liberális) demokrácia, ugyanúgy az illiberális államok, az autoriter vagy (fél)diktatórikus rendszerek sem létezhetnek, nem maradhatnak fenn a gondolat-, a vélemény-, a sajtószabadság erőteljes korlátozása nélkül. Noha nem feleslegesek a soktényezős elemzések, megállapítható, hogy a politikai rendszerek besorolásához elegendő ez az egyetlen marker is.

A vélemény- és sajtószabadság a társadalmi autonómiák

biztosítéka és maga is autonómia

A szabad sajtó sokszínű elemei a hagyományos informáló és elemző újságíráson keresztül az írott és elektronikus tabloid sajtóig, az audiovizuális médiumoktól, híroldalaktól a közösségi médián át a bloggerek és vloggerek világáig terjed. Ha az autoriter rendszer félhomályából tekintünk ki, azt látjuk, hogy bizo-

nyosan nem fogyott el a demokratikus működésben a sajtószabadság kitüntetett szerepe. Ahol érvényesül a sajtószabadság, ott nem veszett el a szabadság ügye.

Aligha kell külön hangsúlyozni, hogy a sajtószabadság körüli maszatalás veszélyes, hiszen alapvetően igen-nem kérdés. Nem azóta hiányzik, amióta az utolsó szabad sajtótermék megszűnt működni, hanem valamikor akkortól, amikor az ilyen fenntartása, működtetése már súlyos politikai kockázatokkal jár, illetve éppen csak a hatalom kezéből létezhet. Ott beszélhetünk létező sajtószabadságról, ahol a szabad sajtó formálja a közvéleményt. Abban az országban, amelyben a szabad sajtót már gettóba szorították, nincsen sajtószabadság. Ha a magyar sajtó szabad lett volna, az ellenzék bojkottfelhívását követően elveszített kvótanépszavazást Orbán legalábbis nehezen, de inkább egyáltalán nem adhatta volna el hatalmas győzelemként.

A sajtószabadság eszméje 1848-ban a magyar polgári forradalom tí-

zenkét pontja közül, amelynek első követelése volt,¹ korán elfoglalta helyét a pozitív jogban is. Az 1848. áprilisi törvények a sajtószabadságot a magyar alkotmányos hagyományba emelték. Ennek első két szakasza: „1. § Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti. 2. § Sajtóutoni közlés alatt értetik: minden olyan közlés, melly vagy szavakban, vagy ábrázolatokban, nyomda, könyomda s metszés által eszközöltetik, és a mellyek közzététele, a példányok akár ingyen kiosztásával, akár eladásával, már megkezdődött.”² Mindkét, a mai fülnek archaikusan hangzó szakasz most is díszlehet bármely sajtótörvénynek.

A sajtószabadság kényes portéka. A médiairányítás alkalmazott modelljének a szabadelvű demokráciában megjelenő elemi alkotmányos követelményét illik szem előtt tartani: „(S)zabad média nélkül lehetetlen a független polgári véleménynyilvánítás, következésképpen a demokrácia sem lehetséges.”³

A weimarizálódás tartósítása

A Fidesznek a 2010-es szabad választáson elért sikeres hatalomátvétele idején az 1989-es jogállami forradalom maradványaként a vélemény- és sajtószabadság még úgyahogy működött. Ugyanakkor mindössze húsz évvel voltunk a pártállam bukása után, a szabadság minden intézménye törékenynek bizonyult,

jórészt önbizalom-hiányos, behódolásra hajló emberek működtették. Orbán kezére játszott az is, hogy az európai integráció gyenge kohéziójú intézményeinek működési elve a konszenzus keresése. Ezek, ideértve elsősorban az Európa Tanácsot és az Európai Uniót, minden konfliktusra, zsarolásra szinte automatikusan egyezségkereséssel, engedményekkel reagálnak.

A személyes hatalom kilép az állam keretei közül. A magántulajdonban álló látszó sajtómonopólium mellett az állami egyetemek közpénzből lesznek látszatmagánosítás következtében olyan alapítványi képződmények, amelyekben az egyetemi autonómia intézményeinek – a szenátus és a rektor – hatásköreit a politikai kinevezettek által álló kura-tóriumhoz vonják.

Működtetésük értelme, hogy a tervezett magánosítás maga is hatalmat és vagyont fial. Nem utolsósorban viszont azt is szolgálja, hogy az esetleges választási vereség ne járjon hatalomvesztéssel, bázisa legyen a későbbi revansnak. Az Orbán-rendszer voltaképpen – bármennyire paradox is ez az állítás – a jogállamban bízik; úgy véli, a választást adott esetben megnyerő ellenzék az alkotmány keretei között majd nem léphet fel a jelentős részben privatizált hatalmi építménye ellen.

Biztosítékokra is szüksége van. A rendszer informális hierarchiája, szemben a hűbéri lánc tartóságával, amely a világ természetes rendjét jelentette századokon át, már titkossága miatt is instabil. Az autoriter rendszerek nem véletlenül dőlnek össze olykor hatalmuk csúcán, látszólag valami jelentéktelen fuvallattól.

¹ „Kivánjuk a' sajtó szabadságát, censura eltörlését”.

² 1848. évi XVIII. törvénycikk, sajtótörvény.

³ Manuel Puppis: *Bevezetés a médiapolitikába*. In *Médiapolitikai szöveggyűjtemény* (szerk. Polyák Gábor). AKTI–Gondolat, Budapest, 2010, 27. o.

A szabadság nálunk könnyű préda

A sajtószabadság magyarországi elpusztításában a magyar politikai közösség mellett az európai szervezetet, mindenekelőtt a médiatörvényről a végső jóváhagyást kimondó Thorbjørn Jagland vezette Európa Tanácsot is jelentős felelősség terheli. De ha az intézményi felelősöket akarjuk megnevezni, nem kisebb a felelőssége az 1992-ben működő Alkotmánybíróságnak sem, amely alaposan körbenyesegette ugyan a sajtószabadságot megszüntető törvény több, az alkotmányosságot sértő periferiális rendelkezését, csak éppen a sajtószabadságot nem egyszerűen sértő, hanem felszámoló lényegi elemeire vonatkozó indítványokat nem bírálta el (akárcsak a magyar szólásban: mást beszél, mint Bodóné, amikor a bor árát kérték). Utóbb pedig az Európa Tanács elnöke hosszas, szívélyes, barátságos és fárasztó huzavonát követően átlátszóan, kozmetikai szintű változtatásokkal elfogadhatónak tartotta a szabadságpusztító törvényt. Thorbjørn Jagland ezután még Orbán kitüntetését is megkapta.

Mindkét intézményben jól tudták, mit tesznek.

A további felelősök között a hazai politikai közösséget és a politikai pártoktól a korporációkig számos intézményt megnevezhetnénk, felelőségük azonban nem mérhető e két szereplőéhez. A hatás messzire ért. Ha Orbán nem vihette volna keresztül a 2010-ben még lényegében intakt demokratikus sajtó karanténba szorítását, akkor nem építhette volna ki jelenlegi hegemon autoriter hatalmát sem (az orbáni hatalomkoncentráció folyamata máig nem

zárult le, most éppen a kultúra és az akadémiai szféra államosításánál tartunk). Azt nem tudhatjuk, mert erről a rendszer bennfentesei sem nyilatkoznak egybehangzóan, hogy a sajtószabadság elleni azonnali rohamot a 2010-es választást követően előre kidolgozott mesterterv szerint hajtotta-e végre az alantasai által gyakran *főmérnöknek* nevezett Orbán, de bizonyított, hogy a sajtószabadság titokba burkolt megtörése az autonómiák elleni sorozatos támadások logikus nyitánya volt.

A médiaszabályozásról szóló törvények tervezeteit az érintettek, az állampolgárok és az újságíró-szervezetek nem ismerhették meg. A törvények nyilvános vitájának kötelezettségét úgy játszották ki, hogy azokat nem a kormány terjesztette elő, hanem kormányzati ágensként a témában teljesen járatlan országgyűlési képviselők. Az egyéni törvényjavaslatokra ugyanis nem vonatkoznak a nyilvánosság garanciái.

Igaza van Jeremy Benthamnek, hogy a titkosság illetlenség, és a korrupció, legyen üzleti vagy politikai, valóban a titkos zugokban tenyészik.

A nemzetközi szabványok és a jogállami alkotmánybíróság⁴

Összhangban a nyugat-európai alkotmánybíróságokkal és az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatával, a magyar Alkotmánybíróság is hangsúlyozza, hogy a véleményszabadság, a médiaszabadság nemcsak tartózkodást, hanem „garanciát

⁴ Ebben a részben, az AB jogfejlesztésének felidézésében szövegszerűen is támaszkodom a Polyák Gáborral írott *A szabadság hagyományainak megtagadása – új médiatörvények Magyarországon* című tanulmányunkra. Közjogi Szemle, 2011/1, 1–13. o.

nyújtó pozitív cselekvést” is vár az államtól.⁵ A véleményszabadság objektív oldala „a közvélemény mint alapvető politikai intézmény”⁶ garantálását jelenti, mivel a közvélemény működése, szabad alakítása „a demokrácia szempontjából nélkülözhetetlen”⁷. A média sajátos helyzete abból adódik, hogy demokratikus közvélemény csak „teljes körű és tárgyilagos”, illetve „teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóság-hű” tájékoztatás alapján jöhet létre”, a média pedig „nemcsak a szabad véleménynyilvánítás eszköze, hanem a tájékoztatásé is, azaz alapvető szerepe van a véleményalkotás feltételét képező tájékozódásban”.⁸ Az Alkotmánybíróság – az Alkotmányban, majd az orbáni Alaptörvényben is szerepeltetett információs jogok alapján – tehát a közvéleménnyel mint intézménnyel szemben minőségi követelményt is támaszt: *a közvélemény legyen demokratikus.*

A mótnának választott alkotmánybírósági idézetre indokolt hosszabban hivatkoznunk:

„...a véleménynyilvánítás szabadságát garantáló sajátos képviselőtől idegen az, hogy kizárólag vagy meghatározóan a társadalom politikai képviselője jelenjen meg benne. Pártok konszenzusa, még kevésbé parlamenti pártok konszenzusa nem alkalmas arra, hogy alkotmányos garanciát nyújtson a véleményszabadság teljességére. Ellenkezőleg: az államtól való szabadság azt kívánja meg, hogy se a parlament, se a kormány ne juthasson a műsor tartal-

mát befolyásolni képes szervezetben meghatározó befolyáshoz; ahogy politikai pártok, azonos feladatra vagy ugyanazon érdek képviselőire létrejött csoportok befolyása sem lehet meghatározó.”⁹

Az orbánista egypárti média létrejötte: diktatúraépítés

Ez a párját ritkítóan szabadságellenes szabályozás számos esetben sérti az alkotmányosság alapkövetelményeit, de véleményünk szerint legfontosabb *jellegadó sajátossága a nyíltan centralizált, autoriter intézményi és irányítási szerkezet*, a demokratikus közvélemény kialakulását ellehetetlenítő, a médiapluralizmust széttró, előbb politikailag, később szervezetenként *gleichschaltoló*, még stílusban is egyformásító politikai hecckampányaiban, hanghordozásában a 20. századi diktatúrák hangjára emlékeztető konglomerátum építése.

Az elfogadott szabályozásban a megnövelt hatáskörű, a technológiai oldalt és a tartalomszabályozást felügyelő konvergencia Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökét a miniszterelnök nevezi ki,¹⁰ több mint két parlamenti ciklusra (kilenc évre), és a törvény eredeti intenciója szerint többször is kinevezhető. Az elnök maga elnökhelyettest nevez ki, akit indoklás nélkül *viszszahívhat*. A hivatal élén főigazgató áll, akit az elnök nevez ki, és akit ugyancsak indoklás nélkül bármikor visszahívhat. A Szervezeti és Működési Szabályzatban meghatározottak szerint korlátlan számban

⁵ 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

⁶ 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

⁷ 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

⁸ 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

⁹ 37/1992, 227, 231 (VI. 10.) AB határozat.

¹⁰ A Jagland-kompromisszum *eredményeként* a köztársasági elnök a miniszterelnök bábja.

főigazgató-helyetteseket is kinevez, őket is hasonlóképpen hívja vissza.

Ugyancsak az elnök nevezi ki és hívja vissza a közmédiaújságírókat vagy a médiaszolgáltatókat a közszolgálati támogatásokkal gazdálkodó Médiaszolgáltatók Társaságának és a Médiaszolgáltatók Társaságának elnökét. A korábban gazdaságilag önálló közszolgálati műsorszolgáltatók (Magyar Rádió, MTV, Duna Televízió, Magyar Távirati Iroda) gazdasági önállósága megszűnt. A közszolgálati műsorszolgáltatók ezentúl maguk nem készítenek műsorokat, hanem azokat az alaptól rendelik meg. A hírműsorok készítését ezen túl is centralizálják. A Médiatanácsba, kihasználva a kétharmados többséget és a korábban hatályos paritásos rendszer megszüntetését, kizárólag a kormánypárt által jelölt személyeket választották.

34

A közszolgálati médiaszolgáltatók feladatait összefoglaló Közszolgálati kódexet első alkalommal szintén a Médiatanács határozta meg.

A Médiatanács, illetve elnöke ezen túl is példátlan jogosítványokkal rendelkezik a közszolgálati médiumok működtetésében. Az elnök javaslatára a Médiatanács jelöli a közszolgálati részvénytársaságok vezérigazgatóit, pályáztatás nélkül (102. §). Abba a Közszolgálati Kuratóriumba, amely dönt a vezérigazgatók kinevezéséről és adott esetben visszahívásáról, szintén a Médiatanács küldi az elnököt és még egy tagot, éppen ezzel biztosítva az egyértelmű kormánypárti többséget.

Kimondani is fölösleges, hogy az alkotmánybírósági gyakorlat szerint mindez teljesen elfogadhatatlan lenne.

Aligha lehet amellettsérvvel érvelni, hogy a magyar médiatörvények elfogadásakor, illetve azelőtt még nem lehetett

a demokráciára, az autonómiák felszámolására leselkedő veszélyeket előre látni. Valójában ugyanis a helyzet teljesen világos volt. Aki tisztán akart látni, megtehetette.

2010. június 23-án az Európai Újságíró-szövetség (EFJ) tiltakozó nyilatkozatot adott ki a magyar új médiatörvénnyel kapcsolatban, amely szerintük „visszafordítaná az időt” a sajtószabadság tekintetében Magyarországon. „A magyar parlament előtt lévő törvény korlátozó intézkedés, amely akadályozza a véleménynyilvánítás szabadságát és így a szólásszabadságot is” – mondta Aidan White, az EFJ főtitkára. „Nem felel meg a sokféleség és a pluralizmus európai normáinak, s visszaállítja az órákat egy olyan időbe, amikor Magyarország kommunista uralom alatt és a média állami ellenőrzésének árnyékában élt.” Az EFJ nyilatkozata szerint a törvény állami szabályozás alá vonja a nyomtatott és audiovizuális média nagy részét, szerintük féltő, hogy az új szabályokat önkényesen alkalmazzák, és az utat nyit a felülről jövő beavatkozásnak. Felszólították a magyar kormányt, hogy vonja vissza a törvényjavaslatot, és kezdjenek intenzív nyilvános vitát, s párbeszédet a médiaközösséggel és az újságírókkal. Ennek a párbeszédnek az EFJ szerint arra kellene irányulnia, hogy olyan médiaszabályozás szülessen, amely eleget tesz az európai normáknak, s tiszteletben tartja a véleménynyilvánítás szabadságát és a szólásszabadságot. Bármilyen új törvénynek tartalmaznia kell az újságírói és szerkesztői szabadság jogi biztosítékait, és segítenie kell az etikus gyakorlatot.¹¹

¹¹ 23 June 2010. European Journalists Reject

Másnap, június 24-én, egy héttel a parlamenti szavazás előtt Dunja Mijatović, az EBESZ (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) sajtószabadság-képviselője szólította fel a magyar kormányt, állítsa le a médiatörvény-tervezetet, és kezdjen végre nyilvános vitákat a szakmai szereplők részvételével a törvénytervezetek módosítása érdekében.

„A javasolt törvények komoly aggodalomra adnak okot országuk médiaszabadságát illetően – írta Martonyi János külügyminiszterhez intézett levelében. – Elfogadásuk ahhoz vezethet, hogy az összes műsorszolgáltatást politikai döntéseknek rendelik alá.”¹²

„Bár a kormánynak megvan a parlamenti ereje az alkotmányt és a szólásszabadságot szabályozó törvények módosításához, nagyon fontos, hogy a kormány ne használja ezt az erőt a médiaszabadság garanciáinak gyengítésére és a médiának kormányellenőrzés alá történő helyezésére, és ne sértse meg ezzel a szólásszabadság és a médiaszabadság biztosítására vonatkozó nemzetközi és az EBESZ-normákat... A műsorszolgáltatók irányításának pluralisztikus rendszere, benne a kulcsfontosságú szakmai szereplőkkel és a civil társadalommal a média pluralitásának előfeltétele...”

Az alkotmányos felülvizsgálat kudarca

E figyelmeztetéseknek nem lett fogamatjuk. A szólás- és sajtószabadság védelme a magyar Alkotmány-

bíróságra várt. A 65/2011. (XII. 20.) AB határozat azonban inkább mérföldkő lett a szólás- és sajtószabadság elpusztításában az autonómiák felszámolásában, semmint ezek védelmére kelt volna.

A határozat ugyanis fontos határpontra születt. Az Alkotmánybíróság természeténél fogva precedensbíróság. Mint láttuk, az Alkotmánybíróság még az orbáni fordulatot megelőzően az érvényes, irányadó nemzetközi sztenderdek szerint is magas színvonalon fejtette ki a maga vélemény- és sajtószabadság-doktrínáit. A döntés idején a magyar alkotmánybíróság még autonóm. Ám az alkotmányt kikezdő hatalom izmai már jól látszanak. Ismerjük a jelenséget, hogy a bírák nem feltétlenül süketek az erő, a hatalom óhajai iránt. A közjog gyarmatosítása a radikális puccsokat leszámítva rendszerint lépésenként történik. Nálunk alapvetően csendben zajlott le a hatalmi átrendeződés. A hazai alkotmányos intézmények és a nemzetközi szervezetek lassító, mérséklő asszisztálása inkább az autoriter átrendeződés láthatóságát, semmint a hatalmi átrendeződés hatékonyságát érintette. A hatalmi átmenet idején egyaránt fontos figyelni arra is, hogy miről szólnak, és arra is, mi az, amiről hallgatnak az alkotmány alkalmazásának auktorai. A kifejezetten terjedelmes alkotmánybíró-sági döntés úgy jár el, mintha alapvetően az alkotmányos szabályozás perifériáján merülnének fel részproblémák, és nemhogy lehalkítja a hangját az alapkoncepció elvetemült alkotmányellenességéről szólva, de a szemét is behunyja (látván a médiairányításban az autoriter hatalom monolit korlátlanságát). Erről

the new Hungarian Media Bill and Call for New Talks.

¹² <https://www.osce.org/fom/69491>.

ugyanis mélyen hallgat. Ezt pedig úgy fedi el, hogy szakmailag kifejezetten magas színvonalú érveléssel választja le róla és semmisíti meg az önmagában fontos, de a szabadságpusztító kapacitás tekintetében mégis mellékes szabályokat, hogy éppen e kapacitás központját, a médiaszabályozás fölé emelt pártdiktatúrát hagyja érintetlenül. Ebben a tekintetben a határozat legfontosabb bekezdése szinte megbújik a szövegtengerben: „Tekintettel arra, hogy az indítványok egy jelentős részében a nyomtatott és az internetes sajtótermékek, valamint egyéb médiaszolgáltatások egységes szabályozásával kapcsolatban fogalmaztak meg alkotmányos aggályokat, az Alkotmánybíróság jelen határozatát e tárgykör vizsgálatának szenteli. A továbbiakban az ebben a tárgykörben érkezett indítványi elemeket ismerteti és bírálja el.”

Azaz a jelentős elméleti apparátussal kidolgozott határozat mindenfelől foglalkozik, kivéve az egypárti médiauralmat. Az idézett mondat árulkodó: Az Alkotmánybíróság azt mondja: itt most az indítványok egy részével, a bizonyos tárgykörben beadott indítványokkal foglalkozunk csupán. Mondanunk sem kell, hogy az egyéb tárgykörben, az egypárti médiahatóság hatalmát bebetonozó szabályokat, ki tudja, miért, tesszük fel a költői kérdést, az Alkotmánybíróság azóta sem bírálta el.

Megkockáztatjuk: ha elbírálta volna, akkor legalábbis ilyen békésen, az alkotmányos eljárás mód látszatát fenntartva, nem épülhetett volna ki az autoriter rendszer Magyarországon.

Annak megállapításával sem marad adós, hogy a társadalmi vita nélkül december 21-én elfogadott és

„sürgősséggel” kihirdetendő törvény a házelnök és a köztársasági elnök aláírása után 2010. december 31. napján jelent meg a hivatalos lapban, és – bizonyos rendelkezésektől eltekintve – 2011. január 1. napján hatályba is lépett, „nem kétséges tehát, hogy a törvényalkotó formális megközelítésben nem biztosította annak lehetőségét, hogy az Mttv. hatálya alá tartozó személyi kör megismerje az új szabályozást, és az alkalmazkodáshoz szükséges intézkedéseket tegye.” Azon persze az olvasó törheti a fejét, hogy az AB szövegében vajon mit jelent a „formális megközelítésben” fordulat.

Ez már az Alkotmánybíróságnak az aktivizmusát feladó, hanyatló korszaka.

A határozat közben igyekszik érvelésében a valóban tiszteletreméltó intézményi hagyomány keretei között maradni. Egyetértőleg idézi az Alkotmánybíróság korábbi érvelését, amely szerint „az államnak a sajtó mint intézmény tevékenységétől való távolságtartása elvileg garancia a sajtószabadság érvényesülésére!”¹³

Az Alkotmánybíróság teljes mértékben tisztában van azzal, hogy mit és hogyan kellene védenie. „A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe ugyan nem vezet arra, hogy ez a jog – az élethez vagy az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan lenne, de mindenképpen azzal jár, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jognak valójában igen kevés joggal szemben kell csak engednie, véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell

¹³ 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

értelmezni.¹⁴ Megállapítja, hogy a sajtószabadság az állammal szemben érvényesül, az államot kötelezi az alapjog gyakorlásával szembeni tartózkodásra, be nem avatkozásra. Ugyanakkor elfogadhatónak tartja, hogy a médiahatóság hatásköre egyaránt kiterjed a nyomtatott, az elektronikus és az internetes sajtóra is.

Az Európa Tanács 2012. május 11-i szakértői anyaga nem ilyen megengető, szerintük például „a lineáris és a lekérhető médiaszolgáltatások regisztrációja megtagadásának indokait felül kell vizsgálni”.

A forrásvédelem terén, amely fontos ügy, ismerjük el, az Alkotmánybíróság összeszedi kevés bátorságát.

Históriai háttér

A vélemény szabadságot magasztaló úttörők között az elsőként a cenzúra ellen felszólaló John Milont említjük, aki már 1644-ben úgy vélte, lehetetlen, hogy az igazság szabad és nyílt küzdelemben elbukjon a hazugsággal szemben, hiszen az igazság a „Mindenható után a leg-erősebb”.¹⁵

Kant szerint „[m]inden maxima, amely (hogy el ne vétse célját) rászorul a nyilvánosságra, összhangban áll mind a joggal, mind a politikával”.¹⁶

A magyar reformkor nagyjai ugyanazon a hangon szóltak, mint az angol, a német, a francia vagy

a skandináv felvilágosodás legnagyobbjai:

„...hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól.”¹⁷

„Ha tehát egy nemzetet vagyossá csak az értelmesség tehet, az értelmességet viszont csak a vélemények szabados surlódása fejtheti ki, s ez szabad sajtó nélkül meg nem eshetik, a szabad sajtó tehát jó törvények mellett, amellyek szintúgy a szabad sajtó természetes következtései, őrije és nem elrontója a közcsendességnek... constitutióink vagy jó és igazságos, vagy rossz és igazságtalan. Ha jó és igazságos, kiállja a vélemények szabad surlódásának tűzpróbáját; ha rossz és igazságtalan: bukjon, én az igazságtalant védeni nem akarom, s ha igazságtalan, a törvényhozás útján igazságost óhajtok behozva látni.”¹⁸

„...vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem; vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Ut közép itt nincs!”¹⁹

Szó sincs arról, hogy az eszmetörténetben és a közjogban, ha némi késleltetettséggel is, ne lett volna Magyarországon tartalmi szinkronitás a nyugat-európai szabadságeszményekkel.

És ha mára illúzióknak tudjuk is azt, hogy Kant az örök béke zálogaként tekintett a sajtószabadságra, osztoznunk kell abban, hogy ha a háborúktól és önkénytől nem is óv meg,

¹⁴ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 171).

¹⁵ 1644. november 23-án jelentette meg John Milton az *Areopagitica* című röpiratát, amelyben a cenzúra ellen és a szólás szabadsága mellett érvelt.

¹⁶ Kant: *Az örök békéről*. Id. Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond–Palatinus, Budapest, 2002, 308. o.

¹⁷ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-intézetében, 1830, 37. o.

¹⁸ Kossuth Lajos: *Beszéd a Zemplén Megyei Gyűlésen*. <https://mek.oszk.hu/02200/02223/html/01.htm>

¹⁹ Kossuth Lajos: Uo. <http://mek.oszk.hu/02200/02223/html/01.htm>

de azon túl, hogy mindkettőnek gátlója, az egyéni és közszabadság máig legfontosabb mérője és garanciája. Babits Mihály erkölcsi kötelességének tartotta az *Örök béke* számára műfajidegen lefordítását. A könyv 20. századi aktualitásáról, magyar fordítójaként így vallott: „Egy kiadóvállalat nemrég felszólított Kant könyvecskéjének: az Örök Békének, lefordítására.

Eleinte nem akartam vállalni. Én nem vagyok jogász. Nem vagyok jártas, hála Istennek, a politikában, a tudományos etikában, sajnos, szintén csak kevéssé. Kant műve pedig ezekbe vág. S rendkívül nehéz mű. S formai – irodalmi – érdeke semmi sincs.

Mégis elfogadtam a megbízást. Mert az az érzésem, hogy a mai időkben senkinek sincs joga, semmiféle okból, semmi ürügy alatt, kitérni a legterheesebb feladat elől sem – amelyre csak egyáltalán képes –, ha avval a békegondolatnak csak a legcsekélyebb szolgálatot is teheti.

Ezt a feladatot pedig ilyennek gondolom. ...Munkám célja tehát nem annyira filozófiai vagy filológiai, mint inkább agitatív.”²⁰ Babits 1918-ban, a háborús vérszivattyú legszörnyűbb évében a sajtószabadság és a béke mellett agitál.

Ugyanezen örökségen osztozik a fiatal Karl Marx is, aki a falopási törvény kapcsán a sajtószabadság elkötelezettjeként²¹ is idézte Montesquieu *A törvények szelleméről* szó-

ló művét: „Kétfajta romlottság van: az egyik, amikor a nép nem tartja meg a törvényeket; a másik, amikor a törvények rontják meg a népet. Ez gyógyíthatatlan baj, mert magában az orvosságban rejlik.” Ez egyébként Montesquieu életművének visszavisszatérő gondolata.²²

A sajtószabadság ellenségeinek 20. és 21. századi megnyilvánulásaira, hazudozásaira a mai napig áll a régi, találó aforizma: „*A képmutatás: a bűn tisztelgése az erény előtt.*”²³

Az mindenestre nagyon jellemző, hogy például az 1919-es magyar Tanácsköztársaság is a *papírhiányra* hivatkozva korlátozta a sajtót.

Ebbe a sorba tartozik Orbán Viktor kijelentése, amelyet a szabad magyar sajtó jelentős részének lemeszárlása után és maradéka elpusztítása előtt tett: „*Mi soha nem vete-mednénk arra, hogy elhallgattassuk azokat, akik nem értenek egyet velünk.*”²⁴ Az Európai Parlament a felvétel tanúsága szerint önfelgedten kacagott.

Hibás az a vélekedés, hogy a sajtószabadság 18. századi eszményeit a totális rezsimekben gazdag 20. század tapasztalatainak fényében nem tekinthetjük már érvényesnek. Ellenkezőleg, az eddig eltelt 21. századi köztörténet inkább igazolja, semmint cáfolja a vélemény- és a sajtószabad-

²⁰ Babits Mihály: *Kant és az örök béke*. Nyugat, 1918, 16. szám. elérhető: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00252/07506.htm>

²¹ Megjegyzések a legújabb porosz cenzúratasításról (részlet) MEM 1, 110–147. o. Karl Marx: *A 6. rajnai Landtag tanácskozásai*. Harmadik cikk. *Viták a falopási törvényről*.

²² Montesquieu ugyanerről: „Nincs kegyetlenebb zsarnokság, mint az, amelyik a törvényesség látszatával, a jog színeiben cselekszik. Amely éppen az áldozatokat megmenteni hivatott jog eszközével végez áldozataival.” (*A rómaiak nagysága és hanyatlása*. Magyar Helikon, Budapest, 1975.)

²³ François de La Rochefoucauld híres megjegyzése.

²⁴ Ezt a mondatot a magyar miniszterelnök 2018. szeptember 11-én Strasbourgban, a Sargentini-jelentésről szóló vitában mondta. A képviselők kinevették.

ság naivitásoktól nem mentes eszmétörténetét. A felvilágosodás századaiban a vélemény- és a sajtószabadság az egymástól távol álló gondolkodók közötti közlekedés konszenzusos alapjaként is szolgáló eszmeként a legbecsesebb társadalmi értékek egyike lett. Ma sincs másként. Pontosabban nem lenne szabad, hogy másként legyen!

Arra a kérdésre, hogy a 20. század jobb- és baloldali diktatúráival a hátunk mögött, de még az ennél kevésbé pusztító, a sajtót többféle manipulációkkal terhelő világunkban is kérdés, hogy a vélemény- és sajtószabadság piedesztálja ma is indokolt-e, a válasz igenlő.

Az Európa Tanács szakértői véleménye a médiatörvényekről

Az Európa Tanács 2012. május 11-én publikált szakértői véleménye, amelyet szerencsére nem politikusok, hanem szakértők írtak, nem kímélte, hanem ízekre szedte az Orbán-rendszer vadonatúj médiajogát.²⁵ Néhány főbb megállapítás:

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének kinevezését úgy kellene megváltoztatni, hogy szavatolni lehessen a szakmaiságot és az elnöki poszt függetlenségét. A szabályozó hatóság tagjai nem függetlenek. A Médiatanács tagjait nem védi a törvény a politikai befolyástól, holott ez egyértelmű kikötése az ET ajánlásainak.²⁶ „...a Médiatanács már eleve nem független”.

²⁵ https://mertek.eu/wp-content/uploads/2016/12/et_velemeny_2012.pdf A szakértői javaslatok sorrendjét megváltoztattuk.

²⁶ Lásd például a Miniszteri Bizottságnak a műsorszolgáltató ágazat felügyeleti hatóságainak függetlenségéről és szerepköréről szóló, 2008. március 26-án elfogadott Nyilatkozatát.

A „kompromisszum”

Thorbjørn Jagland „tárgyilagos segítségével” minden kérdést rendeztek, amelyek a médiatörvények kapcsán vitatottak voltak – nyilatkozta Trócsányi László 2014-ben.

Trócsányi László a miniszterelnök előterjesztésére, a köztársasági elnök határozatára a Magyar Érdemrend középkeresztje a csillaggal (polgári tagozat) kitüntetését adta át Thorbjørn Jaglandnak, az ET főtítkárának.²⁷ (Nincs ismeretünk arról, hogy Thorbjørn Jaglandnak égette volna kezét Orbán kitüntetése, vagy észlelve a következményeket, visszaküldte volna.)

„A párbeszéd a magyar kormány és az Európa Tanács között a médiaszabályozást illetően a végéhez ért, a magyar kormánytól kielégítő választ kaptunk az aggályokra, a médiaszabályozó testület így független, és különbözik attól, amit a kormány eredetileg fel akart állítani” – mondta Thorbjørn Jagland.²⁸ A megállapodás szerint a jövőben a Médiatanács és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökét nem a kormányfő, hanem az államfő fogja kinevezni, egy ciklusra, a miniszterelnök javaslata alapján. Jagland hozzátette: „Így sikerült a végrehajtó hatalomtól elválasztani az elnök kinevezését, hiszen az államfőnek az egész nemzetet kell képviselnie.” Közölte azt is, hogy a Médiatanács tagjainak választásával kapcsolatban nem vizsgáldták, hiszen az a parlament hatásköre.

Az Alkotmánybíróság eljárása a médiatörvények felülvizsgálata te-

²⁷ hvg.hu/itthon/20141119_Orban_kitunettest_kuldott_az_Europa_Tanac

²⁸ http://nol.hu/belfold/a_magyar_kormany_modositja_a_mediatorvenyt_es_a_birosagi_rendszert-1363041

kintetében, hazai viszonyaink ismeretében, viszonylag könnyen értelmezhető és emberi oldala érthető. Az orbáni kegygazdálkodás fényében nem nehéz belátnunk, hogy a hatalom jutalmazási és büntető kapacitásának tudatában és annak fényében, hogy az e határozatot követő években a hatalom szolgálatában meddig jutott el az AB, az is javukra írható, hogy legalább az általuk elbírált tárgykörökben lényegében hűek maradtak saját szervezeti kultúrájukhoz, hagyományaikhoz.

Amire nincs észszerű magyarázat, az az Európa Tanács úgynevezett kompromisszuma. Ennek mentségére semmit nem mondhatunk, a döntés háttere teljesen homályos, legfeljebb az hozható fel, hogy az Európa Tanács tagállamai között számos autoriter rendszer található, az Orbán-rendszerhez hasonlóak, sőt annál még rosszabbak, elnyomóbbak is. Viszont vagy van vélemény- és sajtószabadság, vagy pedig nincs. Ha van, az természetes, mint a belélegzett levegő vagy az iható víz. Viszont ezen túl szinte az összes átmeneti állapot a sajtószabadság hiányaként írható le. A részben szabad sajtó nem szabad. Kérdés, hogy e pusztítás terén mekkora a felelőssége a magyar politikai társadalomnak, a még itt ott létező autonómiáknak. Tény, hogy sem a Magyar Újságírók Szövetsége, sem a médiát oktató akadémiai szféra eddig nem hódolt be a sajtószabadságot lebontó autoriter hatalomnak. Ezt is illusztrálja, hogy a közszolgálati média munkatársa szemtanúként már 2010 decembereiben ezt jegyzi fel magának: „Egy lány sír a newsroomban. »Egyetlen médiajogászt sem találok, aki megvédéné ezt a szart, csak olyan lesz a be-

játszásban, amiben fikázzák. Engem ezért ki fognak rúgni!« – mondja.²⁹

Ha a szabad sajtó elpusztítására Orbán nem kapott volna szabad kezet az Alkotmánybíróságtól és Európától, akkor a magyar demokrácia minden bizonnyal túlélte volna pünkösdi királyságát.

Együtt győz a sajtószabadság felett

a médiahatóságnak alávetettsége és a magánjog szabadsága

Az Orbán-rendszer egyik legfontosabb hatalmi innovációja a piac különösen jövedelmező és politikailag érzékeny szféráinak üzleti tranzakcióknak álcázott megszállása.

A legnépszerűbb, a kormánytól korábban független internetes portálok, a jelentős olvasottságú rendelkező hetilapok, nagy példányszámú megyei napilapok kerültek egymást követően így vagy úgy, de üzleti tranzakciók során Orbán kegyenceinek tulajdonába, illetve szűntek meg létezni.

Így válik kétpillérűvé a hatalmi helyzetet tekintve hegemon, hangvételében viszont egyenesen diktatórikus médiahatalom. Ez a közvélemény uralásának szükséges, de nem elégséges eszköze. A hatósági tevékenységi körön kívüli esetekben ezért a hatalomkiterjesztés sajátos „piaci” logikája érvényesül, ha nem a kormányzat befolyása alatt állnak, akkor a legolvasottabb, legértékesebb (*Népszabadság*) napilap megy csődbe, és a messze leglátogatottabb híroldalt hagyja el a NER-közelivé

²⁹ <https://mertek.eu/2012/06/11/oncenzura-a-magyar-sajtoban/> Mong Attila cikke megjelent az Élet és Irodalom LVI. évfolyam 16. számában, 2012. április 20-án.

lett tulajdonos politikai beavatkozása ellen tiltakozó komplett szerkesztőség. Az Orbán érdekében eljáró vevők üzleti döntései kizárólag politikai természetűek. A vételár értelmetlen, az üzlet eredménye olykor a pénzügyi veszteség maximalizálása.

Miközben Orbán rendszere véleményem szerint ma sem nevezhető diktatúrának, azt ugyancsak fontos megállapítani, hogy a közszolgálati médiát is ideértve, ha a durvaságot, a gyalázkodó hangot tekintve közöttük akad is árnyalatnyi különbség, propagandasajtójának hangvétele sokszor túl azon, hogy pusztán kiszolgálja a kormányt, fogyasztóit politikai ellenfeleik és a ressentiment politika által kijelölt embercsoportok (például a menekültek) ellen az emberi méltóság elemi követelményeit megsértve hangolják át gyűlöletkampányokkal.

A közszolgálati média közvetlen párt/kormányirányítására példaként 2020-ban a *Szabad Európa* hangfelvételeket hozott nyilvánosságra, amelyeken az MTVA vezető szerkesztője a kötelező kormánypárthúségről³⁰ beszélt. A Médiatanács pedig a „szerkesztői szabadság védelmére” hivatkozva még csak vizsgálni sem volt hajlandó az ügyet.³¹

A nemzeti hírügynökségben még a fényképeket is úgy ellenőrzik, mint a diktatúrák központilag ellenőrzött sajtójában. „Érzékeny téma esetén az MTI főszerkesztőjének, valamint

a Miniszterelnöki Kabinetirodának is el kell küldeni ellenőrzésre a fotókat és a képaláírásokat.” A menekültügy képi bemutatása tekintetében az érintettek arról számoltak be, hogy „Egyértelmű utasítás volt, hogy csak életerős férfiakat fotózhattunk» – mondta egyik forrásunk. Másikuk ezt azzal egészítette ki, hogy a férfiakat sem volt szabad esettnek ábrázolni. Ellenzéki politikusokról szinte csak kampányidőszakban és parlamenti felszólalás közben közöl fotót az MTI, de előfordul, hogy akkor sem.”³² Vajon minek nevezzük ezt a rendszert?

2018 decemberében ellenzéki képviselők megpróbálták bejutni az MTVA székházába, ahonnan a biztonsági őrök kidobták őket. Az incidensről az M1 nézőit az MTVA jogi képviselői tájékoztatták. Aki akár csak hallott már a BBC-ről, valamennyire ismeri a közszolgálati médiumok általános gyakorlatát, működési elveit, vagy akár olvasta a jogállami magyar alkotmánybíróság vonatkozó döntéseit, egyszerűen nem hiszi el, hogy a Kúria ez év februári döntésében a *közszolgálati média ügyében* ezt állíthatta: „(A) kiegyensúlyozottság keretei között csupán az megengedhetetlen, hogy a médiaszolgáltató teljes egészében mellőzze a közönség informálását a téma szempontjából jelentős ellentétes álláspontok létezéséről. Ha a médiaszolgáltató legalább utalás szintjén bemutatja a releváns, szembenálló véleményeket, akkor a kiegyensúlyozott tájékoztatásra vonatkozó törvényi kötelezettségének eleget tesz.”³³

³⁰ <https://www.szabadeuropa.hu/a/szerkesztoi-utasitas-a-koztevenel-ebben-az-intezmenyben-nem-az-ellenzeki-osszefogastamogatjak-mtva-fidesz/30940923.html>

³¹ <https://www.szabadeuropa.hu/a/mediatanacs-nmhh-vizsgalat-karas-monika-mtva-hangfel-vetel-ú/30989934.html>

³² <https://www.szabadeuropa.hu/a/mti-fotofenykep-cenzura-mtva/31042333.html>

³³ Lásd a Kúria a Kf.VI.40.316/2020/6. számú

Ugyanezekben a napokban a Médiatanács, miközben lényegében azonos tényállás mellett például az InfoRádió frekvenciaengedélyét meghosszabbította, ugyancsak bírói segédlettel a Klubrádiót fosztotta meg utolsó frekvenciájától. Ebben az ügyben a végső döntést feltehetően az Európai Unió Bírósága mondja majd ki.

Az állami sajtóhegemonia záróköve a Közép-Európai Sajtó és Média Alapítvány

A Közép-Európai Sajtó és Média Alapítványt 2018-ban hozták létre. A magyar és nemzetközi sajtótörténetben példátlan módon az alapítvány számára az Orbán-rendszer által korábban tulajdonossá tett kvázi üzletemberek *ellenszolgáltatás nélkül (!)* ajánlották fel a több tízmilliárd forintot érő audiovizuális, print és online sajtótermékeiket.³⁴ A médiamamut több mint négyszáz médiacéget foglal magában. Létrehozása az Orbán-rendszer joga szerint is törvénysértő volt, a Gazdasági Versenyhivatal és a Médiatanács is köteles lett volna a fúziót megakadályozni (a nagyságrendekkel kisebb Axel Springer és a Ringier egyesülését a Médiatanács korábban mint nem kívánatos tőkekoncentrációt megtiltotta). A kormány azonban 2018 de-cemberében az egyesülést „nemzetgazdasági jelentőségűnek” minősítette, ennek alapján az ügylet jogszerűségét a versenyhivatal és a Médiatanács nem vizsgálta. A médiaszörny politikai tartalmait

és híreit összehangoltan szerkesztik.³⁵

A szabad, demokratikus és szolidáris Magyarország elképzelhetően sajtószabadság és szabad sajtó nélkül.

Az elmulasztott lehetőség: szólni és írni szabadon, réseket törni az állami propaganda acélkupoláján

Az Alkotmánybíróságnak és az Európa Tanácsnak az autokrácia kiépítésében viselt felelősségéről fentebb írtunk. Csakhogy a sajtószabadság visszaállításáért az érintett szereplők ugyancsak felelősséggel tartoznak. A felelősöket itthon az ellenzék soraiban is kereshetjük. Aligha elégséges az ellenzék részéről olyan programot hirdetni, hogy a választási győzelem után majd helyreállítják a sajtószabadságot. Most azonnal kellene a rendelkezésükre álló eszközökkel eredményt elérni. Választást csak egy informált politikai közösség nyerhet. Mostanra a tájékozódás Magyarországon lényegében a budapesti és a nagyvárosi, magasan képzett polgárok luxusa lett. A NER az elmúlt években propaganda-acélkupolát (egészen más műfajú dolog ez, mint az agyon-elemzett információs buborék) borított több millió – sokuk amúgy is offline – magyar állampolgárra. Ha normális országot akarunk, mielőbb réseket kell törni ezen az acélkupolán. Léteznek hősies kísérletek. A *Nyomtass te is!* 2017-ben indított, ingyenes, közösségi terjesztésű hír-

határozatát.

³⁴ <https://mertek.atlatszo.hu/sajtoszabadsag-lapzartaja/>

³⁵ <https://mertek.atlatszo.hu/mindent-beborit-a-fidesz-kozeli-media/> <https://444.hu/2019/04/25/oriasi-a-fideszes-tulsuly-a-mediaban>

újság, amely magát 21. századi szamizdatként azonosítja. A két A/4-es oldalból álló újságot bárki szabadon kinyomtathatja és terjesztheti saját környezetében.

Közben az ellenzék kezére kerültek nagyvárosok. 2019 őszén az ellenzék jelentős sikereket ért el az önkormányzati választáson. Budapesten, a kerületekben, a nagyvárosokban egész sajtóportfóliók hullottak a győztes ellenzék ölébe. Ezek között akadnak olyanok, ahol városi sajtóholding: tévé, rádió, városi újság, internetes lap is működik.

Nem sopánkodni kell a sajtószabadság hiányáról, hanem amint lehet, azonnal tenni is kell a szabad sajtóért valamit, hol keveset, hol többet, mégpedig azokkal az eszközökkel, amelyek az adott pillanatban rendelkezésre állnak vagy megteremthetők.

Valóban sarkalatos törvényhozási tárgy a sajtószabadságról, valamint a médiaszolgáltatások, a sajtótermékek és a hírközlési piac felügyeletéről szóló szabályozás, de a KESMA nevű, alkotmány- és törvénysértően létrehozott szörnyeteg propagandacsatornáit, a közszolgálatiként emlegetett kormánymédia, a hecc- és revolverlapok, az Orbánék által elrabolt online felületekkel együtt nyomasztóan leuralják a hazai nyilvánosságot. Ezekkel szemben ellensúlyok kialakításához aligha kell kétharmad.

Többszörösen nem igaz tehát, hogy a Fidesz kétharmadának árnyékában nem tehetünk semmit a szabad sajtóért. Nemhogy kétharmad, sőt feles többség, de még parlamenti egyharmad sem kell ahhoz, hogy megbontsuk a Fidesz sajtóhegemoniáját. A legkiválóbbak vagy

legbátrabbak a totális államban is, akár szamizdatban, szabad sajtót írtak.

Az ellenzéki önkormányzatok pénzén nem a KESMA hasonlóan riasztó konkurensét kellene fenntartani. A városi lapok, televíziók finanszírozását a források egyesítésével függetlenné kellett volna tenni, az erre rendelkezésre álló rengeteg százmillióból be kellett volna törni a több millió magyar emberre ráborított propaganda-acélkupola alá. Ennek érdekében a kiterjedt önkormányzati sajtót a máig inkább csak papíron létező Szabad Városok Szövetsége független, rendszerkritikus, a finanszírozásban részt vevő önkormányzatokat is szabadon bíráló elemekből álló sajtóholdingba szervezhette volna, a fontosabb sajtótermékeket pedig a polgármester helyett sajtóombudsman, illetve állampolgári bizottságok ellenőrzésére bízhatta volna. Enélkül vagy más ilyesféle megoldások nélkül biztosan nem kerülünk közelebb az óhajtott szabad Magyarországhoz. Mindezt persze rögtön az önkormányzati választások után lett volna ideális meglépni.³⁶ Erre az a kész panelválasz, hogy nem érdemes ugrálni, a kormánynak teljesen ki vannak szolgáltatva az önkormányzatok. Ez persze igaz, de kérdezzünk vissza! Az önkormányzatok kezében lévő szabad sajtó nélkül vagy ennek birtokában nagyobb-e kiszolgáltatottságuk?

*

Mindazonáltal vannak pozitív jelek is. A demokratikus sajtó nem egye-

³⁶ <https://www.es.hu/cikk/2019-10-25/majtenyi-laszlo/az-onkormanyzati-gyozelem-terhei.html>

düli közlönye a közügyek nyilvános megvitatásának. A Fővárosi Önkormányzatnál most készítik elő az önkormányzati választások idején javasolt petíciós jog életre keltését, ami – az ezzel kapcsolatos politikai veszélyeket vállalva – azt jelenti, hogy a közgyűlés köteles nyilvános vitában megtárgyalni a jelentős számú városi polgár által fontosnak tartott és az önkormányzat hatáskörébe tartozó ügyeket.

Az önkormányzati sajtónak eddig be nem teljesített küldetése, hogy

teret adjon a helyi közügyeknek, felelőtet biztosítson az éles közéleti vitáknak, szóljon a kultúráról, legyen szava az élet árnyoldalairól, nyomorról, bűnözésről, a környezet olykor ijesztő állapotáról. Igazat mondjon.

A demokrata, az alkotmányos ember mindig a sajtószabadság híve. Itt és most teszi meg az informált társadalomért, amit lehet, mert tudja, hogy sajtószabadság, független és kritikus média nélkül nincs szabad, demokratikus és szolidáris Magyarország.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Vaskampók a dohszagban

A virágládák fölött éppen lelátni a szomszédos telekre; ott áll az öt fa egymás mellett, magas kőfallal körülrzárt udvaron. Szűk, kicsi az udvar, az utcai oldalon roskatag, földszintes ház: nyomorék horpadás az emeletes bérvillák között. Valamikor a villához tartozott ez is, a kulcsár lakott benne vagy a kertész, már elfelejtődött, hogy ki. Később egy hentes bérelte; az udvaron disznót vágtak, beleket mostak (mint a girlandok, körbe-aggatva várták, hogy töltőpumpára húzzák őket). A két középső jegenye között folyt a pörkölés; az egyik még ma is vállmagasig csupasza. A hentes a háború alatt két zsidót gettóba vitetett, aztán a boltot is becsukta, de otthagya a holmijait. Az ostrom után nem jelentkezett többé. A pult, a bárdolóasztal, a vaskampós állványok lent penészednek a pincében...

(Mészöly Miklós: Balkon és jegenyék)

Amikor a fenti mondatok íródtak, a Hentes javában élt, és még csak nem is a világ végén: ötvenkét éves volt, Csepelen élt és dolgozott, igaz, már nem hentesként, hanem vasmunkásként. Olvasztár volt, munkaversenyek hőse, és kommunista párttag. A nála tizenhét évvel fiatalabb Férfi erről nem tudott; ráláthatott felülről a hentes egykori életterére, de színről színre nem láthatta őt a Városmajor utcában, hallhatott róla „a közeli körzet” lakosaitól, de nem beszélhetett vele.

Bár ez nem igaz: nem lehet biztosan állítani, hogy a Hentes, amikor csak tehetette, nem járt vissza a Városmajorba, mondjuk vásár- és ünnepnapokon. Sőt, tény, hogy legalább egyszer odament. Amire volt ugyan oka, ám az az ok olyan különös, hogy gyanút ébreszthet: a Hentes nem úgy tért-e vissza, mint „a bűnös a tett színhelyére”, és ha ez egyszer megtörtént, nem történt-e meg máskor is, időről időre? Ami pedig a Férfit illeti, róla tudható, hogy nem tartotta a távolságot, szívesen váltott szót a hozzá fordulókkal, alkalmanként a kocsmába is beült velük – akár ott, a Városmajor utcai italboltban. Összeakadhattak tehát, beszélgetésbe elegyedhettek. Csak egyvalami tűnik biztosnak: a Hentes nem mesélte el a Férfinak, hogy mit művelt az ostrom előtti hetekben, amikor a Városmajor utcában volt üzlete.

Két ember szabadságát – és jó eséllyel az életét is – feljelentés által elvenni, az kétségtelenül bűn – már legalábbis az én szememben az –, de a Hentes számláján annál több volt, mind az áldozatok számát, mind az elkövetés módját és eszközeit tekintve.

A Hentes alacsony, kövérkés férfi. Ezerkilencszáznegyvennégyre, negyvenéves korára még nem kopaszodik meg teljesen, és fogazatának jó része is megvan, de már akkor sem számít soványnak. A Városmajor utcai házat

csak üzletnek használja, fent lakik a Kissvábhegyen a családjával. Két gyereke van, tizennégy, illetve tizenhat évesek.

Gyermelyen született, parasztszaládban. Egyik bátyját követve költözött ő is a fővárosba, és lett hentes. Először a Széll Kálmán téren nyitott üzletet, de néhány év alatt csődbe ment. Az iparendélyét is elveszítette. A neje járta ki, hogy visszakaphassa.

Gyermely alig több, mint harminc kilométernyire esik Budának ettől a részétől. Ágnes, a Hentes neje is Gyermelyen született, ráadásul ugyanabban az évben, mint ő. Ágnesnek van egy Julianna nevű testvére, Juliannának pedig egy fűszeres férje, a Rezső. A Fűszeres Martonvásárról költözött be a fővárosba – ugyanolyan távolságból, mint a Hentes, és mint az asszonyaik. Erős kötelékek szövődtek köztük: mindkét pár a kissvábhegyi Tusnádi utcában lakik, közvetlen közel álló házakban, és ugyanabban a Városmajor utcai épületben nyitottak üzleteket a harmincas években. Ha a Hentesnek nem volt pénze a korábban elszenvedett veszteségek miatt, az asszonyok családja vagy a Fűszeres lehetett a segítségére. Összefűzi őket a párttagság is. Ugyanakkortól lakik a két pár a hegyen, működik a fűszer- és a hentesüzlet a Városmajor utcában, és vesznek részt a nyilaskeresztes szervezeti életben. Jóval később a Hentes úgy mondta: azzal beszéltek rá a belépésre, hogy a Buda környéki sváb falvakban könnyebben szerezhet be húst és vágóállatot. Vélhetném ezt mentegetőzésnek, a személyes felelősség csökkentésének, de lehet némi „valóság alapja”.

46

A gyerekek tanultak, a negyvennégyben tizenhat éves fiú sem az üzletben segített, hanem gimnáziumba járt. Segítségnek ott volt a Segéd, aki a Henteszel egy fedél alatt lakott a Kissvábhegyen.

Azt, hogy a Hentes nemcsak hentes, hanem mészáros is volt, egyrészt a belépési okmányából lehet tudni, másrészt a Férfi írásából, az általa feldolgozott hagyományból: a Városmajor utca 48. kertjében állatokat vágtak, disznót perzseltek, beleket szárítottak.

A Tusnádi utcából a Csaba lépcsőn és annak folytatásán, a Csaba utcán lehet lejutni a Városmajor utcába. Legfeljebb negyedórás út, mely változatos vidéken át halad. Kertes házak, villák és még bérpaloták is szegélyezik, de ahol a Fűszeres és a Hentes üzlete működött, a Városmajor utcának az a szakasza kimondottan falusias volt. Nyomokban még most is az. Földszintes házak szekerek ki- és bebocsátására szabott kapubejárattal. Vagyis egészen olyanok voltak, mint amelyeket gyerekkorukban a Hentes és felesége maguk körül láttak Gyermelyen. Közöttük villák, régiiek és roskadozók, meg egy rikítóan modern – az, amelyikbe majd, évekkel az ostrom után, az Asszony és a Férfi költözik. Az egyik házban vendéglő volt, amit egy Müller nevű nyilas testvér vezetett. Hozzá járt köszölni a Hentes majd mindennap. A sor elején működött egy pékség, aminek tulajdonosa nyilas volt, és nyilas volt az egyik segédje is, Bokor testvér, aki negyvennégyben a kerületi szervezet egyik legfontosabb vezetője lett. A mi Hentesünk Segédje vezetővé sohasem vált ugyan, de a Pártba ő is beiratkozott, és negyvennégy-negyvenöt telén szintén pártszolgálatosként tevékenykedett. Váltották egymást: míg a Hentes razzizott, foglyokat terelt és vallasott, embereket ölt, a Segéd húso-

kat vagdosott, kiszolgált az üzletben, és viszont. Negyvennégyben másképp mentek a dolgok, mint rendszeren, a harci helyzet miatt kevesebb élő állat és húsáru jutott be a városba, amit ellensúlyozott a Nyilaskeresztes Párt hatalma: pályaudvari ellenőrzéseken nagy mennyiségben koboztak el zsirt, szalonnát, kolbászt és húsokat a feketézóktól. A zsákmányt részben a párt-házban használták fel és osztották szét, részben a hentesüzletben mérték ki; amíg lehetett, vidékre mentek, és teherautóval szállítottak vágni való állatokat. Mindaddig, míg a város körül be nem zárult az ostromgyűrű. Ám amikor bezárult, a Hentes már nem is tudta gyakorolni a hivatását.

Ugyanis egy decemberi napon, mikor az üzletben a Segéd tartotta a frontot, a Hentes egy raj tagjaként a környéken razziázott. Aznap a Ráth György utca Gömbös Gyula út felőli szakaszának házait kurkászták. Ahogy a lakások feltárultak, a Hentes nem egy esetben a kuncsaftjaival találta magát szembe. Semmi baj nem volt, ha rendes keresztény magyar emberek nyitottak ajtót, ám akadtak zsidók. A keresztény magyar emberekkel még kedélyes csevegésekre is sor került, akár a húsárakra vonatkozóan is. Ezzel szemben a zsidóknak nem ott volt a helyük, mert a rendelkezések szerint rég el kellett volna hagyniuk a házat, és gettóba vonulniuk, vagy munkaszolgálatot kellett volna teljesíteniük, de kivonták magukat, és azt hitték, hogy elrejtőzhetnek. Épp ott! – hát ebben tévedtek.

Próbálkoztak azok mindennel. Fölszerelkeztek különféle igazolásokkal, hamis vagy érvénytelen iratokkal. Pénzt kínáltak a nyilas testvéreknek, csak maradhassanak. Elbújtak szekrényben, ágyneműtartóban, ládában, padláson és pincében. A kuncsaftok drágaaranyos mester úrnak szólították az iparosokat és boltosokat. Minthogyha az, hogy elégedettek voltak az áruval vagy a kiszolgálással, és megfizettek érte, most kedvezőbb elbírálást indokolna. Ezzel szemben a sokévnnyi gázsulálás után jólesett fölényesen beszélni az egykori vevőkkel. Akik hónapokkal korábban válogattak az áruban, azok most ki lettek válogatva a rendes keresztény magyar emberek közül. Közben természetyszerűleg ki-kicsúszott egy-egy szaftos káromkodás, amit aláfestett egy vagy több pofon, ökölcsapás, rúgás.

Órákig tartott, amíg átnézték az aznapra kiszemelt házakat. Azután a kiválogatott egyéneket fősorakoztatták, és áthajtották a Városmajor utca 37.-be, amit október végéig úgy hívtak a helyiek, hogy Moskovits-ház, majd villámgyorsan átszoktak az új névre: Nyilasház. Srévizavi volt a Hentesüzlethez.

Vetkőztetéssel, vallatással telt az idő késő éjszakáig. A Hentes nem maradt ki a munkának sem a fáradságosabb, sem az örömtelibb részéből. Éjjél táján megint sorba állították a foglyokat, hogy kiszállítsák őket a kerületből. Korábban, főleg októberben, többnyire Óbudára indultak a menetek, a Bohn téglagyárba, ami a deportáló vonatok indulóállomása volt. Igaz, olyankor is szerét ejtették, hogy néhány embert lelőjenek, és emiatt kitérőt tettek a Duna-partra. Indultak transzportok Pestre, a gettóba, és a Teleki térre is, ami szintén deportációs állomásként működött. Novemberben és még inkább decemberben a Duna már nem kitérőnek, hanem végcélnak számított. Ott szabadultak meg az emberektől. Indulás előtt megkötözték a kezüket, és

ötösével egymáshoz rögzítették őket, mert egyszer-egyszer előfordult, hogy néhányan kiszöktek a menetből.

A Városmajor utcán át kijutottak az Endresz György térre. Átmentek a Gömbös Gyula úton. Elhaladtak a Déli vasút alatt. A Krisztina körúton mentek a templomig, ahol ráfordultak az Alagút utcára. Átvonultak az Alagúton, és az aktuális parancsnok kedve szerint vagy már a budai oldalon lementek a partra, vagy csak odaát, a Lánchídon való áthaladás után. Akár Budán, akár Pesten, az embereket a rakpart szélére parancsolták. Kötelékeiket nem szedték le, így az ötös csoportokat rendezték egymás mellé sorba. Ha a leadott lövések nem okoztak azonnali halált, mint ahogy valószínűleg sokszor nem okoztak, megkötözött kézzel, sebesülten akkor sem tudtak a felszínen maradni az áldozatok. Akit egyáltalán nem találtak el, az is a vízbe veszett, ha jobbról-balról mások lehúzták. Persze előfordult, hogy menet közben valamelyik fogoly kioldozta a kezét, vagy a csuklóját nem kímélve elszakította a ráhurkolt spárgát. Hogyha egyesek úgy roskadtak össze, hogy nem estek a folyóba, azokat lerúgták. Hogyha észrevettek egy úszva menekülőt, vagy akár a felszínre bukkanót, azt igyekeztek kilőni. Azután hazaindultak. A Hentes az Endresz György térnél elköszönt a testvérektől, és fölkanyarodott a Kék Golyó utcára. Mert arrafelé kevésbé volt meredek az út, fel a hegyre, a házáig, mint ha a Csabán ment volna. Így ment ez, míg az egyik este egy nő a parton el nem szakította a kötelékét, és oda nem futott a Henteshez. Már fel voltak sorakoztatva a szegélykövekre, a puskák lövésre készen. A nő, harminc körüli, egyenesen hozzá futott. A hentesek különös hatással vannak a nőkre, legalábbis sokukra. Ki tudja, melyikre miért. Egyeseket megigéz, hogy ezek a férfiak, Jókai Mór szép szavaival szólva, „vérben dolgoznak”, és rendszerint, a munkájukkal összefüggésben, erősek: gyöngé testtel nem győznék a nagy húsdarabok emelését, mozgatását, a bárdal való darabolást. Nincs min csodálkozni, ha a nők megboronganak a hentesek határozott mozdulatainak vagy véres kötényének láttán. Nemritkán bizalmi viszony alakul ki közöttük: a nő meg van róla győződve, hogy az ő hentese csakis jó árut ad neki, sőt, kifejezetten neki tartogatja a legfinomabb falatokat. Bár mehetne más üzletbe, akár olcsóbbra vagy közelebb esőbbe, ő hűségesen kitart a maga hentese mellett. Ha néha kicsit mócsingosabb a nála vett hús az elvártnál, vagy kevésbé friss, vagy esetleg egyszerűen nem az, aminek nevezve volt, és amiként ki lett fizetve, például nem bélszín, hanem hátszín, az ilyen nő akkor is meggyőzi magát, hogy az áru rendben volt, ő maga hibázott a sütés-főzés során, mindaddig, míg a hentes egyszer különösen durván be nem csapja. Az ilyen eset szerelmi csalódással ér fel, ami után a nő alkata és vérmérséklete szerint veszekedős számonkérés következik, vagy szó nélküli örök harag, átpártolás egy másik henteshez. Vannak hentesek, akik érzéketlenek, akár a szikla, és mindebből semmit nem érzelenek, mások csak úgy tesznek, mintha nem látnák a pultjukra ráhajló nők nedves tekintetét, de bizonyosan többen vannak azok, akik nagyon is élvezik a vonzerejüket, és megtanulják kihasználni. Úgy néznek a nőkre, úgy köszöntik őket, úgy szólnak hozzájuk, mint aki mélyen beléjük lát. Hogy a Városmajor utcai Hentes mennyire volt a női kuncsaftok lieblingje, nem

tudhatjuk, csak azt, hogy az a fiatal nő hozzá futott. Kombinében volt, és térdre vetette magát. A bőre tele sebbel, zúzódással. Átkulcsolta a Hentes lábát, úgy könyörgött. Könnytől csillogó arccal nézett föl rá:

– Mindent megteszek, csak ne bántson.

Addigra már fősorakoztak a nyilasok is, néhány méterrel beljebb a legyilkolandóknál. Egyikük odakapta a puskáját, és kapásból lőtt. Közel állt, mégse a nőt találta el, hanem a Hentes lábát. A Hentes megroskadt, rá a nőre. Határozott szerencséje volt, hogy több testvére nem pörkölt már oda. Novák, a parancsnok kiabált, hogy célozzanak a felsorakoztatott emberekre, és tűz. Miután a többiekkel megvoltak, a nőt puskatussal verték, rúgták, csizmasarokkal taposták, míg el nem engedte a Hentest. Akkor megkapta a maga golyóját, és bele lett görgötve a vízbe.

A Hentes összeszedte magát. Térdelve ugyan, de ő is kilőtte a puskáját egy vízből kiemelkedő feje.

Körülvették a társai, föltámogatták. Nagy eret nem sértett meg a golyó, az látszott abból, hogy nem ömlött a vér, és mert fel tudott állni, a csont se ment tropára. Novák rendelkezése szerint két testvér két oldalról megfogta a Hentes puskáját, arra ráültették, és úgy indultak haza. Persze csak miután megittatták pálinkával. Az egyik az volt, aki megsebesítette.

– Ez a legkevesebb, cipeljed csak!

A Hentes átölelte a vállukat. Szédült, de nem ájult el. Minden pihenőnél kapott pálinkát.

Az Új Szent János Kórházba vitték. Azonnal műtőbe került, és ellátták. Az ügyeletes orvos megnyugtatta a testvéreket, hogy nem súlyos a sérülés.

Másnap, amikor a neje bement hozzá, jókedvében találta. Már addigra kifecsegték annyit a testvérek, hogy egy nő is volt a dologban. Ágnes rákérdezett, és a Hentes nevetgélt.

– Ugyan, ugyan... Más nőre rá se bírok nézni, szívem. Tudod jól.

A Hentes gyerekei is bementek a kórházba. A fia búcsúzkodott: a rendelkezések szerint indult Németországba, kiképzésre. Tisztelettel nézett az apjára, a sebesült hősré.

Másnap a Segéd is meglátogatta mesterét. Vitt neki egy kosárra való sonkát, kolbászt, friss kenyeret, savanyú uborkát és gyümölcsöket, meg egy demizson bort. Beszámolt róla, hogy alakulnak a dolgok az üzletben és a Nyilasházban. Közel hajolva, halk hangon elmesélte az előző esti kihallgatások érdekesebb részleteit. A Hentes fel-felnevetett, bár nem érezte magát igazán jól. Estére fölment a láza.

Reggel, a vizitnél megállapították, hogy begyulladt a seb, föl kell tární. Még délelőtt megműtötték a Hentest. A Sebész tudta, hogy kivel van dolga, és szépen elmagyarázta, hogy a hús elkezdett romlani, és ha a folyamat nem áll meg, az egész láb megromlik, majd pedig minden más része testnek.

– Le kell vágni a lábam?

– Ha minden jól megy, nem. Kikanyarítunk belőle egy darabot, csak amennyit feltétlen szükséges.

A Hentes a Sebészre bízta magát. Ismerte a romló hús szagát, nem akart elevenen meghadni. A beavatkozást altatás nélkül, helyi érzéstelenítéssel

végezte a Sebész. Közben beszélgettek. A Sebész néhány évvel fiatalabb volt a Hentesnél, ám helyzetéből fakadóan legalább olyan tekintélyes és határozott, mint ő. A beavatkozás nem tartott sokáig, utóbb a Hentes úgy emlékezett, alig kezdtek bele, a Sebész már ki is mondta a zárszót:

– Most akkor összekötözzük ezt a sonkát.

Szondi Lipót, a sorselemzés első mestere a műtét idején nem tartózkodott a városban. Zsidó lévén elszállították onnan. Viszonylag jó körülmények közé került, a háborút túlélte. Ahelyett, hogy hazatért volna, Svájcban telepedett le, ott folytatta a munkáját.

A lélektani típusokat osztályozó rendszerében külön kategóriát szánt a káini embernek. Szondi Lipót úgy tartotta, létezik egy gyilkossági hajlam, ami nem külső hatásra alakul ki az egyéneknél, hanem egyes családok örökletesen, nemzedékről nemzedékre hordozzák magukban. Az, hogy a hajlam nem minden esetben manifesztálódik valóságos emberölésben, a kultúra fegyelmező, elfojtó hatásán túl azzal is magyarázható, hogy bizonyos hivatásokat gyakorolva a káini emberek értelmetlenül kiélhetik készletüket. Egész listát állított össze ilyen mesterségekből, és a lista élén a hentes áll, de előkelő helyen szerepel rajta a sebész is. A szublimálás jelensége már Szondi előtt is a mélylélektan egyik legfontosabb eleme volt, és ha az emberölési hajlam örökletes voltát egyesek nehezen fogadnák is el, az elég nyilvánvaló, hogy hentesként vagy sebészként sok mindent kiélhet az ember. Látszólag nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de talán nem baj, ha felidézem, hogy Márai Sándor egyik nagybátyja hatodik gimnazista korában atyja elé járult, „és bevallotta, hogy nem tehet másként, kénytelen abbahagyni a humanista tanulmányokat, mert ellenállhatatlan kényszer vonzza a mészárosi pályára. [...] A családban halkán emlegették, mint egy örültet. Azt hiszem, makkegészséges volt, a ritka emberek egyike, aki mert és tudott hajlamai szerint élni. Rossz elképzelni is, milyen meghasonlott, nyomott kedélyű, talán veszedelmesen beteges hajlamú ember válik Dezsőből, ha a »sugallat« idejében meg nem szállja, csakugyan elvégzi a gimnázium osztályait, maturál, hivatalnok lesz, kallódik a számára idegen, ellenszenves mesterségben! [...] Ha van »hivatás«, akkor Dezső kétségtelenül mészárosnak született. Gyermekkorában »mészárososdit« játszott kisebb testvéreivel és az inasgyerekekkel: anyám előadása szerint összegyűjtötte Dezső a ház gyermekeit az udvar egyik sarkában, levetkőztette őket, sóval behintette hátukat és ülepüket, s aztán a konyhából ellopott, nagy húsvágókéssel megjátszotta, hogy kizsigerele és trancsírozza áldozatait.” Látszólag az sem tartozhat szorosan a tárgyhoz, hogy a papi hivatás szintén a káini embertípusra jellemző életpálya, de ne feledjük Kun András páttert és társait! Az viszont, hogy Szondi a káini hajlamot hordozó egyének tipikus szublimáló életpályájaként említi az őselemekkel, főként pedig a tűzzel kapcsolatos hivatásokat, mindenképpen a Hentes ügyéhez tartozik, hiszen az ostrom után, mikor a Hentesnek távoznia kellett a Városmajorból, Csepelen kötött ki, ahol a volt Weiss Manfréd, akkor már Rákosi Mátyás Művekben olvasztárként – mégpedig, ne feledjük, kiváló olvasztárként! – dolgozott.

Az Asszony, akinek nem volt gyereke, pszichológus volt. Tanulmányai során nyilván találkozott Szondi Lipót nevével, de a háború után és Ötvenhat előtt sokat nem olvashatott tőle. Viszont már akkor, az ötvenes évek közepén megvolt benne a vonzalom a gyerekekhez, és a képesség a gyerekek lelkének megragadására, melyek későbbi munkájához, a halálosan beteg gyerekek lelki ápolásához, a halálon való átsegítésükhez kellett. A Férfi valamiképpen már akkor tudta ezt:

– *Mit gondolsz, mit hisz a két gyerek rólad?*

– *Nem értem...*

– *Te vagy a Piros Angyal. Ha te hívnád őket, a pincébe is le mernének menni.*

Az Asszony eltűnődik.

– *Oda én se szívesen megyek... Mindig félek azoktól a vaskampóktól. A maguk helyén se szeretem őket, de ott lent, a dohszagban... Butaság, biztos.*

– *Nem butaság.*

A kórház nevéből lekopott előbb az Új, majd a Szent, maradt a János, és dolgozójaként helyben maradt a Sebész is. Ezerkilencszázhatvanhatban a Hentesnek, aki akkor csepeli lakos volt, heresérve lett. Műteni kellett. A Hentes nem akarta másvalaki kezére adni magát, csakis a János kórházbéli sebészére.

Mármost a Sebész nem volt híres orvos, úgyhogy valamiképp tudniuk kellett egymásról, kapcsolatban kellett állniuk. Például úgy, hogy a Hentes időről időre visszajárt tettei színhelyére. Csakhogy egy másik kerület lakosaként őt nem lehetett a Jánosba felvenni. A Hentes emiatt bejelentkezett egy tizenkettedik kerületi lakásba. Ezzel elhárult az akadály, a Sebész elvégezhetette a műtétet.

Tisztában vagyok vele, hogy adható erre a ragaszkodásra észszerű magyarázat: az altatás. Hogy kábult állapotban a páciens valamit kimond, amit nagyon nem akar kimondani. A Hentes végül is joggal tarthatott attól, hogy megoldódik a nyelve. Meglehet, korábban megesett, hogy álmában vagy részegen beszélt azokról a hetekről, amikor nem csak állati vérben tapicskolt. Valóban volt olyan egykori nyilas, aki ilyen meggondolásból egész hátralévő életében nem fogyasztott alkoholt. A mi Sebészünk eleve mindent tudott, miatta a Hentesnek nem kellett aggódnia.

A mozi fölött

Még ilyenek nem láttam anyut.

Észrevettem, hogy ugyanúgy izzad, mint én vagy az öcsém. Majdnem büdös volt. Apu jó nehéz héber könyveit vitte a nappaliba, izgatottan tépkedte a lapokat, aztán bedobálta őket a kandallóba. A tűzbe.

Az öcsém a Nyanya ölében ücsörgött, és hétéves létére az ujját szopta, anyu rászólt a Nyanyára, hogy szedje össze magát, és menjen segíteni apunak, aki kinn dolgozott a kertben. Az ékszereket ásta el. Szóval nagy volt a készülődés. Én az előszobában üldögéltem a Nyanya rekamiéján, egy díványpárnával az ölemben. Húzkodtam a párnából a szálakat, és arra gondoltam, hogy most négyesben fogunk elmenni, nem úgy, mint nyáron. Csak Ervint vitték el Balatonfüredre, és nekem azt mondták, hogy hat éven alul ingyenes az utazás, az én vonatjegyemet nem akarják megvenni. Tudtam én, hogy lehetne az öcsém hatvanéves is, akkor is megvinnék a vonatjegyét. Mikor hazajöttek, kaptam tőlük három darab gyönyörű csokit. Vagyis egy csoki volt, csak három piramis. És az volt ráírva, hogy Balatonfüred.

52

Alkonyatkor, az még az este előtt van. Onnan tudom, hogy egyszer alkonyatkor kellett hazajönnöm a barátnőmtől. Akkor még nem tudtam, mi az, úgyszólván nem jöttem haza, de apu dühösen értem jött. Most alkonyatkor érkeztek meg a zöld ingesek. Egy szóke, meg egy bajszos, akinek szomorú, konya bajsza volt. Barna férfi volt, nagyon magas, mint az apu. A szóke leguggolt elém, a szemem közé nézett, és azt mondta, lefogadom, öregem, hogy ez a kislány magyar.

A díványpárnát magamhoz szorítottam, meg a Lonci babámat, a szemem becsukódott, és csak valami bársonyos piros foltot láttam az álmom szélén.

– Velünk kell jönnöd. – Kedves volt a hang, mint a doktor bácsié, aki a mandulámat vette ki. Mikor apuék között lépkedtem a kocsi felé, azt kérdeztem nagyon halkán a Lonci babámtól, hogy ma este nem fogunk fogat mosni? Mosakodni se? Imádkozni se? És hová visznek? És az anyut is, aki pedig nem is zsidó?

Ott lógott a vállamon a retikülöm, amitől nagy lettem. – Igazi nőci – nevetett rám a Lonka néni, mikor odaadta, és a vállamra akaszthattam a szülinapom miatt. Volt benne egy fehér zsebkendő, egy csatos imakönyv, egy fénylő dobozkában púder, és egy pengő.

A konya bajszú előreültetett maga mellé. Sötét volt, az autó reflektora miatt szépen világítottak a macskakövek. Félelmetes volt ez az út, nem ilyenek képzeltem első autózásomat. Mindig irigykedtem a Dorka barátnőmre, mikor kocsival vitték haza. És sokszor elképzeltem, ahogy gurulok a város felett.

– Az apád vadász volt – mondta a konya bajszú.

Nem értettem, mit mond, gondoltam, csúfol, meg zsidózik.

– Igen, persze, biztos vadász volt.

– Apádat Vadásznak hívták. Te nem vagy a szüleid gyereke.

Mocorogni kezdtem, az elrepülő fekete árnyékházakat nézegettem, magamhoz szorítottam a Lonci babám, aztán megfordítottam a fejem, és bámultam a zöld ingest. Halkan beszélt, kedvesen, de azért persze nem hittem neki. Gondoltam, valamit nekem is illene mondanom.

– Jó kis kocsi ez.

Az Apolló mozinál álltunk meg. Fölmentünk a mozi fölé az első emeletre, a ruhatárba. Elvették a retikülömet. Utánanyúltam, de a konyha bajszerű megfogta a karom, és továbbhúzott. Megálltunk egy ajtó előtt, aminek a névtáblájára azt karcolták: Perencsei. Perencsei Kornéliának hívták a padtársamat. Nehéz volt vele az élet. Lonka néni mondta mindig Samu bácsira, hogy nehéz vele az élet. Pedig Lonka néninek nem kellett egy padban ülnie Samu bácsival. Perencsei mindig kérdezett valamit. Miért lyukas a zoknim. Miért vagyok kócos. Miért hiányzik a gomb a köpenyemről. Ő tudott varrni is. Lehajoltam, hogy megtapogassam a harisnyám. Valaki hátulról meglökött, és én beestem egy szobába. Csak arra vigyáztam, hogy a Lonci ki ne essen a kezemből. Nem ütöttem meg magam, egy alvó asszony ölébe estem. Az asszony nyögdécselt, és az ezüstkanalairól beszélt. A mazsola közé rakta őket. Könyörgött, hogy ne bántsam. Kimásztam az öléből, és körülnéztem. Ennyi embert még nem láttam együtt aludni. A padlón ültek, a kabátjukon. A fejük a mellükre lógott. Egy fehér szakállú öregember az ablaknál térdelt, ide-oda ringatózott.

– Nem tud ülve aludni – mondtam anyunak.

– Maradj már csöndben! – sistergett a suttogása. Már megint haragudott rám.

Leraktuk a kabátjainkat a parkettára, és ráültünk.

– Az a konyha bajszerű, Holló a főnök, azt látom – suttogta anya, és elaludt.

Én még sokáig törtem a fejem, hogyan ráncigálhatnám arrébb anyát anélkül, hogy felébredne. Apu mellett szerettem volna aludni.

Kivilágosodott a jég... Apuval korcsolyáztam... egyszer csak fölemelt, a magasba emelt, jó meleg keze szorított, és megrázott a levegőben.

– Gyere, Tücsök – suttogta valaki, és kézen fogott. De ez nem apám keze volt. Kinyitottam a fél szememet, alig láttam a konyha bajszerűt az álmosásgomtól. Kihúzott a lakásból.

Óvatosan lépkedtünk a folyosón, mint az indiánok. Nyirkos volt a csend a dzsungelben. Reszketett a Lonci babám. Megálltunk, Holló főnök kulcsot rakott a zárba olyan óvatosan, mint egy betörő. Odabenn boltíves ajtókat láttam, színes üvegberakás csillogott. Az íróasztalon színezett férfiarc, majdnem olyan szép, mint az apu. Csak az apunak gödröcskéi lesznek, ha mosolyog, az alsó szája vastagabb, a felső meg cakkos. A szeme meg barna. Hűségesebb kutyaszepe van, szokta mondani az anyu. De az rossz érzés nekem.

A parkettán a szőnyeg szép, bordó, sárga, sötét nap. A bordó bársonyágyon látszik, hogy kényelmes nagyon. A bársonyon ügyesen hímzett párnák.

A török szultán háremlakása se lehet ennél szebb, gondoltam magamban. Megrogyant a térdem, mert az íróasztal szélén egy menóra állt. Mindig is féltém Jahvétől. Próbáltam nem gondolni semmire, de valami mégiscsak eszembe jutott. Ez a lakás Adonáj lakása, és a földön minden lakás, meg ház meg játszótér, meg hinta meg csoki meg ember meg minden, de minden Adonájé. Ő a legszabadabb török basa a világon.

Valahol messze megdördült az ég, de lehet, hogy csak egy ágyú volt.

– Ezek meg hova lettek? – mondta Holló főnök.

Megmozdultak a hímzett párnák az ágyon. Két poros, szürke szellem mászott ki az ágy alól. A kicsi a nagyobbik mögé bújt, onnan bámult engem meg Holló főnököt, aztán rémülten suttozta:

– Botafodás, egy-kedő-három! Hol van zarany?

A nagylány a kezével befogta a kisfiú száját, a másik kezével meg leporolta a kicsi ruháját. De azért elég poros maradt. A nagylány idősebb volt nálam, domborodott a blúza, igazi mellei voltak. Irigykedve néztem. Holló főnök kézen fogott, odaállított a két porcicás közé, aztán hátrafelé lépkedett. Elégedetten csavargatta a bajuszát.

– Mint az orgonasípok – mondta. Egy darabig engem nézegetett, aztán a nagylányt.

– Szép kölykök, kár, hogy nem magyarok.

Ezt nem értettem. Holló főnök odament a kisfiúhoz, megcsipkódta az arcát.

– Ez meg magyar volna, csak az apja megbolondult.

Leguggolt. A kisfiú megragadta a bajuszát.

– Hohó, de otthon érzi magát a kislegény! – nevetett Holló. – Azt a kommunista apádat!

Egyszeriben reszketni kezdett a szám, a fejem, elsírtam magam. Holló főnök odaugrott hozzám, és a kezét rátette a számra. – Csitt. – Durván szorított a keze, mégis megnyugodtam tőle. A kéz elengedett, aztán kihúzta az íróasztalfiókot, és egy kis zörgő csomagot vett elő. Három darab szalonna volt benne. A nagylány meg én kést is kaptunk. Én csak ácsorogtam a késsel a kezemben. Nekem az apu szokta fölvágni a szalonnát, kis katonákat tett mindig a tányéromra.

Loncit a hónom alá szorítottam, és nekiestem a késsel a szalonnának. Vaddul fűrészeltem, de nem akart lejönni a bőrkérről. Végül a számba vettem a szalonnát, és úgy marcangoltam. Néha, néha irigykedve kandikáltam a kisfiúra, a nagylány etette. Lonci éhes volt. Adtam neki a számból, de nem ette meg.

– Te nem eszel? – vakkantott rá Holló a nagylányra, aki erre fel a szájába dugott egy kockát, és potyogni kezdtek a könnyei. Óriási fekete szeme volt, a könnyektől még ragyogóbb lett. Ekkor vettem észre a szakadásokat a blúzán. Perencsei Kornéliának nagyon nem tetszett volna. És ráadásul a nagylány arcán karmolások is voltak.

Leültem a szőnyegre. Ha erősen imádkoznék, talán repülni is tudnék ezzel a szőnyeggel. Holló főnök rám szólt, hogy szedjem össze magam. A többiek az ajtóban álltak.

– A szalonnáról egy szót se – mondta, és kimentünk a folyósóra.

Másnap hajnalban szép fiatal, karszalagos fiú nyitotta ki az ajtót. Integgett Apunak. Én átöleltem apu lábát, pedig tilos. Apuhoz érni tilos, mert lány vagyok. Apu már nem zsidó, mióta feleségül vette anyut, de ha tilos, akkor tilos. Titokban még mindig zsidó az apu. De bombázáskor mindig megengedte, hogy hozzábújjak, fejem a karjai közé fúrtam, és az ő sötétbar-na hangját hallgattam: „Ne félj, Picúr, amíg, hallod, addig nincs baj.” Most leszedte kezem a lábáról.

– Vigyázatok egymásra – súgta, mielőtt megindult az ajtó felé.

Azon a délelőttön ott ültünk anyám mellett, az öcsém is meg én is, ő pedig magához ölelt minket, mozdulni sem tudtunk.

– Én legszívesebben egy pamlagon heverve várnám ki a háború végét – mondogatta egész délelőtt a hátam mögött egy öregasszony. A kommunista kisfiú törökülésben ott ült előttem, és az ujját szopta. Néha kivette a szájából az ujját, és visított – Botafodás, egy-kedő-három! Hol van zarany?!

Valahol a házban hörögtek, ordítottak, és én azt mondogattam magamban, hogy alattunk a moziban verekedős filmet néznek a többiek, akiket kihívtak a szobánkból, mint aput. Harangoztak, mire anyu végre elaludt, és én ki tudtam mászni a karja alól. Oda akartam menni a fehér szakállú öregemberhez, aki most is imádkozott az ablaknál, de nagyon szorosan egymáshoz támaszkodva kuporogtak az emberek. Megpróbáltam átlépni egy szemüveges fiú felett, de megfogta a lábam, és megállított.

– Maradj nyugton, sajtkukac.

A fehér szakállast most fényesség vette körül, mint a híres embereket. Csak ő segíthet apának – ez jutott eszembe. Csúnyán néztem a szemüveges fiúra, elengedett, én meg átugrottam felette. Ráestem egy ősz hajú nénikére, és furakodtam tovább, a fehérszakállúhoz. Talán megérezte, hogy őhozá megyek, mert rám nézett, és abbahagyta az imádkozást. Bozontos fehér szemöldöke volt, és fekete szálak meredeztek ki a szemöldökéből. Nagyon világoskék volt a szeme. Egy pillanatra elállt a lélegzetem, észre sem vettem, hogy fél fenékkal egy melegítőss asszony ölében ülök, a kezemmel meg egy fiú vállába kapaszkodok.

Kicsapódott az ajtó.

– Tücsök! Hol tekereg az a gyerek?

Kábultan ültem a melegítőss asszonyság ölében.

– Mozdulj már, sajtkukac – morogta valaki.

Lehunytam a szemem, két karom kinyújtottam, és mint az alvajáró, megindultam az emberek erdején át az ajtó felé. Valaki megpofozta az arcom. Kis pofon volt, de azért fáj.

– Itt nem bohóckodunk. Tücsök! Nyisd már ki a szemed! – mondta szigorúan Holló főnök.

Megmarkolta a karomat, és kihúzott az ajtón.

Hullámoztak a fekete, fehér, piszkos keramitkockák, a kovácsoltvas korlát is elhajolt. Nem szabad elájulnom. Adonáj, ki vagy a mennyekben, segíts!

Kinyílt előttünk Vágó Ferenc és Bródy Eszter ajtaja. Senki nem volt a szobában, csak bukszák, táskák, levéltárcák, madzaggal átkötött batyuk.

A Lonci babám gubancos vörös haját próbáltam kigubancolni a kezemmel.

– Válassz magadnak valamit – mondta Holló.

Most már eszembe jutott, hogy mikor megérkeztünk, itt vették el tőlem a retikulómet. Nem láttam sehol, de nem is volt kedvem keresgélni. Kihúztam a kafartból¹ egy kopott aktatáskát, és gyorsan kivonultam vele a szobából. Holló főnök visszavitt Perencseiékhez, és megkérte anyámat, hogy egy percre se engedjen el maga mellől.

Nagyon unalmas volt ez a délután. Becsuktam a szemem, de így is az ablaknál ülő szakállas bácsit láttam, mozgott a szája, és ringatózott, és már körbe forgott a bácsi, örvény volt ez, lassú, lassú, világoskék, kavicsos patak vizében forgott, forgott, forgott... De egyszer csak bűdös lett a víz. Kinyitottam a szemem. Ott cumizott előttem a kommunista kisfiú, a fehérszakállú az ablaknál most is imádkozott, és az ajtóban egy vérző, spirituszszagú öregember állt.

– Megcsúsztam és leestem a lépcsőn – mondta az öregember. Csak az egyik szeme volt nyitva, a másik kék-zöld, véres bumszli volt. Ott állt mellette Holló főnök, és hálásan biccentett felé, amiért hazudott. Akkor jöttem rá, hogy ez az öregember az apám.

¹ Kafart: régies szleng, összevisszaságot jelent. (T. B. J.)

Gombos Andrea: Hiatus installáció (részlet)

Háy János

Nemzeti dal

Nem vagyok hatással saját nemzetemre, akik hatással voltak rá, már rég meghaltak, meg hát az sem tagadható, ez a nemzet sem az a nemzet, amire még érdemes volna hatással lenni. Mert mi a magyar most, hát jobb, ha nem is beszélünk róla. Ezek a bevándorlók, szlovákok, horvátok, románok, németek, s csak azért nem írom a cigányokat és a zsidókat, nehogy rasszizmussal vádolja meg valaki ezt a verset, és emiatt ne tudja kiváltani a hatását, ha a nemzetre nem is, de az egyes emberekre, hogy ne jusson el az üzenet oda, ahová el kell jutnia. Mert egy hazafias versnek, ahogy a címben is jelezve van, egy nemzeti dalnak igenis (tititá) van üzenete, azért van megírva, ha nem lenne ilyen üzenete, akkor szerelmes vers lenne például. Akkor is van üzenete, ha ez az üzenet hatástalan, mert nincs is olyan nemzet, amire hathatna. Mert ezt, hogy úgy mondjam, elegy-belegy népek szodomáját, ez itt utalás Csokonaira, mert a nemzeti versek kapcsolódnak a nemzeti hagyományhoz, és Csokonai egy ilyen hagyomány, ráadásul vitéz is volt, egy időben Vitéz Mihály, Mihail Vityeazul néven havasalföldi vajda is volt. Szóval a történelemre és a nemzeti kultúrára való utalás is fontos része az ilyen típusú költeményeknek. Tehát ezt a szodomát már tényleg senki nem nevezheti nemzetnek. Vérfertő. Ez egy rendkívül hatásos és kifejező metafora, valamint megint egy utalás a Vörösmarty nevű nemzeti hagyományra. Összevissza emberek vegyülete, akik egyáltalán nem tekinthetők nyelv-művelőknek vagy nemzetépítőknél, nem is tudnak rendesen magyarul, ezek tulajdonképpen a nemzethalál szimbólumai s egyben végrehajtói. A nemzethalál gondolata az utolsó nemzeti gondolat, amely nemzet nélkül végül is magára marad, mint gondolat, mert nem lesznek unokák, akik meggyászolnák a nagyapát, mint nemzetet, ha lesznek, biztosan Londonban élnek, és semmit nem tudnak magyarul, legfeljebb annyit, hogy volt egyszer egy Mehemed, sosem látott tehenet, de ugye ennek is egy része törökül van, ráadásul pontatlan. Nagyon fájdalmas költői feladat egy kihalt nemzet dalát megírni, mert én még nem haltam ki, csak magamra maradtam. A közösségi hivatás úgymond kihalt mellőlem, itt be lehet emelni a környezetvédelmet is, hogy mennyi minden kihalt az általános felmelegedés és az üvegházhatás következtében, például egy sereg állatfaj mellett a magyar nemzet is és a hozzá köthető nemzeti költészet is. Holott közösségi szerepvállalás nélkül egy magyar költő nem számít igazi költőnek, de lehet-e közösségi szerepvállalás, ha nincs

közösség? Ez azért egy költői kérdés, mert egy versben szerepel, konkrétan ebben a versben. Egyébként van kardom, régi és nem is rozsdás, mert rendkívül korszerű fémtisztító szerek vannak, és a multinacionális kereskedelmi láncoknak köszönhetően kaphatók abban az országban is, amely országban nemzet már nem létezik. Meg különben az én kardom nem is rozsdásodó fémből van készítve, szóval nem vagyok kiszolgáltatva a multinacionális tőkének. És láncom is van, az is fényes. De hiába mondom, hogy talpra, magyar, most a török után betelepített románok, szlovákok mit csinálnak? Hát nem csinálnak semmit, tovább üldögélnek a román, szlovák, horvát, német, örmény nemzeti önkormányzatokban, és hagyományörző csatákról álmodoznak, amikor végre Jelasics vezényletével elpáholják a magyarokat, persze magyarok már nincsenek, szóval sorsolással választják ki az ellenséget.

Nincs olyan nemzet, amire hatással lehetnék, ezért lettem individualista. Nem tudom, feltűnt-e valakinek, hogy az individuum szót két u-val írjuk, tehát ott az u betű részéről elindul egy szervezkedés, ami lehet, hogy minden betűt u betűvé változtat, ha ez megtörténik, végre egyek lehetünk az u-ban, egységes nemzet, amihez végre én is szólhatok, ha akkor még élek, és azt mondhatom, torkomszakadtából, hogy u-u-u-u-ú.

Lencsés Károly

Feloldozás

csillaggá igazítani a parazsat.
szikrát két kavics arany koccanását
felsimítani homlokra. kézzel ízlelgetni
a régi porta finom porát.
harapni levegőt. nyelni a fényt.
az éjszakát az arcra kenni.
lerajzolni a szívdobbanást. kézen fogni
a szellemet, mely álmodban ijesztget,
hogy anyád zokog az ágy szélén,
és sós könnye feláztatja a csenedet.
kádat rakni alá. fölfogni a szenvedést.
benne nyakig merülni, s ahogy Ő
megszabadul...
hátha ezzel feloldozhatnám

Ott hagyott kutya

Szürke suttogó galambok. Hideg márciusi fészek.
Poros fénypászma gőzölög, rivaldafénye törött cserépre ül.
A pala lyukas és félrecsúszott. A lyukon át hó szitál.
Kihűlt padlásgerendákon pókháló reszket. Karom a pók.
A sarokban megnyílt marok a szürkület.

Messzebb a háztetők figyelik a didergő tavat.
A sziget közepén púp. Megdermedt csavargó óriás.
Minden áll. Olvadó havat döfköd véres zöldre a fű.
Hallgat a kutya. A kihalt porta vonzza figyelmét.

Ásít. És magány.
Ismerős a néma hajnal. A bedőlt kerítés. Egyedül.
Már egy hete koplal. Ledőlt árnyak merevednek.
Fél, ha megmozdul, belelép.

Moccanó tócsa. Elbillent rügyragyás kopasz ág.
Tükrében angyal hintázik, és vihog a szél.
Megvonaglik a ház, és elindul az utca.
Otthagyja a nap, egy hónap a kutya marad,
követi a kóborló istenek nyomát.

Kata*

– egy terápia története –

Ötvenhárom éves, elvált, egy fiú anyja, felsőfokú végzettségű, közalkalmazott. Kata depressziós volt, öngyilkossági gondolatok kísértették. A több alkalommal folytatott terápiás beszélgetésben feltárul gyermekkorra, házassága, felnőttkora, harca az érvényesülésért. Kata hozzájárult ahhoz, hogy a lelki és társadalmi mélybe vezető beszélgetések leiratát közreadjuk, megváltoztatva természetesen a neveket és a helyszíneket.

Szépek a fiúk ebben a családban. A nőket jobban megette az élet.

Igen, igen, szépek. Nagyapám is szép volt. Szép vonása van, meg olyan tisztá tekintetű. Hát, ő egy ilyen jó kis magyar ember volt. Az a tipikus magyar. Van egy ilyen képe, amikor így fekszik, és így van a keze, amikor juhász volt, akkor mindig úgy feküdt ott a földön a fűbe', s közbe' szedte a gombát. Úgyhogy hazahozott egy csomó gombát, amikor vigyázott a juhokra. Ez igazi juhásztartás.

Szép családot van, amúgy a férjed is jóképű. Tudtál választani!

Hát azt nem láttad, hogy mi van mögötte. Igen, jó, jóképű, nem is azzal volt a baj. Lehet, hogy nem szerettem úgy, ahogy kellett volna, vagy nem is tudom. De igen. Nem szerettem úgy, ahogy kellett volna.

Miért, hogy kellett volna őt szeretni, mit gondolsz?

Nem tudtam volna másképp szeretni. De igazából úgy szerettem, meg még most is szeretem, csak nem szerelemmel. Szerettem.

De az elejétől soha, soha semmi nem lángolt be?

Nem.

Ő pedig szerelmes volt?

Igen. Mit tudsz csinálni?

Már soha nem lettél szerelmes?

Nem.

Akkor ez egyszer volt az életedben?

Egyszer volt egy fiú, és utána nem.

Gondold el, milyen hiány van benned szerelem terén, hát az valakire ráborul...

Hát az ráborul! Szegény! Azt se tudja, hogy meneküljön! Gondolhatod! Szegény! De sajnálom! De mindenkire ráborítok mindent! Rá! Van, aki ezt nem tudja kezelni. Egy állat bírja! Csak az állat bírja! Annak muszáj bírnia! Tényleg sok lecsapódik az állatokon! Ez egy pozitív érzélem, meg hát van, akinél a negatív is lecsapódik az állatokon, hogy üti-veri. Én nem tudnám bántani az állatokat!

De te senkit se tudnál bántani!

* A beszélgetést két részletben közöljük. A második részt áprilisi számunkban tesszük közzé. A szerk.

Ez így van egyébként. Mondjuk jó, egy legyet biztos agyonütnék, mert nem szeretem, ha ez itt mászkál, meg tudod, vannak ezek az új bogarak, nem tudom, hogy hívják. Jaj, ez a bűdös bogár? Bejött az egyik kolléganóm, és azt mondta, hogy a legyet – ő Erdélyből származik – ott úgy hívják, hogy pusztuljka. Ez jó név! Tudod, hogy pusztuljon!

Milyen állatot szeretnél?

Szeretnék egy cicát! Szoktam nézni cicás videókat. Jókat szórakozok rajtuk, mert pont olyan pimaszok, mint én. A cicákat szeretem, de ha mondjuk arra kerül sor, hogy elmegyek valahova, akkor meg hova tegyem? Nincs senkim.

Embereket szeretsz?

Szeretettel gondolok nagyapámra. Eszembe jutnak ilyen régi emlékek, hogy ott játszottunk. Volt egy körtefája, amire mindig felakasztotta a subáját, meg volt neki egy botja, egy kalapja, és azt rátámasztotta. Ez egy öreg fa volt. És olyan körte volt rajta, ami télre érett meg, de ahhoz be kellett tenni a búzába. Nem tudtuk a nevét, csak azt tudtuk, hogy azon van. Nagyapám mindig leszedte, amikor le kellett, ő tudta, hogy be kell tenni a búzába. Volt egy melléképület, ahol voltak nagy fatárolók, és akkor ott a búzába ő elrejtette azokat. Mi meg elkezdtük kutatni a búzában, s emiatt állandóan hajkurászott minket, mert mi zölden is meg keményen is megettük a körtét, ami egyébként neki téli csemege volt. De mi mindig kikutattuk a körtét, és állandóan zavart minket, és olyan koszosak voltunk a búzától. Amikor nem figyelt oda, akkor rögtön bemásztunk a búzatárolóba. Persze tudta, hogy hol kell minket keresni, és ott kurjongatott már messziről, hogy azonnal jöjjünk ki onnan, mert tönkre fogjuk tenni a körtét, és nem is jó még az, úgyhogy ne is keressük. Borzasztó koszosak voltunk, ráadásul egerek is voltak ott. Én nem félek az egértől egyébként. Nagyapám mindig ott feküdt az ágyon, és volt neki cukorka kitéve, ilyen savanyú cukor, azt nagyon szerette. Naponta egyet-kettőt evett meg belőle, és mindig mondta, hogy gyere, kislányom – így hívott –, egyél cukorkát. Az a cukorka már meg volt olvadva, és nagyon finom volt. Az udvaron nem fű volt, hanem valami más, amiből papsajt lesz. Ültünk a fűben, ettük a papsajtot. Sokszor adott a kezembe zsíros kenyeret, majd kizárt a kiskertbe, és mondta, hogy egyek hozzá hagymát, retket, meg éppen, ami volt. De mondjuk azt nem mosta meg.

Ők egy tanyán laktak, és közbe' megölték az öccsét cigányok. És a nagyapám, aki engem nagyon szeretett, bosszút akart állni, mert nagyon kevés büntetést kaptak ezek az emberek, és ezért úgy gondolták, hogy el kell költözni az egész családnak. Anyukám már külön családban élt, férjnél volt, meg ugye én is megvoltam talán másfél éve. Így kerültünk mi ide. Aztán kiderült, hogy nem cigányok voltak a gyilkosok. Volt egy lány, annak udvarolt egy pasi, de a lány elutasította ezt a férfit, és mikor hazakísérte a bálból a Jancsi, akkor, ugye, őt támadta meg a másik udvarló. Megtámadták, és egy földúton megszurkálták. Nem szerették a másik falubeli embereket, mintha valamit el akartak volna venni, ami az övék. Ezt az anyukámtól meg a testvéreitől tudom. Nagyapámmal nem lehetett soha erről beszélni, mert mindig sírt. Tizennyolc-húsz éves lehetett, amikor megölték nagyapám öccsét.

A fiúról halála előtt készült egy fotó. Az én gyerekem teljesen ugyanúgy néz ki. Amikor a gyerekemnek elkészült a ballagási fotója, ugyanúgy öltönybe volt – ráadásul még a beállítás is ugyanúgy volt –, akkor mindenki elkezdett sírni, ríni, hogy ugyanúgy néz ki, mint ő. De tényleg. Amikor meglátták a ballagási képet, mondták, hogy úristen. De a nevük nem ugyanaz. Mert az én fiam Pali, ő meg Péter volt. Pali tudja ezt a tragédiát, mert amikor rájöttünk, hogy mennyire hasonlít, akkor elmondtuk neki. Az egy nagyon nagy gyász volt, és mi még most is járunk a sírjához. Amikor kicsi voltam, akkor is nagyon sokat volt terítéken ez a téma, nagyon sokáig fájlalták. De hát még most is. Engem mindig belevontak ebbe a történetbe, amikor nagyival együtt jártunk a temetőbe, vonat, busz, ahogy tudtunk, úgy mentünk el, és most is elmegyünk minden évben.

Azt tudom, hogy nagyon szeretett engem ez a Péter – végül is ennyit tudok, mert nem emlékszem semmire, de a nagy elvitt engem is, amikor elment a temetőbe hozzá. Felültünk a vonatra, és ezek voltak a nyaralások meg a kirándulások.

De végül is jó volt vele elmenni, mert mindig vett nekem a vasútállomáson valamit. Játékot vagy valami édességet, ilyesmit, mert ahhoz se nagyon jutottunk hozzá annak idején, mert ugye szegények voltak. Én támogatom őket ebben, mert szoktam mondani, hogy menjünk el a Péter sírjához, és lelkiismeret-furdalásom volt, amikor mondjuk egy évben egyszer vagy kétfévente nem tudtam elmenni hozzá. De olyankor mindig küldtek nekem képet arról, hogyan csinálták meg a sírt.

62

Ha nem történik ez az esemény, akkor örökre a tanyán maradunk, és azt az életet éljük, amit az ott maradt rokonok. Az mélyszegénység volt. Nagyon sok rokonom, unokatestvérem él Szabolcsban, nekik mindmáig napi problémáik vannak. Van olyan, akivel nem is találkoztam még soha. A Facebookon felvettem velük a kapcsolatot, és már volt olyan is, hogy pénzt küldtem nekik. Annyira szegények.

Nincs mindig szükség ilyen nagy tragédiákra, hogy változás legyen az ember életében, de a szüleim nem jöttek volna el, hogyha ez nem történik meg. Vagyis hogyha nem félnek attól, hogy papó megbosszulja ezt a dolgot. Ezt nem érzem az én saját tragédiámnak, az ő halálát. Hanem ők meséltek nekem róla. Nekem ez csak egy történet.

Milyen volt a gyermekkorod?

Elkezdtem beszélgetni a nagynénémmel arról, hogy mi lehetett, milyen lehetett az én sorsom nulla és egyéves korom között, és azt mondta, hogy szar. Kérdeztem, hogy mennyit foglalkoztak velem, és azt mondta, hogy bepelenkáztak, adtak enni, és kész. Mi egy tanyán laktunk akkor, vagyis hát én oda születtem. Anyámnak dolgozni kellett, hogy el tudja tartani a családját, mert az apám elivott minden pénzt. Ettől függetlenül apám haláláig együtt voltak, mert anyukám mindig azt mondta, hogy úgyse tud apu hova menni, és ő meg nem tudná azt elviselni, hogy mondjuk hajléktalan legyen, vagy valami olyasmi történjen vele, ami visszafordíthatatlan, és nem nagyon foglalkoztak velem. Anyukám testvéreivel is kellett foglalkozni, mert a nagyszüleim eljártak napszámba. És akkor én ott voltam, meg anyukám

terhesen a tesómmal, meg ott volt még hat gyerek, vagyis hát öt, akiről neki kellett gondoskodni, merthogy ő volt a legidősebb testvér.

Eszembe jut a gyerekkorommal kapcsolatban, mondták, mert én nem emlékszem, hogy amikor a felnőttek kimentek a földekre dolgozni, akkor azt csinálták, hogy az olyan kisgyerekeket, mint én, meg a többi kisgyereket, kivitték, bebugyolálták, ástak egy gödröt és oda betettek minket. Aztán értünk jöttünk, amikor végeztek. Nem volt olyan nagyon-nagyon nagy meleg, ezért dohánylevéllal takarták be a gyerekeket, így ott mi totál hűvösbe voltunk. Amikor így elásták a gyerekeket, mint ahogy engem is, volt egy gyerek, akihez beférkőzött egy kígyó, és ezt azzal magyarázták, hogy azért feküdt oda be mellé, vagy rá oda, mert érezte a tejszagot a gyereken. Én utálok a kígyókat, remélem, nem én voltam az a gyerek, csak nem merték megmondani. Addig ástak, amíg nem volt hűvös a föld. Egy gödör, egy gyerek. Hiába sírt aztán, hát mert a szülők elmentek kapálni, meg gondolom, nagy hanggal voltak, lehet, valamikor visszajöttek enni adni, egy nap egyszer, meg megnézni, hogy él-e, hal-e az a gyerek, vagy kicsit meglocsolni vízzel, hát ki tudja.

És ott egyszer beleestem a kútba, képzeld el. Mert volt ott egy, jaj!

Gémeskút?

Hát igen, ez egy gémeskút volt, de ilyen alacsony volt neki...

A kávája?

Igen. És akkor engem már megint kizártak oda abba a kiskertbe, majd egyszer csak nem találtak meg, és már az egész faluba' kerestek, és én nem szólaltam meg ott a kútba', mert egy ilyen kis fehér ruha volt rajtam, és a ruha fennakadt egy kiálló vascsövön. Nekem ott nagyon jó volt, mert hűvös volt, kint meg nagyon meleg volt. Ez nyáron volt, ugye. És aztán felfedezték, hogy én ott vagyok, és kihúztak egy vedérral.

Nem estél bele a vízbe?

Volt víz, de én nem értem bele, de mély volt a víz.

Akkor megfulladtál volna?

Megfulladtam volna, igen, ha nem akadok fenn.

Hány éves voltál?

Hát olyan három.

Háromévesen beleestél a kútba?

Hát, igen. Beleestem, de fennakadtam azon, a ruhám fennakadt.

De az meg fel is nyársalhatott volna!

Fel, igen, bármi történhetett volna, úgyhogy ez nagyon nagy szerencse volt.

Erre emlékszel?

Arra emlékszem, hogy nagyon jó hűvös volt ott. Meg arra, hogy kiabáltak. Ott voltak egy csomóan a kút körül, és kiabáltak, hogy a vedérbe próbáljak belemászni. De hát én nagyon kicsi voltam. És biztos belemásztam. De hogy már hogy jöttem ki, nem tudom. De nekem az semmilyen traumát nem okozott. Így nem éreztem félelmetesnek.

Ha ott elbillensz, ki húz ki?

Nem tudom. Biztos utánam jöttek volna, vagy nem tudom. De ez így nagyon jól sikerült. Attól függetlenül utána is beengedtek abba a kertbe.

Örültek vagy megszídtak? Nem emlékszel?

Szerintem örültek azért.

Hogy meglettél?

Hogy meglettem (nevetés).

Mi az, ami nem történt meg veled, Zsóka?

Nem tudom. Egyszer volt még olyan is, hogy úgy a falu szélén laktunk, ugye a Temető utcába', volt ott egy nagy legelő. És volt egy fiú, aki a szerelmem volt, a Vida, és mi megszőtünk. A legelőn keresztül elmentünk Bérig Zomborról.

Az van vagy öt kilométer.

Hát, van, igen. Csak az volt a baj, hogy valószínűleg nem nagyon figyeltek ránk. Közbe' volt vasúti sín, és mi azon is átmentünk ezzel a fiúval, és aztán valahogy azt hitték, amikor kerestek, mert mindenhova mentek, hogy két golya van ott. Olyan messzi voltunk, hogy golyának láttak minket, mert ott már mindenféle állatok mászkáltak, és akkor úgy jöttek utánunk, és visszahoztak. Akkor nagyon megrémültek, merthogy volt ott kanális is, amibe halak is voltak, és mi azon is keresztülmentünk.

De ha beleestek, abban is megfulladhattatok volna!

Hát igen. Sokszor elmesélte anyukám, hogy megijedtek akkor, mennyien kerestek engem. És onnantól fogva nem engedett el igazából sehová. Nem nagyon engedett el, tehát nem mehettem rokonokhoz nyaralni.

Valahol mindig játszottál a halállal...

Ez nekem természetes volt. Utólag tudom, hogy teli volt piócával a kanális, amin átmentünk, mer' a tesóm járt oda horgászni. Mindig belelökött a kanálisba, és rám másztak a piócák. Én meg nagyon félek az ilyenektől. Nem is akartak lejönni rólam. Nagyon nehéz azokat leszedni, húzni kell őket, és ott marad a nyomuk, mint amikor valakinek kiszívják a nyakát. Véres nyom marad utána, mert a vért szívja ki a nagy dagadt pióca. De hogyha már jól telizabálta magát, akkor leesik magától.

Hogy tanultál meg úszni? Nem félt a tesód, hogy megfulladsz?

Nem tudok úszni. Ő tud, de akkor még ő sem tudott, csak felnőttként tanult meg úszni. Ha nagy szárazság volt, akkor nem mentünk le, mert akkor nem voltak benne halak. De ha voltak is, akkor is csak ilyen nagyon picike kis halak voltak. De ha megtelt, én mindig csak a szélére mentem bele, kivéve, ha be nem löktek, de akkor úgy nyakig.

De azért mondom, hogy meg lehetett volna fulladni.

Hát meg lehetett volna, igen. De mi félni nem féltünk ettől. Meg volt ott több gyerek is. Jaj, meg volt egy olyan is, hogy Szabolcsból, ahonnan mi származunk, jött egy rokon, mert valamit építettek, és nálunk aludt, és egy munkagéppel jött. A munkagéppel beállt oda az udvarra, ahol mi laktunk, és nekünk ez nagyon tetszett. Én beültem az emelőkanálba, a tesóm meg beült oda, ahol működtetik ezt az egész szerkezetet meg minden. Benne volt hagyva a kulcs. Apu meg ez az ember ivott, és a tesóm engem felemelt a gép kanálával, és nagyon nagy ijedtség volt, mert félték, hogy kiesek belőle. A tesóm meg, ő is gyerek volt, ugye fiatalabb, mint én, attól félt, hogy a kanál rám fog esni. Nagy ricsaj volt, a tesómat kikapták a fölkéből, és akkor úgy tettek le ezzel a kanállal.

Nagyobb gyerekként mire emlékszel?

Kicsi voltam, mikor eljöttünk a tanyáról. Aztán elköltöztünk Mádra, de onnan semmire nem emlékszem. Onnan továbbmentünk Zomborra, ott már jártam oviba. Ketten jártunk az öcsémmel az oviba kézen fogva. Olyanok voltunk, mint két kis gólya, mindenkitől meg voltunk szeppenve, soha nem aludtunk, mert nálunk nem volt szokás, hogy minket letettek délután aludni, meg az se volt szokás, hogy reggelit kapjunk, és ma sem reggelizem, mert nem tudom, hogy ez minek.

Mi legközelebb akkor ettünk, amikor napközisek lettünk, és volt tízórai. De nekünk nem volt ilyen, hogy csomagoltak volna, mint ahogy én csomagoltam a gyerekemnek. Olyan se volt, hogy leültünk egy asztalhoz. Amikor már nagyobbak voltunk, akkor leültünk. Nálunk csak hétvégén volt hús, egy csirke volt megtöltve, megsütve. Nagyon haragudtam az öcsémre, mert szerettem a levest, ő meg nem, és én ettem a levest, de mire megettem, akkorra megette az egész töltött csirkét, és csak a csontja maradt. Ezt mindig felhozom neki.

Mit ettetek?

Ilyet, hogy törve bab levébe tészta. Azt tudod, milyen? Megfőzik a babot, leszűrik, a levébe tesznek tésztát, rántást meg tésztát. A babot összetörik, arra tesznek, azt is berántják, és paprikás pirított hagymával meglocsolják, hagymás zsírral. Ez két fogás, leves meg második.

Milyenek voltak az ünnepek?

Apuval nem lehetett ünnepelni, mert ő állandóan ivott, de sokszor összejöttünk nagyiénál, már amikor nagyobb voltam. Sok hétvégén, amikor kicsi voltam, akkor is. Nagy nem tudott főzni. Akkor jöttem rá, hogy milyen az igazi csörögéfánk, mikor gimis lettem, és menzára jártam, mert a nagyfiánkja olyan volt, mint a kínai eldobós, amivel gyilkolni lehetett. Nem értettem, hogy a gimibe a menzán miért olyan puha a csörögéfánk. És mondtam, hogy valami tuti, hogy nem jól van csinálva, mert ezt csak a nagyfi tudja. Mondtam már, hogy nagyapám juhász volt, sokszor volt birka meg – nem ettem meg – nyúl, aztán galamb meg mindenféle szárnyasok. Kacsa is, mert a nagyapám kedvelte. Ezeket az asszonyok főzték meg, nagyfi meg a lányai. Étélizesítőt nem lehetett a levesbe tenni, se semmibe, hanem csak úgy, ahogy volt, egy kis sóval, így nekem nem ízlettek az ételek. Ettem őket nyilván, mert éhes voltam, de egyiket se szerettem.

A nagyanyám alkoholista volt, de nagyon-nagyon szerette az anyám. Azt mondta, hogy a nagyfi olyan volt, hogy a semmiből is tudott főzni. Nem volt semmijük, de ő abból is tudott főzni valamit. Meghalt májrákban.

Még egy nagy stressz volt az életemben, az unokatesóm, aki olyan három-négy évvel lehetett nálam idősebb, tizennégy évesen tüdőrákban halt meg. Nagyon szerettem, nagyon vagány fiú volt, emlékszem, hogy mentünk a temetésére, előtte a szobában volt felravatalozva koporsóba, ez visszajön. Sokáig sajnáltam, és elképzeltem, hogy milyen lett volna, hogyha tovább velünk van. Egy olyan helyes fiú volt. Magas, szőke, kék szemű. Apu húgának volt a fia. Maradt más gyerek, egy lány, a húga. Ők is elköltöztek Szabolcsból.

Kik ittak a családban?

Apunak az összes tesója ivott, nők is, férfiak is. Mondjuk van egy tesója, aki nagyon rendes, ő kitört a szegénységből, tűzoltó lett meg gépjárművezető-oktató, ő például nem ivott. Nagyon rendes ember volt. Az ő sorsa nagyon tragikus lett, mert olyan ötvenéves lehetett, amikor ment a fiával kocsival az úton, félreállt a leállósávba, azt mondta, hogy rosszul van, eldőlt, és ott meghalt. Ő volt az egyetlen olyan ember, akire fel lehetett nézni abban a családban.

Azt mondta az anyukám, hogy amikor a gyerekeket el akarták hallgattatni, hogy tudjanak tőlük dolgozni, akkor pálinkába mártották a cumijukat, és ez teljesen természetes volt. Ha rossz volt a gyerek, sokat sírt, fájt a hasa, vagy túl aktív volt, akkor a pálinkába belemártották a cumit, így jobb lett a gyerek. Minden testvére ivott. Még volt lánytestvére is, az totál alkoholista lett, őt nem is láttam még életembe'. Azt hiszem, olyan hetvenvalahány éves lehet. Sokáig azt hitték, hogy meghalt, de aztán nem, mert még él. De én még nem találkoztam vele.

Mindig kérdeztük, vagyis hát kértük a nagyit, meséljen, hogy voltak a régi idők. Hogy legyen egy kis boldogság, mondja, jaj, milyen aranyosak voltunk, meg minden. És nagyit mindig úgy kezdte az én történetemet, hogy hát te Baktalórántházán születtél, a tébolyda mellett. De azt mondják, hogy ott nem is volt tébolyda, hanem Nagykállóba' van.

Mindig így kezdte, hogy Katuska – mert így hívott – Katuska Baktalórántházán született, a tébolyda mellett. És én ezt így el is képzeltem. Egy nagyon sötét, zárt helynek, ahol még zöld fű se nő. Egyszer láttam tébolydát, úgy is néz ki. Ha elmentünk Máriapócsra, útba esett. Akkor mondta a nagynéném, hogy na, itt van a tébolyda, amiről a nagyit beszél.

Hol ivott az apád?

Ivott ő otthon, meg járt a kocsmába is. Otthon volt bora, mert volt szőlőnk. Traktorosként felszántott kerteket, és azért mindig hoztak neki innivalót. Anyukám tartott csirkét, levágott két-háromszáz darabot, majd betette a fagyasztóba. Volt rántani való, pörköltnek jó meg tölteni való. Apu eladta a fagyasztóból a csirkéket, ha nem volt piája. Egyszer lebukott az öreg harcos, mert valaki megmondta neki, hogy jobb ízű, Erzsike néni, ez a házi csirke, mint a bolti. Hát az honnan van neked? És akkor mondta, viszek két liter bort Árpi bácsinak, és már hozza is a fagyasztóból. Jaj, nagyon huncut volt. Nagyon élelmes. Anyukámat bántotta, hogy apám elivott minden pénzt, hogy nem tudtak haladni úgy, ahogy anyukám szeretne volna.

Apád hova járt dolgozni?

Gazdaságba. Reggel elindult a biciklivel, tekert vagy tíz kilométert, jó messze volt a hely, ahol dolgozott. Mielőtt hazajött volna, megállt. Volt ott az állomásnál egy Butyka nevű kocsmá, ott addig ivott, míg volt hitele, aztán utána elment a presszóba, mert az is volt, és ott ivott tovább. Onnan általában ellopták a biciklijét. Nagyon ritka volt, amikor józanul jött haza. Mindig volt neki otthon hordóba' bora. De az nem tudott bor lenni, úgy hívta, hogy lőre, tudod, ilyen forrásban lévő szőlőlé.

Megitta?

Meg hát! És amikor már leért a hordó aljáig, ott volt a murci, a zavaros, erjedésben lévő újbór. Ő azt se vetette meg! Úgy megitta! Az olyan volt, mint egy rostos ivólé. Volt úgy, hogy az utcabeliek átjöttek egyszer-kétszer, beszélgettek. Nekünk sparhertünk volt otthon a konyhába. Az egy szobába nem volt fűtés. A konyhába' begyújtotta anyukám a sparhertet – sparhétnek hívtuk. Emlékszem, hogy valamit csináltam egyszer-kétszer azon a sparhétön, és egy kis szék volt a lábam alatt. Mindig gúnyolódtak rajtam apu idősebb haverjai, hogy még nem mehetek férjhez, mer nem érem fel a sparhétot. Vicceltek, s ez így megmaradt bennem, és aggódtam is. Hogy nem leszek magas? Hogy nem fogok tudni férjhez menni, mer' nem érem fel, hát mikor leszek nagy lány? Persze nem lettem magas, de hát anyukám még kisebb volt nálam egy fejjel.

Az ő életében én voltam a legszeretettebb személy, és én ezt éreztem is. Ha már meglátott, akkor mosolygott, így az orra alatt. Örült, amikor meglátott. Olyan szépen mondta ki a nevemet. Ő hívott engem Katuskának. Csak rólam mesélt, az öcsémről nem. Mondjuk, ez csúnya dolog volt, az öcsémet mindig kigúnyolta, mert soványka volt, meg olyan félős. Én meg egy nagy frász voltam mindig is. Volt, hogy elvittem a motorját, tehát olyanokat csináltam, amiket egy fiúnak kellett volna. Minket teljesen összekeverték, az én természetem lett volna inkább egy ilyen vagány fiús, amit elvártak az öcsémtől, az öcsém meg olyan csendes. Ha rászólt apu, akkor elsírta magát, és ez nem tetszett neki. Hát mit tudom én, ha meg rám szólt, akkor megdobtam egy kavicsal, és elszaladtam. Ilyen különbségek voltak köztünk, és ez apunak jobban bejött.

Nem volt ez kimondva, hogy Katus, olyan büszke vagyok rád. Nem, nem, soha. Volt apunak egy fotelja, mindig abba' ült. Fiatalon halt meg egyébként, ötvennégy éves volt. De mivel elitta az egészségét, nagyon öregnek nézett ki. Hetvenévesnek nézett ki. Mindig ott üldögélt a foteljába, odaültem a karfához, megöleltem, és mondtam neki, hogy szeretlek, apu. Erre meglepődött, mert nálunk ez nem volt divat mondogatni, hogy szeretlek. Anyukám se mondja, csak már most. Talán én szoktattam rá a családot erre a szóra, mert a jót soha nem mondta ki senki, soha nem voltak dicsérő szavak. És a tesóm még most se tudja kimondani. A múltkor beszélgettünk, és mondom neki, hogy szeretlek, testvérem, és akkor nagyon sokáig, talán vagy két évig nem mondott semmit, csak annyit, hogy na, szia, majd beszélünk. Aztán elkezdtem provokálni, és mondom, te nem szeretsz, vagy nem mered kimondani, hogy szeretsz? És akkor egyszer kimondta, hogy én is.

Nem örültem neki, hogy apám iszik. Szerettem volna, hogyha tovább él, de nem, nem akartam, hogy olyan állapotba' élje le az életét, ahogy éli. Pont akkor halt meg, amikor már egy fél éve nem ivott. Nem tudjuk, miért nem ivott. Egyszer csak nem ivott, és akkor rá fél év múlva egyszer csak fogta magát, oszt meghalt. Humoros volt, nagyon szerette a gyerekeket, kedves ember volt, jó ember volt, de mi inkább részegen láttuk.

Nem tudjuk, mibe halt meg. Nem boncolták. Anyukám felhívott telefonon, és csak annyit mondott, hogy apád meghalt. Nem akartam elhinni, hogy meghalt, mert a nagy volt beteg. Nagy akkor már kapott tizenhárom agy-

érgörcsöt, és behívtak minket hozzá a kórházba, hogy búcsúzzunk el tőle. Be is mentünk, de nagyi utána még sokáig élt. És akkor beültem a kocsiba, és lementem, és azt mondtam, hogy ő csak összekeverte. Akkor még csak vezetékes telefonunk volt, és úgy gondoltam, hogy összekeverte a nagyit apuval, nem is értettem, és biztos voltam benne, hogy mikor hazamegyek, akkor apu ott fog várni majd.

Láttam halottan is, igen. Ott volt. Ez a kép is megmaradt. Nem élesztették újra. Apu otthon maradt, és mire anyukám délután hazament, addigra ő már meg volt halva. Az ágyában. Volt ott egy pohár víz, meg egy doboz Algopyrin, abból egy szem se hiányzott – valamiye fáj. Kihívták az orvost, és akkor már mondta, hogy vége. Amikor én láttam, ott feküdt a földön, és már fel volt kötve az álla. Megkérdeztem, hogy ez miért van, hogy mi van a fejével, és akkor mondták, hogy így kell, meg mit tudom én. Aztán elvitték.

Ott maradtam anyukámmal, és kérdeztem, hogy most apu hol van. Kérdezte, hogy miért kérdezem. Mondtam neki, azért, mert én most nagyon fázom, és azt mondja az apám, hogy temessük el minél hamarabb, mert nagyon-nagyon fázik. Megkérdeztem, hogy most hol van. És akkor mondták, hogy a hűtőbe' van. Sürgettem, hogy temessük el minél hamarabb, mert-hogy apu azt kéri.

Ahogy dobálták rá a földet, majd megfagytam. Utána elkezdtem felmelegedni. Ahányszor elmegyünk a ravatalozó előtt, mindig eszembe jut ez a hűtős történet, mert kérdeztem, hogy melyik része a hűtő, és megmutatta anyukám, és én mindig odanézek, ha oda megyünk. Anyukám azt mondta, hogy ez nem történt meg, elképzelted. Lehet, hogy elképzeltem, de ez még most is bennem él. Nem félek, ez csak olyan, mintha szólt volna hozzám, én meg próbáltam teljesíteni a kérését. Igyekeztem, hogy ő a hidegből kikerüljön, és még aggódtam is, hogy ne legyen már a fagyasztóban, ne húzzuk ezt a dolgot, mert ő ott nem érzi jól magát. Hát tudom, hogy ez most hülyeség.

Anyukám így maradt özvegy, és azóta nem is szeretett volna férjhez menni. Igazából nem nagyon bírja a férfiakat. Azért, mert ilyen rossz tapasztalatot szerzett apámmal, meg a faluban, ahol él, ott is annyi alkoholista van. Voltak neki udvarlói, amikor egyszer ott voltam nála, valaki odatolta a biciklijét a kapu elé, udvarolni akart neki. Mert szép asszony. És kikiabált neki, hogy na, tolja el innen a biciklit. Jót nevettem rajta.

El szoktunk menni apu sírjához, most is elmentem, mikor kijöttem a pszichiátriáról. Egyszerűen csak el akartam hozzá menni, és így mondtam neki, hogy apu, akkor szívjunk el egy cigit. És végül is akkor nem beszéltem hozzá, csak úgy megálltam a sírjánál, és rágyújtottam egy cigire, és úgy jó volt ott.

Emlékszel, amikor egyszer mondtam neked, hogy az Istenhez imádkoztam, szabadítson meg a kínzó gondolataimtól, mire te azt mondtad, hogy forduljak egy kedves halottamhoz. Apámhoz. És ő segített nekem. Szoktam vele beszélgetni. Amikor jól vagyok, akkor eszembe se jut, de amikor nem vagyok jól, akkor konkrét kéréseket fogalmazok meg hozzá, és már csak az segít, hogy elmondom neki. Kizárok mindent, kizárom a külvilágot, és akkor csak ő van, és először nem láttam őt, nem láttam az alakját, aztán egy

idő után meg láttam. Sőt, képzeld el, egy házat is láttam, mintha ott lakna egy ilyen szép faházban. De úgy nem szólt hozzám, csak ott állt a ház előtt, és akkor még így gondoltam is magamba, hogy de szemét, be se hív. Nincs válasz, nem szól egy szót se, de utána pozitív dolgokat érzek. Úgy érzem, hogy segíteni akar rajtam, és akkor mindig megmondom, hogy jó, tudom, mindenben nem tudsz segíteni, meg már lehet, hogy unsz is, csak annyit kérek tőled, de segítsél már, légy szíves. A gépekbe belépéskor is az volt a jelszavam, hogy "apuka segíts, kérlek". Úgy éreztem, hogy mindig van valaki mellettem, akihez tudok fordulni, ha nagyon egyedül voltam, akkor is. Láttam, hogy ő ott áll, és szeretettel figyeli azt, amit én mondok neki.

Nagyapádra emlékszel?

Csendes ember volt, ritkán szólt, olyan volt, mint egy székely, ebbe' a hagyományos juhász cuccba járt. Kapca, nadrág, ami így a térdig bő volt, a szára szűk, arra egy csizma, amit varratott vagy csináltatott magának. Mindig fehér ingben járt, fekete mellényben, és ilyen zakószerűségbe'. Ilyen kis galléros ingje volt, kalapja, amin volt egy pávatoll. Volt subája, meg volt botja, tudod, aminek réz volt a vége, és csörömpölt. Voltak pulikutyai, azokkal hajtotta juhokat. Bajuszos volt, egy igazi juhász volt. És olyan jó subája volt, jaj, abba' feküdtünk, ha levetette. Rendes emberek voltak egyébként, csak hozták magukkal ezt a mélységes alázatosságot. Én is szoktam mondani a gyerekemnek, hogy legyünk alázatosak egy bizonyos szinten. Ne alázkodjunk meg, de legyünk alázatosak, de ez annál több volt.

Nem tisztáztam magamban, de biztos, hogy most is vannak ilyen dolgok. Mint ami például ma történt velem. Elmentem fodrászhoz – munkaidőben, képzeld, ellógtam –, és mikor visszaértem, nyilvánvaló volt, hogy más a hajam. Akkor a kollégáim mindkét oldalon, ahogy jöttem be a hosszú ügyféltérben, kiabáltak, hogy juj, de szép vagy, meg juj de klassz. És én annyira elszégyelltem magam, nem tudtam mit kezdeni ezzel, lehajtottam a fejem, és minél hamarabb el akartam onnan jönni, hogy engem ne lássanak már, ne mondjanak semmit. Utána feldolgoztam, mert mondta a kolléganóm, hogy le fog fotózni, és mondtam neki, hogy jó, de normális képet csináljon, már a Facebookon is ott van ez a kép.

Milyen a viszonyod a testvéreddel?

Anyukám kezdetben az iskolába' takarított, és nekünk mindig ott kellett maradni tanítás után, segítettünk neki lemosni a padokat meg törölgetni. És akkor a tesómmal hordtuk a vizet, de nem volt csak hideg víz, és akkor fel kellett mindenhol mosni. Amikor végeztünk, meg kellett írni a leckét. Segíteni kellett neki, és mindig sötétbe' értünk haza. Reggel elmentünk suliba, tanítás után jött anyukám, elkezdett takarítani, mi készen voltunk a leckével, akkor megint segítettünk neki. Aztán anyukám átkerült a konyhára, ott már nem kellett neki segíteni. A tesóm ma 51 éves. Neki sincs boldog élete, mert ugyan van neki két gyönyörű lánya, imádja a szakmáját, viszont van egy alkoholista felesége, akivel igazából nem nagyon tud mit kezdeni, és ezt nagyon sokáig titkolta előttünk. De mi tudtuk, hogy van valami baj. Szerintem súlyos, és a gyerekei is észrevették már, hogy iszik. Maradtak már azért el rendezvények, mert részeg volt, vagy hát ő azért maradt otthon, mert

részeg volt. Zugivó, mert ilyen asztali borokat vásárol, ami a legolcsóbb, és eldugdossa az üvegeket. Mádon. Anyukám tudja, de nem mondta el a tesómnak, hogy tudja, tehát a tesóm úgy gondolja, hogy ezt csak én tudom meg a gyerekei. A lányok is tudják, de ők is már felnőttek.

Egyébként nagyon szép házat épített a testvérem, anyagi problémájuk sincs, kap a vállalkozóktól bort. Asztalos, és nem mindent csinál pénzért, hanem akiket ismer, azoknak ezt-azt megcsinálja, és akkor mindig visznek neki bort. És ezeket a borokat a sógornóm mindig megitta. A tesóm abszolút nem iszik, ő csak teázik, ő vette észre, hogy kartonszám voltak a borok, melyekről azt gondolta, hogy jó lesz valakinek ajándékba, vagy vendégségbe, ha mennek, de ezek a borok elfogytak. A tesóm szégyelli, mert hagyományos értékrend szerint él. Őneki szerintem az első nő a felesége volt az életében, bár ilyesmiről mi nem beszélünk. A tesóm visszafogott, teljesen más a természetünk. És ugye ő azt a klasszikus szép házasetletet szerette volna élni, ami a filmekbe' van meg a regényekben', hogy mindörökké, tudod. Én folyamatosan vigyázok rá, szeretem, mert ő egy ilyen becsületos magyar ember. Nagyon-nagyon becsületos, nagyon segítőkész.

Téged hogy tanítottak anno mőresre?

Nem vertek. Nem szóltak. Ez a nem-szólás? És az még sokkal rosszabb volt, mintha megverték volna. Ezt mindig anyám csinálta, apu nem, őt mit érdekelte? Én úgy voltam egyébként, hogy van egy nagyon szép virágoskert, amit gondoznak, és akkor van egy gyomnövény, mondjuk az vagyok én, mindig kihúznák, esik rá egy-egy csepp eső, és a gyökere megfog. És mindig ott piszkoskodik a gyönyörű virágoskertbe', de nem tudnak elpusztítani. Ezt nem tudom, mikor gondoltam ki. Ez jutott eszembe magamról. És a virágoskert ki? Más emberek. Mások. De nem is a családom. Engem mintha odafújt volna a szél Miskolcra, de nem helyhez kötöten gondolom, hanem valahova, fújt a szél, ahova nem születtem, de én egy olyan ragaszkodó gyomnövény vagyok, és akkor is meg fogok ott ragadni, ha kihúznak ötször, akkor is.

Nem is mondtam neked, hogy tizenkét éves koromig bepisiltem. Mindig leszidtak, pedig nem direkt csináltam. Később már nem, bár nem tudom, hogy múlt el. Volt egy nagybátyám, aki Sárospatakon élt, s az anyukám elpanaszolta neki. A nagybátyám írt nekem egy levelet, mert még nem volt telefon, hogy ne hozzak már ilyen szégyent a családra, hogy bepisilek. Lelkiismeret-furdalásokat csináltak nekem ezzel, holott én ezt nem direkt csináltam. Nem minden este, csak egy évbe' kétszer-háromszor. Nem vertek meg, csak mondták, hogy nem szabad, és én nem értettem, merthogy ezt én nem direkt csináltam. Azért egy tizenkét éves nagylány, az mán nagylány, te. Mi lehetett az oka? Nem tudom. Halvány fogalmam nincs. Arra gondoltam, hogy mert nagyon mélyen aludtam, és nem vettem észre, hogy kell pisilni.

Nálatok hogyan kellett elképzelni egy hétköznapi, családi napot? Hogy nézett ki az a nap?

Amikor anyukám még takarított, akkor a Temető utcában laktunk. Nyári szünetben a temetőbe jártunk játszani, meg ibolyát szedni tavasszal, ott voltunk a környékbeli gyerekekkel. Házimunkát nem kellett végezni, de ami-

kor tanítás volt, akkor este mentünk haza. Anyukám végzett a takarítással, már sötét volt, és a tesómmal ott ültünk az ágy szélén addig, amíg anyukám be nem gyújtott. Mert hideg volt mindig. Hol nagyon meleg volt, hol megfagyunk. De még most is ezt csinálja! Ha véletlenül lefekszem nála, ha ott alszom, akkora dunyhákat terít rám, komolyan mondom, hogy majd megfúlok! Hogy ne fázzak. És azt csinálta akkor is. A szobában hideg volt, ezért kaptunk egy jó nagy dunyhát, az alatt meg izzadtunk, mint a nyavalya. Betegen is el kellett járni suliba. Volt, hogy lázas voltam, meg nagyon beteg, köhögtem, és alig bírtam elmenni a suliba, de azt mondta, hogy menni kell, nálunk nem volt olyan, hogy na, akkor maradj itthon, és pihenj, hanem el kellett menni suliba! Néha, amikor nagyon betegek voltunk, akkor kaptunk egy szem Kalmopyrint, amitől jobban lettünk, ezt az egyet hasznosította a szervezet gyorsan. Nem voltunk hozzászokva a gyógyszerekhez. Amikor suliidő volt, napközisek voltunk, de sokat nem kellett tanulni, mert nem tanítottak sok mindent.

Anyukád meg apukád között volt-e szerelmi kapcsolat?

Biztos, hogy nem. De annak idején úgy volt, hogy férjhez kell menni. Volt egy fiú, mondjuk apám, aki már azon a szinten volt, hogy nősülni akar, és akkor volt egy szép kislány, anyukám, aki meg már eladósorba' volt. Összekommendálták őket. Úgy, hogy mind a két család szegény volt, mint a templom egere. Ezek is le lettek tudva. Elmentek a háztól, aztán vettek egy pici házat maguknak. Nem lett sok gyerek, de lehetett volna. Anyukám titokban fogamzásgátlót szedett. Titokban, s ezt a nagynénemtől tudom, mert ha valaki ott fogamzásgátlót szedett, akkor az kurvának számított, azt mondták rá, hogy más férfiakkal is van kapcsolata, ezért akkoriban az asszonyok nem szedhettek fogamzásgátlót. De anyukám titokban szedte. Pont elég volt neki két gyerek. A tesóm meg köztem másfél év különbség van.

Anyukám mindig panaszkodott, bár nem nekem, csak így hallottam, hogy kinek kell egy ilyen részeg ember. Mindig akarja, de ő undorodik tőle, mert állandóan részeg, bűdös. Ő egy héten egyszer fürdött. Amikor volt fürdőszobánk, nekünk se akarta engedni, hogy fürödjünk, de mi meg szerettünk fürödni. Tizenvalahány éves voltam, amikor lett fürdőszobánk. Addig úgy ment, hogy nyáron kint volt egy nagy fém kádunk, abba hordtak vizet, felmelegítette a nap, és akkor abba, ott tudtuk le a fürdést. Amúgy meg lavórba' mosdottunk. Amikor meglett a fürdőkád, akkor mindennap fürödni akartunk a tesómmal, de nem lehetett. És ha lehetett, akkor is csak úgy, hogy egymás után fürödtünk. Apu volt az utolsó, mer ő volt a legkoszosabb. Anyukám mindig mondta neki: „Árpi, fürödj meg!” Két napig kellett nőgatni, hogy megfürödjön. Mikor bement a kádba, akkor anyukám bement a fürdőszobába, s megszórta Flóraszepttel. Na, az jó erős! Hogy jól befertőtleníse. Viszketett neki a bőre egy hétig. De jól tette egyébként, mert ő nem akart szappant se használni, meg semmit. Úgy gondolta, hogyha lemegy a víz alá, és onnan kimászik, akkor ő majd tiszta lesz. De ez nem így volt. Mondtam anyámnak később, hogy még egy kis Domestost is kellett volna ráfolyatni! De akkor olyanunk még nem volt.

Jelek és világok

Gombos Andrea munkáiról

Egy erdőn kétféleképpen lehet keresztül menni.
Umberto Eco: Hat séta a fikció erdejében

Gombos Andrea munkái a világ és a művész közötti viszonyra reflektálnak. Korai műveiben a művész a világba vetetten a nyomok jelentőségét kutatja: miért siklik el a tekintetünk gyakran a részletek felett, milyen befogadói munka után tudjuk csak tudatosítani őket? Ezt a kérdést feszegette a *Jó napot, Schönberg úr!*, ahol az Epreskertben található fülkeszobor (helye) válik művészi problémává, vagy a *Hűlt helyükön* sorozat, ami a városi aszfaltba nyomódott jelek olvasását tematizálja.

Egy lépéssel továbbment ezen az úton a *Jeleket követve* című installáció, itt a város és a városi tér megértése áll a középpontban, egy választott módszertan (a modern turisztika jellegzetes gyakorlata, a csoportos városi túra) példáján bemutatva. A jelek halmozódnak, bizonyos elemeket követni, mint az idegenvezetőt (mindig fenntartva az eltérő nézőpontok lehetőségét) másokat pedig méltányolni kell, mint történelmi és művészeti értékeket.

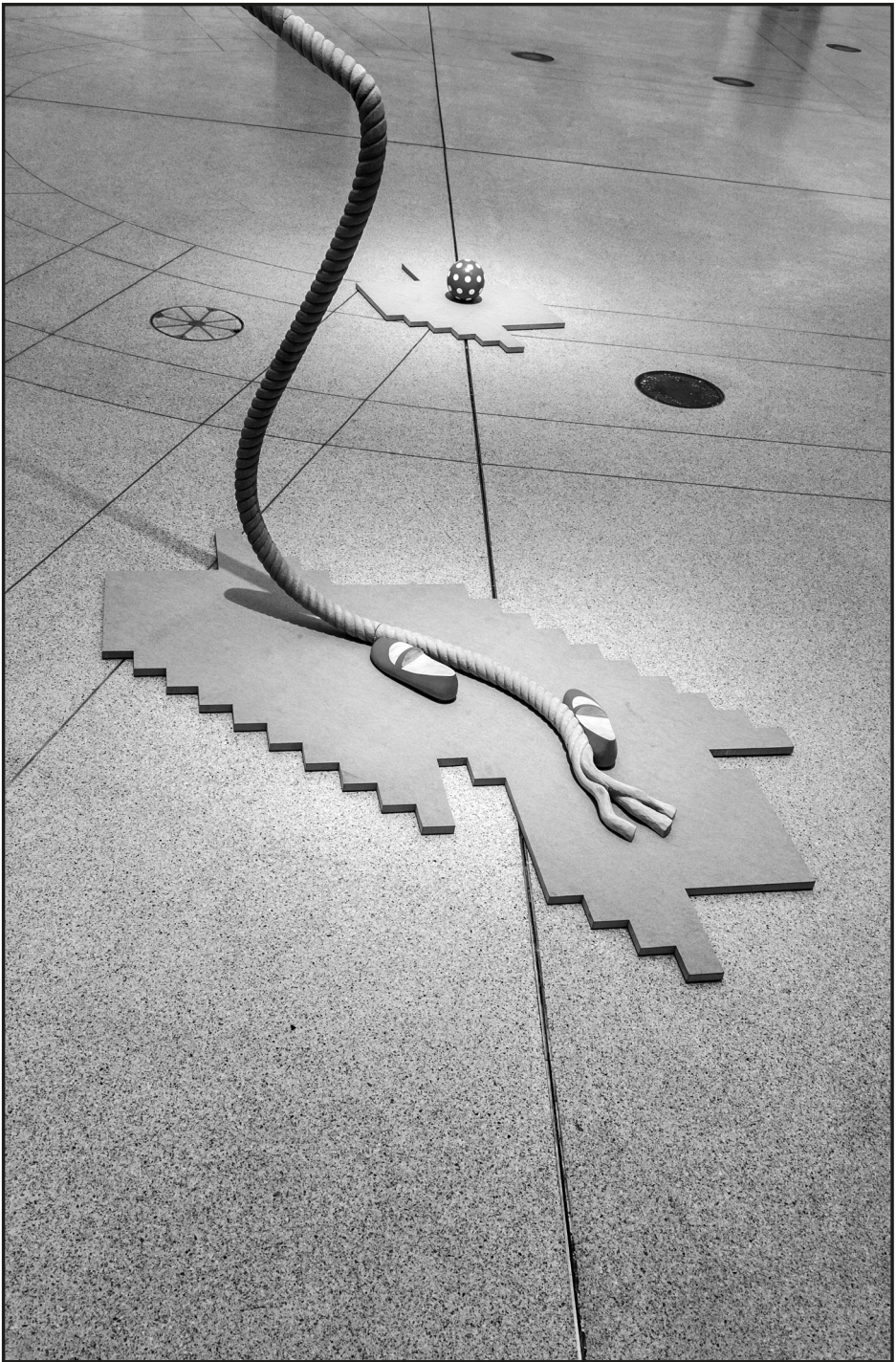
Innentől kezdve azonban komoly hangsúlyeltolódás figyelhető meg az alkotásokban. A külső világra irányított figyelem helyett egyfajta világépítés kezdődik. Ennek legkorábbi példája a *Hiátus*, ahol az egyes elemek (ház, föld, koporsó) a maguk absztraktságában is egy teljes, emberi történetre engednek következtetni. A *Korreláció és Kötel/ék* című munkákban is jelen van ez a gondolat, még ha halványabban is. A kompozíció három, egymástól távol álló, láthatatlan alakból áll, akiknek elhelyezkedésére csak cipőjükből és a kezükben tartott kötél formájából következtethetünk. A mű mérete és összetettsége azonban már az új tendenciákba illeszkedik, a befogadónak nem pusztán jeleket kell olvasnia, hanem egy egész világot kell maga elé képzelnie. Hasonló elven működik a *Küszöb kérdés* című installáció, ahol a lépcső, a szakrális határt jelentő küszöb, a szent helyet jelentő faszervezet és átlátszó „üveglap” különleges egységet alkot.

A következő lépést a világépítésben az *Együtt a Toitoiban* képviseli, ahol már egy teljes, körbejárható jelenet szemtanúja lehet a befogadó. A nipelken és a mostanában divatos zsánerszobrokon alapuló esztétika lehetővé teszi, hogy a személyes tapasztalatokon alapuló helyzetek eltávolodjanak a mindennapi élettől. Ez a tendencia teljeseedik ki a *Mindjárt hajnalodik, most már sárga az idő* és a *Sebi ne gyere ide, mert itt az én világom van* című műveken. Ezek az alkotások a porcelánesztétikán alapuló formavilágon túl a fény és a színek játékaival emelik el a bemutatott jeleneteket a zsánerek világából egy sajátos mágikus realista diorámába, amelyek mintha mesék kimerevített pillanatai volnának. A szemlélő óhatatlanul is a mesélő szerepét veszi magára, ahogy a részletekből megpróbálja rekonstruálni a soha-el-nem-mondott történeteket.

Gárdonyi László

Gombos Andrea: Együtt a Toitoiban

Gombos Andrea: Kótelek

Hónapló

Parászka Boróka

Képzeltésünk vad országai

Képzeteink, fogalom- és ismerethiányaink, rögeszméink foglyai vagyunk. Február folyamán egymást követték az ezzel a kollektív bekerítettséggel és tehetlenséggel szembesítő események.

A tél végére nem hibátlanul, de beindult az oltáskampány Romániában. Másfél hónap alatt majdnem másfél millió embert oltottak be. A lakosság számarányát és a többi európai ország statisztikáit tekintve ez kifejezetten jó eredmény. Működik a kormányzati vakcina regisztrációs internetes platform, a központi telefonos regisztráció és segítségnyújtás, bekapcsolódtak a kampányba a családorvosok is. Nagyvonalú az oltási stratégia: nem csak az egészségügyben dolgozók, az idősek, de a stratégiai iparágakban dolgozók is oltásra jogosultak. Idetartoznak a közszállításban, az élelmiszeriparban és -forgalmazásban dolgozók, a pedagógusok és (micsoda meglepetés) az újságírók is. Pfizer-, Moderna- és AstraZeneca-oltóanyag érkezik az országba, más-más kategóriák más-más oltóanyagot kapnak. Néha késik a vakcina, van úgy, hogy újraprogramálják a várakozókat. De a kommunikáció olajozottan működik, minden információ e-mailben, telefonon, sms-ben elérhető, naprakész.

Az ortodox egyház is megemberelte magát. Éveken át, még a vakcina megjelenése előtt is oltásellenes volt az ortodox papok jelentős része. A koronavírus megjelenése után sem változott ez az attitűd, egészen addig, amíg a költségvetési vitában ki nem derült: az új román kormány csökkenti az egyházak támogatását. A szigorítások miatt történt a fordulat? Vagy az erősödő egyházellenes hangulat miatt változott az ortodox egyház magatartása is, amely együttműködőbb, szabálykövetőbb lett. És végül, legalábbis a Covid esetében, az oltástagadás is visszaszorult. Úgyhogy Romániában sem az állami rendszer működése, sem az egyház nem akadályozza a hatékony átoltást, vélhetőleg ezzel magyarázható a járványügyi idejének sikere. Néhány hónappal vagyunk a választás után, most az új román kormány bizonyítani akar, ez is hozzájárul a fegyelmezett vakcinaellátáshoz.

Mindebből Magyarországra kevés dolog látszik, hallatszik át. Mire a román oltási rendszer beindult, az is terjedni kezdett Magyarországon, hogy az erdélyiek az „anyaországba járnak oltakozni” (oda, ahol az oltáskampány egyáltalán nem folyik olyan erőteljes ütemben, mint Romániában). Ha az elmúlt harminc év viszonyait, kapcsolatait, kijárási stratégiáit vesszük alapul, nem lenne meglepő. De a harminc év viszonyai ezekben a hónapokban válnak végképp idejétmúlttá, érvénytelenné. Megváltozott, megváltozik a két ország pozíciója. Romániában ellenzéki és kormánypárti oldalon egyaránt elfogadták a tényt: az állam működési zavarait orvosolni kell. Viták folynak a hogyanról, a

miértokról, az arányokról, de az alapkérdésről nem. Magyarország saját belpolitikai válságában vergődik, a saját közelmúltjának a foglya. Azok az állam működéséért tett erőfeszítések, amelyek Romániában folynak, Magyarországon nem értelmezhetők, nem érzékelhetők. Valahol még mindig azoktól az erdélyi magyaroktól rettegnek Magyarországon, akik a rendszerváltás előtt alapélelmiszereket csempészték a túlélésért Romániába, akik a rendszerváltás után a két határ között ügyeskedve üzleteltek, hogy túléljék a kilencvenes évek gazdasági zuhanását. Azoktól az erdélyi magyaroktól, akik a magyarországi belpolitikában kötött alkukkal ékelődtek be a magyar közéletbe. A romániai egészségügyi rendszer elől Magyarországra menekülőkötől. A Magyarországon nyugdíjat igénylőktől. Egyszóval mindazoktól, akik a hajdan volt, működőképtelen Románia elől Magyarországra mentek. Ma már ez az irány nem menekülő útvonal, hanem csapda. Ha van most esély ellátáshoz, egzisztenciához jutni, vagy azt megtartani, akkor az Románia. Nehéz ezt belátni, elfogadni, a magyar felsőbbrendűségi tudattal nem összeegyeztethető.

Az erdélyiekkel szembeni gyanakvásokat, a stigmákat nehezen viselik el az erdélyiek – annak ellenére, hogy nagyon sok erdélyit is terhel a felelősség. No nem a stigmákért – azok igazolhatatlanok és elfogadhatatlanok, bármilyen mocskos politikai alkuk járultak is hozzá a létrejöttükhöz, elterjedésükhöz. Hanem a magyar–magyar kapcsolatok megromlásáért. Hogyan lehet megszabadulni a stigmáktól? Eljutni a nullpontra, a fehér lapra? A gyanakvások oldásáig? Ez nem csak az erdélyiek, a magyarországiak elemi érdeke is, ha elfogadjuk, hogy ebből a válságból a kiút a magyar társadalom pacifikálása.

76

Valószínűleg a 19. század elejéig vissza lehetne menni, hogy újragomboljuk az erdélyi–magyarországi kapcsolatokat. De legalábbis a trianoni döntésig. Vagy a bécsi döntésig. A történelmi emlékezet azonban, tapasztalható, nemhogy évszázadokra vagy évtizedekre nem nyúlik vissza, de nem működik néhány éves távlatokban sem. És ez riasztó, függetlenül az erdélyi–magyarországi kapcsolatokról. Ez a magyar társadalom állapotának riasztó kórisméje. Saját politikai folyamatait nem látja át, saját politikai identitásaival nincs tisztában. Ezért termelődnek újra a konfliktusai. Diffúz, széteső társadalom, amelyben a vélelmek, a strukturálatlanság határozza meg a tehetetlenséget, a sodródás irányát.

Február rendkívül hideg napjaiban meghalt egy erdélyi hajléktalan Budapesten a sok-sok magyarországi hajléktalan között. Bardóczi Csabának hívták, és néhány szélsőjobboldali aktivistán valamint a szintén erdélyi újságíró, Lukács Csabán kívül (aki életéről és haláláról riportot írt) kevesen tudták, hogy ki volt ő. Pedig életútja szorosan összefonódott a rendszerváltás történetével. Bardóczi székelyföldi munkásvezérként indult a forradalom után, radikális RMDSZ-es politikusként vált ismertté a kilencvenes években (ennek a radikalizmusnak akkor, a szövetségben belüli hasadás, a Markó–Tőkés-ellentét kiélesedésének idején sajátos jelentése volt). Aztán belekeveredett egy csúnya és igazolhatatlan, tettelegességig fajuló román–magyar konfliktusba. Letöltendő börtönbüntetést kapott, ez elől menekült Magyarországra. Ahol aztán hányódás várta. Radikális jobboldali csoportok szervezték be. Részt vett a 2006-os tüntetéseken. Majd, miután hatalomra jutott a rezsim, amiért szó szerint ve-

rekedett Budapest utcáin, rabszolgasorra jutott. Vidéki napszámos munkán csicskázatták, amíg bele nem rokkant. És ismét hajléktalanként tengődött az egykori csaták helyszínein. Az egykori székelyudvarhelyi szakszervezeti vezér így halt meg, magára maradva. Ha úgy tetszik, sorsa a magyar szélsőjobboldal elrettentő, leleplező erejű, csúfos története. Vagy kegyetlen szembesítés azzal, hogyan bánik a rezsim a saját fanatikus híveivel. Esetleg történet arról, hova vezetnek azok a nemzeti, politikai mítoszok, szerepek, amelyek elérhető és átélhetőek voltak egy vidéki, székely, aktív és cselekedni akaró ember számára.

Ha most tényleg lenne akarát akár a rendszerváltás harminc évének, akár a 2006-tól máig tartó folyamatok megértésére, akkor félretéve minden erdélyizést, az ezekre az évekre vonatkozó előítéletet (dühöt, félelmet, undort, sértettséget stb.), ezekre a radikalizálódott emberekre irányulna az intenzív, korábban nem tapasztalt empatikus figyelem. Nem azért, hogy az elfogadhatatlan cselekményekre, propagandára bármiféle mentséget találjunk. Nem azért, hogy a konfliktusokat elhallgatással fedjük el. Vagy azért, hogy a bukásuk, hányattatásuk, a politikai erodálódás miatt bármiféle elégedettséget érezzünk, vagy ami még rosszabb, jóvátételt lássunk benne. Hanem azért, hogy ennek a sajátosan magyar társadalmi válságnak a törvényszerűségeit megértsük.

Ebben a dichotóm rendszerben, amiben mindannyian vergődünk, az erdélyi pont úgy betölti az „idegen” szerepét, ahogy betölti a roma, a zsidó, a vidéki. Az idegenségérzet, az elidegenítés pedig generálja az összes többi tévképzetet. Az erdélyiekben a (hamis) áldozatiságot, a vélt támadásokra adott válaszok viszont a támadások sorozatait. A (vélt) szövetségek illúzióit. Megsokszorozódó, etnicizált, regionalizált osztálykonfliktusok sorozata. Hol, mikor, kinek lehetne ezt leállítani?

Bardóczi Csaba története eléggé világos válaszokat ad erre. Ha ez az ember megmarad annak, aki a rendszerváltás pillanatában volt: tekintélyes székely szakszervezetisnek, valószínűleg ma boldog, egzisztenciális szempontból biztos helyzetben lévő székelyudvarhelyi nyugdíjas lenne. Nem az ő politikai tévképzetei sodorták le erről a pályáról, hanem az, hogy megszűnt a gyár, ahol dolgozott, megszűnt a munkáslét, amiben elemében volt. Megszűnt a munkásszolidaritási háló, a munkásméltóság. És mit kapott cserébe? Egy politikai szervezetet, amely virágkorában sem tudta megtartani, megfelelő módon képezni a saját politikusait. Amelynek látens és nyilvánvaló belső konfliktusai megannyi sorsot emésztettek fel. Ha az RMDSZ a kilencvenes évek etnikai konfliktusait kezelni tudta volna – magyar közösség, román társadalom –, akkor a centrifugális erő nem dobja ki ezeket az embereket, akik bedőltek az uszításnak, vagy elhitték, hogy bármiféle etnikai békéhez a fizikai erőn át vezet az út. Nem volt ehhez sem egyéni, sem kollektív bölcsesség, stratégia. És miután Bardóczi Erdélyből Magyarországra menekült (a kilencvenes évek végén, amikor már a tényleges menekülésnek nem volt semmiféle indoka), ráállt arra a kényszerpályára, amelyen a magyar proletariátus zöme elvérzett. A magyar szélsőjobb megerősödésének szociológiai okai részben ismertek. Részben elhallgatottak vagy feltáratlanok. Az a kérdés pedig, hogy ezek a folyamatok hogyan fordíthatók vissza, és hogy mit kezdünk a radikalizált

emberekkel, alig merül fel. Pedig ez elodázhatatlan. Már csak azért is, mert sem szimbolikusan, sem konkrétan nem lehet hagyni, hogy ilyen méltatlan körülmények között menjen el egy nemzedék, haljon bele a saját rögeszméibe. És azért sem, mert ezek a folyamatok ugyanígy megismétlődhetnek. Ahogy lezajlottak már többször, hogy csak a legrémesebb időszakot, a nyilasuralmat említsem.

Február végén azonban most csak erre telik. Kis történeteket elszórni. Jelezni, hogy nem mennek az erdélyiek elvenni a magyarok vakcináját. Jelezni, hogy élt egyszer egy székely ember, akiből lehetett volna bárki, de budapesti hajléktalanként halt meg. Az országban, amelytől menedéket várt, a rezsimben, amelyért kész volt bármit megtenni. Jelezni, hogy az országok, amelyekben élünk, s amelyekből számúzzuk az élő, hús-vér embereket, hogy féleleminkkel, szorongásainkkal népesítsük be, csak a képzeletünkben vannak. De ott egyre vadabbul, és valószínűtlenebbül.

Végel László

Hogyan lett Ivo Andrićból Ivo elvtárs?

78

Az utóbbi hetekben azt fontolgattam, hogy mikor olvassam az aznapi híreket: reggel vagy este? Rájöttem, hogy jobb reggel, mert ha este böngésem át őket, akkor megtörténhet, hogy álmatlan éjszakával fizetek. Erről véglegesen megbizonyosodtam, miután Szerbiában újfent bejelentették a maffiózók elleni harc hónapját.

Nincs ebben semmi meglepő, Aleksandar Vučić, a jelenlegi Szerb Haladó Párt elnöke tíz évvel ezelőtt úgy került hatalomra, hogy bejelentette: leszámol a maffiózó oligarchákkal. Meg is nevezte, kiről van szó: az abban az időben Szerbia leggazdagabb emberének számító Mišković nevét emlegette. A tévé közvetítette az üzletember látványos letartóztatását, a lakosság kárörvendően üdvözölte a hírt, egy ideig börtönben ült, a sajtóbeszámolók szerint egy cellában Kasza Józseffel, a VMSZ egykori elnökével, akinek elmagyarázta az üzleti élet „titkait”, többek között azt is, hogy a jövőben almatermeléssel kell foglalkozni, mert az orosz piac számít a szerb almára.

Rövid idő múltán Kaszát felmentették, úgyhogy megszakadt a szerb–magyar üzleti kapcsolat, Vučić elnöknek immár esze ágába sem jut, hogy a VMSZ elnökét vizsgálati fogságba küldje, Mišković pedig jelképes büntetést kapott, körülbelül annyit, amennyit a vizsgálati fogságban töltött, nehogy kártérítést követeljen az államtól. Továbbra is a legmódosabb üzletemberek egyike, aki a sajtóban nagylelkűen bejelentette, ha tőle függött volna, akkor az elmúlt harminc évben egészen más összetételű kormányokat választott volna a nép.

Miškovićről azért érdemes szólni, mert időközben ő lett a korrupció- és maffiózóellenes harc paradigmája. Az elmúlt tíz évben többször is történtek látványos letartóztatások, ilyenkor az államelnök diadalmasan beje-

lentette, hogy a rendőrség végzi a dolgát, én pedig nem győztem bámulni a rohamrendőség akcióit, félelemkeltő egyenruháit, és arra gondoltam, hol vannak azok a régi idők, amikor a szocialista rendőrség a szokásos uniformisában tartóztatta le a bűnözőket. Az is eszembe jutott, hogy Milošević rendőrsége lerongyolódott egyenruhában kutakodott a bűnözők után. Kutakodott, de nem talált rájuk. Az új rendszerben a szerb rendőrség ugyanolyan modern egyenruhát visel, mint az EU-tagországok rendőrsége, de látványos akciójuk rendszerint kudarccal végződik. Legfeljebb néhány kis hal kerül a horogra. Az egyenruhák terén azonban mégis haladunk.

Az akciók során igazi posztoszocialista spektakulum tárul fel a szemem előtt, majdnem olyan, mint a hollywoodi bűnügyi filmekben. Igaz, a folytatás már cseppet sem látványos, szép csendben elülnek a botrányok, bizonyítékok hiányában felmentik a vádlottakat, vagy pedig olyan jelképes büntetést szabnak rájuk, amit nem illik emlegetni, nehogy sérüljön a látványpolitika.

Ezúttal azonban több részlet került napvilágra. Mint kiderült, a futballhuligánok (ez a becenevük) nemcsak drogcsempészettel foglalkoztak, hanem zsaroltak, gyilkoltak, a kormánypárti bulvársajtó szerint szadista módon és sokszor öncélúan. Az egyik áldozatnak először levágták a fülét, aztán a karját s végül a fejét. Mindezek után arra gondolok, hogy jó lesz ügyelni, lehorgasztott fővel kell járni-kelni a város utcáin, nehogy véletlenül kihívjam magam ellen valamelyik focihuligán haragját. A gondomat csak növeli, hogy kiderült, a focihuligánoknak jó kapcsolatuk volt a felsőbb körökkel, úgyhogy kezdem érteni, éveken át miért tevékenykedtek szabadon. De az abszurdum végső határát leginkább egy másik hír jelzi. A szomszédságomban levő rendőrségi épületben illegális telefonbeszélgetés-lehallgató készülék működött! A főnököt menesztették, megfosztották rangjától, elvették tőle a titkosrendőrségi jelvényt. Illegális lehallgatás folyik a rendőrségen. Ilyesmit Jonesco sem tudna kitalálni.

Úgy látszik, az élet manapság fordulatosabb, mint az irodalom. Ezt bizonyítja Michael Martens *A világok lángnyelveiben* című, Ivo Andrićról szóló életrajzi könyve. Aki ismeri Andrić regényeit, kénytelen rádöbbedni arra, hogy a Nobel-díjas írónak nem volt nyugodt és harmonikus élete, bár az író rendkívül nagy erőfeszítéseket tett, hogy ezt a látszatot keltse, de közben kiderült, hogy hajmeresztő ellentmondásokkal viaskodott. A horvát családból származó boszniai szerb író hithű katolikus anyja Szarajevóban élt, de ismeretlen okok miatt Travnikban szülte meg az apa nélkül felnevelkedő gyermekét. A szegény családból származó gyerekről egy időre egy gazdag višegrad-i család gondoskodott. Szerencséje volt, később a királyi Jugoszlávia külügyminisztériumában is akadt jó szándékú pártfogója.

Andrić gyűlölte az Osztrák–Magyar Monarchiát, csatlakozott a *Mlada Bosna* nevű szervezethez, amelynek soraiból került ki Ferenc Ferdinánd gyilkosa, Gavrilo Princip. Élete végéig kitartott amellett, hogy Gavrilo Princip jogosan sütötte el a fegyverét.

A boszniai világról írt, amelyből azonban menekült, mert a gyűlölet világának nevezte. Szarajevóból a horvát közösség ösztöndíjával Zágrábba került, ott folytatta tanulmányait, de a horvát fővárossal sehogyan sem volt megbékélve. Nyilván kínozza a Monarchia hangulata. Ezért Belgrádba menekült, ahol a kül-

ügyminisztériumban kapott állást. Európa számos városában (Graz, Trieszt, Róma, Madrid, Párizs) a királyi Jugoszlávia konzulátusain dolgozott, de sehol sem érezte jó magát, szüntelenül az áthelyezését kérelmezte. Egyedül krakkói egyetemi éveivel volt elégedett, és a lengyelek iránti rokonszenvét élete végéig őrizte. Aztán a II. világháború előtt Berlinben volt nagykövet, ebben a minőségében még Hitler születésnapjának megünneplésére is meghívták. Megbarátkozott a fasizmus nagy jogtudósával, Carl Schmitt-tel, aki Bibliát ajándékozott neki. Ezekről a napokról alig-alig írt. Közbejött azonban, hogy a jugoszláv kormány engedett Hitler nyomásának, Pál herceget Hitler utasítására nagy pompával fogadták Berlinben, és ezeken az ünnepeken természetesen Andrić is részt vett. A szerbiai katonaság tisztjei azonban nem békéltek meg a Hitlerrel való szövetséggel, és az 1941. március 27-i tüntetések után megbukott a kormány, az új pedig felbontotta a Hitlerrel kötött szerződést. Naplójegyzeteiben Andrić ezt az eseményt nemzete korlátoltságával magyarázta.

Rövid időn belül azonban az új kormány is arra a következtetésre jutott, hogy a szerződés kedvező Jugoszláviára nézve, hiszen afféle balkáni Svájc lett volna belőle, Szerbiának nem kellett volna belépni a háborúba, csak azt kellett volna vállalnia, hogy a területén átengedi a Görögországot megtámadó német hadsereget, amiért cserébe a szerződés kilátásba helyezte, hogy Hitler átengedi neki Szalonikit, a nagy görög kikötővárost.

A kormány Andrićot küldte vissza Berlinbe, hogy valamiképpen kiengesztelje Hitlert, de a náci politikusok nem voltak halandók fogadni a visszatérő nagykövetet, Hitler nem alkudott, lerohanta Jugoszláviát, Andrić egy ideig házi őrizetben maradt, majd nagy nehezen visszatért Belgrádba.

80

1944–1945-ben írta legjelentősebb regényeit, de a német megszállás alatt egyetlenegy sort sem közölt. Az író erősebb volt a diplomatánál. Ennek ellenére tarthatott attól, hogy a kommunista hatalomátvétel után bántódása esik, hiszen fiatalon az erősen antikommunista jugoszláv kormány minisztere a kommunizmust a fasizmussal egyenlítette ki. Ez már csak azért sem volt lehetetlen, mert a megtorlások idején még a kifejezetten baloldali és antifasiszta Miroslav Krleža élete is veszélybe került, Milovan Đilas és a későbbi első kommunista disszidens követelte a megbüntetését, mivel a háború előtt vitába keveredett a Jugoszláv Kommunista Párt néhány vezetőjével. Tito marsall mentette meg, azonban Krleža életrajzírói szerint az író egy ideig, ha nem is fekete-, de szürke listára került.

Ivo Andrićot azonban nem kellett mentetgetni, csodálatos módon Ivo elvtárs lett belőle. Đilas emlékirataiban arról ír, hogy az új hatalom már azt a döntést hozta, hogy Andrićot ne büntessék, ellenkezőleg meg kell nyerni a szocializmus ügyének. Sikerral jártak! Andrić betagosodott a Kommunista Szövetségbe, járta a gyárat, agitált, buzdított a szocializmus építésére, sőt még pilóta-egyenruhát is öltött magára, hogy népszerűsítse Tito légierejét, dicsérte a Szovjetuniót, írt néhány szocreál elbeszélést, amelyet később nem engedélyezett újra közölni. Gondoskodtak róla, Tito marsall személyesen küldött neki nagy hiánycikknek számító cigarettát. Patriótának számított, aki a náci megszállás idején egyetlenegy sort sem volt hajlandó közreadni. Fiókban őrzött nagy regényeit a szocializmus korában adta ki a kezéből.

Egy ponton tehát pontosan ismerte a határt és a mértéket.

Élete pedig úgy alakult, hogy a Nobel-díjas író Tito marsallt Nobel-békedíjra javasolta.

Abban mindenki egyetértett, hogy soha senkinek nem ártott, de nem is segített. Nobel-díjasként a nemzetközi felkérések ellenére se írta alá az üldözött jugoszláviai írók védelmében írt petíciókat. Ma már ebben nincs semmi meglepő, össze sem lehet számolni azokat az írókat, akik az autokrácia idején egy szó sem szólnak író társuk elhallgattatása ellen. Martens életrajza végül is egy 20. századi történetet tár fel, amikor a visszahúzó, mértéktartó, bölcs Ivo Andrić rendkívül ellentmondásos drámai életének eddig kevésbé ismert vagy diszkréten elhallgatott részleteire világít rá. A patrióta sajtó fel is háborodott miatta.

Ilyesmit még a regényekben is nehéz elképzelni. A 20. század gyermeke remekműveket hagyott maga után, és nem nehéz feltételezni, hogy kalandos élete is szerepet játszott ebben. Egy biztos, volt egy álma: Jugoszlávia. Martens szerint az álma olyan meghatározó volt, hogy a horvátból szerbbé vált író nem foglalkoztatta, demokratikus-e az ország, vagy nem, a kommunisták vagy az antikommunisták vannak-e hatalmon, az a fontos, hogy Jugoszlávia fennmaradjon. Ehhez ragaszkodott egy életen át. Jugoszlávia szétesett, de Andrić művei emlékeztetnek rá.

Tudom, hogy vele kapcsolatban a legtöbben a *Híd a Drinánt* vagy a *Travniki krónikát* emlegetik, a kritikusoknak és az irodalomtörténészeknek bizonyára igazuk van, de hozzám mégis legközelebb az *Omér pasa* című posztumusz regénye áll. Az avantgárdot elutasító, a modern irodalmi áramlatoktól magát távol tartó, boszniai élményektől rogyadozó író a század egyik legmodernebb regényét írta meg az identitás zűrzavaráról és tragédiájáról.

81

Hargitai Miklós

Nem szól a rádió

Egyedül vezetek a sötét, kihalt sztrádán. Családi ügyben járok – egyébként hónapok óta ki sem dugjuk az orrunkat a házból, de most menni kell. Mindegy, az autó megnyugtatóan duruzsol alattam, a műszerfal felől a szellőzőrostélyokon át enyhe levegő érkezik; ha nem is meleg, de hatékonyan ellensúlyozza a kinti mínuszokat. A tél utolsó napja van – vagy az utolsó előtti, kinek hogy –, és az első nap, amikor nem szól a rádió. Szól persze, de nem az szól benne, aminek szólnia kellene.

Ha autóval megyek valahova (ami ritkaság, inkább a kényszer visz rá, mint a mehetnék, az alapértelmezett közlekedési eszköz a járvány kezdete óta a kerékpár), szinte automatikusan bekapcsolom a rádiót. Leginkább a hírek végett, de az utóbbi hónapokban, hogy a tiltottá váló gyümölcsöt ízlelgetve a kitöltő műsorokra is rákaptam, azt vettem észre, hogy sokkal több az értékes adás, mint ahogyan az emlékeimben élt. Nemrég Kishantosról meg az örökbe-

fogadásról hallottam egy olyan kétszer félórás parádés összeállítást – a szomorú kishantosi földrablástörténet régi krónikásaként és kétszeres örökbefogadó szülőként is szinte csupa újat –, hogy alig győztem utána elküldözgetni az ismerősöknek (szerencsére fent vannak a linkek az interneten), de ha rajtam múlna, a lakást eladni/venni szándékozókot kiokosító betelefonálós ingatlan-tanácsadást is jelölném valami nívódíjra.

Az autóban, amit már régóta családi logisztikai problémák megoldására használunk, be vannak programozva az adók. Ez most már jobbára múlt idő, de az 1-es programhelyen a Civil szólt valamikor, a 2-es pedig a Klubrádióé volt. A 3-as a Petőfi – még akkor került oda, amikor rendes magyar zene szólt rajta; mielőtt megszállták. A 4-es a Tilos, ott, ahol bejön. Az 5-ösnek a nevét nem jegyeztem meg, valami konzervzene, szóra sem érdemes. A 6-os már megszűnt, ott most nem szól semmi, utoljára talán a Lánchíd volt. A 7-es a Jazzy, a 8-as most éppen a Manna, a 9-es pedig a Rock FM volt hajdan, most némi gondolkodás után Mészáros Lőrinc valamelyik jóhír-adója jelentkezik be rajta arra a pár másodpercre, amíg el nem kapcsolok.

Egyszóval haladok a sztrádán a sötétben Budapest felé, az út száraz, forgalom szinte semmi, a navigáció fölösleges, nyúlok hát a rádió gombjai felé. Csinálom, ahogy szoktam. Előbb a Civil – nagy barátja voltam, amíg élt –, aztán szinte automatikusan a Klub. Kapcsolom – semmi. Martonvásárnál még mindig semmi. Az érdi emelkedő tetején ugyanúgy. Mi az ördög? Máskor tiszta időben Székesfehérvárig elhallatszik, most meg... Ó, anyám! Hát persze: hétfő van – vége van. Zúg, sistereg, mintha egy elpusztult (vagy inkább elpusztított) várossal próbálnék kapcsolatot teremteni a távoból. Pedig fél hét van, már mondják a híreket. Mondják is: a Mannán a kínai vakcinát dicsérik, a Petőfin az oroszot, be is fejezem gyorsan a hírhallgatást (aki a sajtóban dolgozik, és egész nap követi az MTI hírfolyamát, estére már betéve tudja, mit gondol aznap a világról Orbán Viktor, és mit kellene gondolnia szerinte mindenki másnak is, fölösleges rádiót kapcsolni hozzá). A továbbiakban tehát a saját csöndembe merülve utazom, azon gondolkodván, honnan is ez a saját generációmban már-már korszerűtlen rádiózási hajlam.

Egy Sokol rádióra emlékszem. Nem a kicsire – volt olyan is, patentos, kemény bőrkabátban –, hanem a nagyra. A nevét valami ragadozó madárról kapta, talán vércséről, vagy sólyomról, ami szép dolog ahhoz képest, hogy kaphatta volna egy kitalált szovjet hősről vagy egy valóságos munkaverseny-győztesről is. Állandó helye volt a konyhaszekrényen, de azért kihordtuk a kertbe is, ha ott volt dolgunk, vastag deszkalapra állítva, hogy távol tartsuk tőle a port meg a csúszómászó állatokat (volt ott minden: házias és meztelen csiga, lótetű, hernyó, földigiliszta). Apám volt az igazi, fekete öves rádióhallgató, én sok-sok éven át csak azt hallgattam, ami neki szólt. Hogy is? Süt a nap, fülünk a rádión: *Mindennapi irodalmunk*, Varga Lajos Márton protestáns prédikátorokat idéző hangja száll a sarjadó hagymák és káposzták fölött; én kilencéves lehetek, vagy talán tíz (és meg sem fordul a fejemben még, hogy tizenöt év múlva, jó tíz esztendőn keresztül úgy fogom Varga Lajos Márton keze alá adogatni a kisebb-nagyobb írásaimat, mint most apámnak az ültetőfát meg a metszőollót). Mester Ákos, Bölcs István, Szénási Sándor. Kulcsár István. Lő-

rincze Lajos, Grétsy László. Verebes (nem a Mágus). A hírek. A sporthírek (mindenekelőtt). Az *Öt kontinens hét napja. A 168 óra*. Az ország, a világ. És persze Göczey Zsuzsa, és az ő éjszakai, nagyrészt még mai is kazettán őrzött – magnó már nincs hozzá – zeneválogatásai.

A rádióból tanultam meg a sorok között olvasni, sokkal hamarabb, mint hogy rendszeres újságolvasó lettem volna. A rendszerváltást is ahhoz a pillanathoz kötöm, amikor Verebes István bement – ha jól emlékszem, Grósz Károlynak címezve –, hogy akinek nem teszik a kabaré, akárha pártfőtitkár is az illető, nyugodtan el- vagy kikapcsolhat. Egymásra mosolyogtunk akkor apámmal, és anélkül, hogy kimondtuk volna, mindketten tudtuk, hogy vége van (nem Verebesnek, ő megvan azóta is). Ha onnan nézzük, a Rádióba kellett volna mennem dolgozni – máshonnan nézve viszont a *Népszabadságnak* remek környezetvédelmi rovata volt, betagozódva a talán még annál is remekebb „társadalompolitika és kultúra” rovatba, amit Vörös T. Károly és a már emlegetett Varga Lajos Márton vezetett. (Odahaza egészen addig nem is igazán hitték talán, hogy ott dolgozom, amíg egyszer meg nem hallották a telefonban az utóbbinak a rádióból ismerős hangját, afelől érdeklődve, hogy úton vagyok-e már a szerkesztőségbe – ez bizony még a mobiltelefon előtti időkben lehetett, nem sokkal azután, hogy az Első Pesti Telefontársaság részvényét megvásárolva, alig egy évtizednyi várakozás után telefontulajdonosok lettünk.)

Most azonban nem az én emlékeim a fontosak – azok is, persze, mert így, jócskán benne járva a második féldőben, az ember már minden képet a saját emlékmozaikjaiból próbál összerakosgatni –, hanem a Klubrádió: az utolsó (ha nem is a hatósugarában, de a jelentőségében) országos adó, amire még érdemes volt a hírek élvezetének szándékával odakapcsolni. Mert élvezet az a hírfogyasztó embernek, ha van, és keserűség, hogyha nincs. Hogy mennyire, és hogy mekkora úr maradt utána, azt éppen azon a bizonyos február 15-i hétfőn értettem meg; nem is abból, hogy mennyire hiányzott, hanem inkább abból, hogy amikor tényleg kapartam már magam az unalomtól, valahol Törökbálint táján bejött a Tilos (ami nem Klubrádió, nagyon nem, de azért mégis), és tényleg olyan volt a Petőfi meg a Manna úgynevezett hírei után, mint hosszú fuldoklást követően végre fellélegezni. (És ha már itt tartunk: az a műsor a Tiloson, amelyben két hozzáértő elmagyarázta, mi a különbség a rehabilitáció vonatkozásában aközött, hogy egy mozgássérültnek egyházi vonalon elmagyarázzák, mekkora ajándék neki és másoknak ez az állapot, meg aközött, hogy megtanítják rá, hogyan fog újra randevúzni, dolgozni, tanulni, élni – hát az is bőven megérne egy misét; többet is.) Nekem akkor esett le igazán, hogy mi az, amit érzek az elindulás óta: mintha egy sűrű szövésű, nem igazán tiszta kendő szorulna az arcomra, és mi az, ami hiányzik: a levegő.

Visszafelé, amikor az a fontos-fontos ügy már megnyugtatóan elintéződött, és én – persze csak a szabályok keretei között – versenyt futottam az idővel meg a kijárási tilalommal, átlagosan úgy ötpercenként nyomtam meg a kettős gombot az autórádióon, ám ott már csak a Klubrádió hamvainak halk sercegését közvetítették. Nekem, aki alól hasonlóképpen, hasonló módszerekkel húzták ki a *Népszabadságot* (ott nem volt frekvencia, amit elvehettek volna, elvették hát az egész újságot; még csak az évi 30 milliárdért működő médiaha-

tóság sem kellett hozzá: megtette az osztrák stróman rongyos kétmilliárdért), ismerős az a hang. Tudom, hogy mi volt előtte, és azt is, hogy mi következik utána. Sőt azt is, hogy az út, amin haladunk, hova vezet. Egyszer régen, Rákócshabán a kiskertben, ahol egyfolytában szólt a rádió, már végigmentem rajta. Amikor elindultam, még szovjet katonai helikopterek röpködtek felettünk – közel volt Mátyásföld nagyon –, ez úgy ’78–79 táján lehetett, örökkévalónak tűnt minden, aztán ’89-re vége lett. Most nagyjából ugyanannyi ideje megyünk visszafelé, de sokkal messzebbre jutottunk: a rádiót például már nem is érdemes bekapcsolni.

Dalos György

Jövőkép

Berlin, 2021. február 9.

84 Propagandavilágban élünk, minden történetnek annyi verziója van, amennyit hozzáértő technikusok legyártanak belőle. Az igazság utáni nosztalgiaánk mellett már azt is sikernek kell elkönyvelnünk, ha a tényeket ki tudjuk emelni az egymással versengő látszatok közül. A Navalnij versus Putyin összecsapásban leginkább az érhető tetten, hogy a hatalom a jogi normákra ügyet sem vetve bírósági tárgyalást fabrikál egy rendőrkapitányság épületében, valamint látványos és aránytalan brutalitással veri le a hét végi tüntetéseket. Ugyanakkor annyi engedményt tesz a jognak, hogy egyelőre eltűri a sajtó jelenlétét. Ebből a kettősségből groteszk jelenetek adódnak, például amikor a riporter kamerával a kezében kérdez valamit egy tüntetőtől, de mire az alany választ adna, máris két markos, álarcos biztonsági ember ragadja meg, és vonszolja a közelben álló rabomobilhoz. Figyelemre méltó továbbá, hogy a durva bánásmód és a tömeges őrizetbe vétel ellenére a tiltakozók békésen, nyugodtan kerülgetik a karhatalmat. Valahol a Három pályaudvar terén a független Dozsgy (= Eső) TV tudósítója meg is kérdezi egy fiatal tiltakozótól, hogyhogya nem fél. „Én nem ezektől félek – feleli a kérdezett, lesújtó pillantást vetve a rohamosztigosokra –, én a jövőtől félek.” Egy másik pedig arra a kérdésre, hogy miért tüntet, azt válaszolja: azért, hogy ami most van, megváltozzék. „No és ha még rosszabb lesz?” – kérdez vissza a riporter. „Tőlem rosszabb is lehet – feleli a fiú –, csak így ne maradjon.” Hát ez nem propaganda.

Ezzel a fiúval összehasonlítva nekem viszonylag derűlátó a jövőképem, igaz, eléggé rövid távú. Őszre A.-val Jeruzsálembé rendeltünk a különös konjunktúra folytán olcsó repülőjegyet, s bár az egyik társaság lemondta a járatot, a másikra díjtalanul át lehetett bukkolni. S minthogy legutóbb (*Mozgó Világ*, 2021 január) említett könyvem az oroszországi németekről hamarosan megjelenik Novoszibirszkben, számítok rá, hogy még a következő téli nagy hidegek előtt könyvpremierre hívnak Szibériába. Valamivel ingatagabbnak látszik áprilisra tervezett hazai utam, mert ahhoz védőoltásra lenne szükség, és jelen pillana-

tig sem nyugati, sem keleti oltóanyag nem bukkant fel láthatárunkon. Igaz, házi orvosom (itt élő magyar) azzal kecsegtet, hogy „tavasz táján” a rendelők megkapják a különleges hűtőtárolókat bennük a vakcinával, és akkor tüstént értesít. Ez a „tavasz táján” költői megfogalmazás, olyan, mint a lipcsei „tavasz könyvvásár”, amelyet az idén előbb márciusról májusra halasztottak, majd végleg lemondták. Mégis bízom benne, hogy legkésőbb kora nyárra zsebünkben az Impfpass-szal, oltási útlevelemmel mehetünk, amerre a szemünk lát, s én ismét áldozhatok egyik legrégebbi káros szenvedélyemnek, a határátlépésnek.

Angela Merkel és Sebastian Kurz egyszerre fedezte fel, hogy hol lehetne lazítani a lockdownon, amely egyelőre nem csökkentette döntően a járványveszélyt, de annál inkább növelte a korlátozások okozta társadalmi feszültséget. Berlinben és Bécsben újranyithatnak a fodrászüzletek. Mindenképpen örömhír ez, a rendszerváltás előtt „közérzetjavító intézkedésnek” nevezték volna, gondolom, nemcsak a szakma, hanem a felek szempontjából is előnyös, s utóbbiak kapcsán önző módon elsősorban magamra gondolok. Legutóbb tavaly nyáron jártam fodrásznál, s miközben szakállamat és bajuszomat úgy-ahogy megnyirbálom, s arcomról a szórt borotvával eltávolítom, hajzatom a természetes növekedés útjára lépett. Tükörbe pillantva leginkább a gyarapodás egyenetlensége tűnik fel: elől minden változatlan, fülem mögött viszont már már Liszt Ferenc-i sűrűségben hullik nyakamba a haj. Ráadásul a növekmény rövid samponos kezelés után nem simul hullámosan a koponyámra, hanem fésülhetetlenül szálkásan lebeg felette. Némi túlzással azt állíthatnám, hogy alig ismerek magamra.

No mármost én csak egy vagyok a sok közül, mi több, még irigyelhetnek is azok, akik éveken át ezerféle módon hajnövesztő csodaszereket használnak a kopaszodás ellen. Ámde mihez kezdjenek azok az embertársaim – férfiak, nők –, akiknek külső megjelenéséhez vagy önképéhez nélkülözhetetlenül hozzátartozik a rendszeresen és szakszerűen ápolt haj? Ők biztosan fellélegeznek a két kancellár egybecsengő döntése hallatán. Megkönnyebbülésük azonban sajnos egy pillanatra szól, mert az enyhítést a két országban „szigorú feltételekkel” bátyázzák körül. Ausztriában kizárólag 48 óránál nem régebbi víruseszt birtokában lehet beleülni a fodrászszékbe, Németországban pedig „higiéniai regulákat” várnak el. Csak hát mi volt eddig a két főszabály? A másfél méternyi távolságtartás és az orrot-szájat befedő maszkviselet. Az előbbi teljesen kizárja a frizura kezelését, szakáll-, bajuszgigazításról nem is szólva.

A várható liberalizálás oka az, hogy a korábbi tilalom kifejezetten a helyszínekre, a szalonokra vonatkozott. Nyitva maradt az a lehetőség, hogy bárki interneten vagy telefonon lakására rendelje a fodrászt, ahogyan ebédet, italokat is hozhat az elvitelre dolgozó éttermekből. S mivel a tavalyi két lockdown következtében Németországban kétszázezer fodrász maradt munka nélkül, sokan boldogan tettek eleget az efféle felkéréseknek. A hatóság olykor közbelépett: Észak-Rajna–Vesztfáliában ezer euró pénzbüntetést szabtak ki egy törvénytelen hajvágásért. S minthogy Luxemburgban mindvégig nyitva tartottak a szalonok, a közeli belga, holland és német városokból kiindulón valósággal felvirágzott a fodrászati turizmus. Most a hatóságok belátják, hogy járványügyileg még mindig jobb egy ellenőrizhető műhely, mint tucatnyi ellenőriz-

hetetlen magánlakás. Valamint azt is, hogy ebben a kényes helyzetben nem tanácsos az egyre ingerlékenyebb társadalommal hajba kapni.

Rádai Eszter idézte a Facebookon az alábbi szöveget a *Magyar Nemzet* valamelyik friss számából, megtakarítva ezzel számomra e sajtótermék behatóbb tanulmányozását: „Ha utunk arra vezet, tisztelettel emeljük meg a kalapunkat a normális társadalmi berendezkedést még valamelyest őrző, a liberalizmusnak (...) ellenálló Oroszország nagykövetségének épülete előtt, az amerikai követség és az amerikai zászló láttán pedig ökölbe szorul a kezünk és szitkokat szűrünk a fogaink között.” Csípőből csak ekként tudtam reagálni: „Azért szabnak egy szigorú feltételt: ha utunk arra vezet. Ha nem vezet arra, akkor Oroszország nagy támogatástól esik el, az USA viszont fellélegezhet.” Mégis, úgy gondoltam, érdemes lenne belenézni a szövegkörnyezetbe. S valóban, a cikkíró gondolatmenete tágabb. Elmondja, többes szám első személyben, hogyan és miért „gyűlöltük” annak idején a kommunizmust s benne a Szovjetuniót. „Ugyanakkor rajongtunk Amerikáért” – folytatja. – [...] És igaz, hogy nehezteltünk is Amerikára 1956 miatt, ha Budapesten jártunk, mindig vágyakozással vegyes tisztelettel tekintettünk a nagykövetség Szabadság téri épületére és az ott lobogó amerikai zászlóra. Ha pedig utunk a Bajza utca és az Andrassy út sarka, a szovjet követség felé vitt, a kezünk ökölbe szorult, és magunkban szitkokat szórtunk az épületre és annak gazdáira.”

Az egész gondolatmenetből számomra az a legérdekesebb, miszerint „nehezteltünk Amerikára 1956 miatt”. Ez a neheztelés tagadhatatlanul része a legújabb kori magyar történelemnek. Kamaszgyerekként megéltem, hogyan reménykedtek egyszerű emberek még 1956 november végén is „az amerikaiakban”, értsd az ENSZ-csapatokban, amelyek majd megszabadítják Magyarországot a szovjet jelenléttől. Józanul gondolkodó ember persze már akkor sem hihette, hogy az Egyesült Államok a Szovjetunióval nukleáris konfliktust kockáztatna Magyarországért. A néplélek azonban másként működött: még a nemzethalál vízióját is a „népek hazája, nagyvilág” nyakába varrta. Még a csodálatos, zseniális Petőfi is hitt az áruházi-teóriában: „Magára hagyták, egy magára. / A gyáva népek a magyart...” Mintha valaki is kötelel lett volna kezeséget vállalni egy kis kelet-közép-európai ország állami függetlenségéért.

Könnyű volna azt mondani, hogy ez a nemzeti romantika napjainkban a jobboldal sajátja. Valójában az utóbbi esztendőik gyalázatos „kulturharca” közepette gyakran elhangzik a hazai liberális vád is „a” Nyugat, „az” EU ellen, hogy miért nem lépnek erélyesebben a CEU, a Színház- és Filmművészeti Egyetem, legutóbb pedig a Klubrádió ügyében. Miért nem zárja ki végre az Európai Néppárt a Fideszt soraiából. És bár tény, hogy Brüsszel vagy Berlin még arra sem hajlandó, amit bőven megtehetne, legalább két okuk van rá, hogy csak ímmel-ámmal reflektáljanak a magyar demokrácia kínszenvedésére. Az egyik az, hogy kisebb gondjuk is nagyobb ennél. Orbán legfeljebb fejfájást okozhat, Putyin migrént. A másik ok az lehet, hogy maga a magyar társadalom is habozva avatkozik saját belügyeibe, és szemben a tiltakozó moszkvai fiatalemberrel nem eléggé fél a jövőtől.

Az antiságok mélyén

Megragadható-e az antiszemitizmus? Lehet-e egzakt és működőképes meghatározása, amely magában foglal mindent, ami antiszemitizmus, és semmit, ami nem az. Volna rá szükség, de van-e rá lehetőség? Nem az a kérdés, van-e olyasmi, ami biztosan antiszemitizmus, mert persze hogy van, hajjaj..., hanem az, hogy körülhatárolható-e az antiszemita jelenségek halmaza, amely mindent magában foglal, ami belevaló, és semmit, ami nem.

Történt erre kísérlet, de kételkedem benne, hogy sikeres volt, és abban is, hogy sikeres lehet. Attól tartok, nem lehet eltüntetni a bizonytalanság sávját, és az antiszemitizmust erősítik azok is, akik ezt a sávot ki akarják tagadni az antiszemitizmus jelenségeköréből, és azok is, akik bele akarják abba erőltetni.

A kísérlet eredményét egy minap megjelent angol nyelvű kézikönyv tartalmazza. A címe: *Handbook for the practical use of the IHRA Working Definition of Antisemitism*.¹ A címét így fordíthatnánk magyarra: *Kézikönyv az IHRA működőképes antiszemitizmus-definíciójának gyakorlati alkalmazásához*. Ez sajnos nem hangzik jól magyarul, másképp is lehetne fordítani, de a kézikönyv ambíciójának mégis a működőképes jelző felel meg leginkább. Azt mégsem írhatjuk, hogy Az antiszemitizmus gyakorlatban alkalmazható

definíciójának gyakorlati alkalmazására szolgáló kézikönyv – pedig így lenne pontos. Munkadefiníciónak pláne nem fordíthatjuk a working definitiont, mert az arra utalna, hogy kidolgozás alatt álló, ideiglenes meghatározásról van szó. Ennek a kézikönyv teljes egészében ellentmond, hiszen az az ambíciója, hogy végre pontosan és egyértelműen megmondja a kormányoknak, a törvénygyártóknak, a civil szervezeteknek, a pedagógusoknak, a bíróságoknak és a bűnüldözőknek, hogy mi az antiszemitizmus elleni harc tárgya, miként azonosíthatják az antiszemita jelenségeket.

A kézikönyv az Európai Bizottság megbízásából készült. A Bizottság és az IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance) közösen adta ki.

Az IHRA kormány szintű nemzetközi szervezet. A svéd miniszterelnök, Göran Persson alapította 1998-ban, miután a felmérésekből arról értesült, hogy az ifjabb generációknak igen csekélyek és felszínesek az ismereteik a vézskorszakról. Az IHRA-nak 34 rendes és nyolc megfigyelő tagja van. Ciprus és Málta kivételével benne van az EU összes tagállama Magyarországgal együtt.

A working definitiont eredetileg az EU keretében működő EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) dolgozta ki 2005-ben. Tőle vette át utódszervezete, az FRA (Fundamental Rights Agency). 2013-ban ezt a szöveget más nem

¹ Itt érhető el PDF formátumban: https://report-antisemitism.de/documents/IHRADefinition_Handbook.pdf

hivatalos írásokkal együtt levették az FRA honlapjáról azzal, hogy nem elfogadott dokumentumról, csupán tervezetről van szó. Az IHRA azonban 2016-ban magáévá tette és tagállamainak elfogadásra ajánlotta. Ugyanezt tette az Európa Parlament is 2017-ben. Számos kormány meg is fogadta a javaslatot. Romániában törvényt is alapoztak az IHRA antiszemitizmus-definíciójára.

A definíció taxatív. Tizenegy pontban foglalja össze, mi az antiszemitizmus. E pontok némelyikéről, különösen azokról, amelyek arról szólnak, hogy milyen Izraellel kapcsolatos állítások tekinthetők antiszemitának, komoly viták folytak, többek között Nagy-Britanniában, amikor a kormány elfogadta az IHRA definícióját.²

A most kiadott kézikönyv az egyes pontokhoz kommentárt fűz, példákat csatol, és beszámol róla, miként alkalmazzák a kormányok, a törvényalkotók, a civil szervezetek, az oktatási intézmények, a bíróságok, a bűnüldöző szervek az IHRA definícióját. Megad egy feladatsort is, hogy mit kellene tenniük a jövőben a különböző intézményeknek a kormányoktól a civil szervezetekig a kézikönyv útmutatására támaszkodva.

Az első két ponthoz nincs mit hozzáfűzni: Aki szélsőséges vallási nézetek, radikális ideológiák nevében zsidók meggyilkolására, bántalmazására, nekik való károkozásra szólít fel, azt támogatja vagy igazolja, biztosan antiszemita. Nemkülönb az, aki hamis, dehumanizáló sztereotíp állításokat tesz a zsidókról mint

olyanokról, a zsidóság hatalmáról a média, a gazdaság, a kormányok és más társadalmi intézmények fölött.

Nézzük a harmadik pontot. Ez azokról szól, akik a zsidóságot mint népet teszik felelőssé azokért a valóságos vagy képzelte rossz cselekedetekért, gaztettekért, amelyeket egyes zsidók, zsidó csoportok vagy nem is zsidók követtek el.

Nem kétséges, hogy ezen az alapon gyilkolták le zsidók millióit a huszadik században. Nálunk ezen az alapon folytak a pogromok például a tiszaezlári per után vagy a fehérterror időszakában.

Csakhogy ez az általánosító tulajdonítás a legkevésbé sem specifikusan zsidóellenes, hanem rendkívül elterjedt mindenféle népcsoporttal szemben és minden népcsoport körében. A harmadik pont meghatározásának megfelelnek mindazok, akik azt mondják, hogy a németek felelősek a világháborúért, a németek gázkamrába küldték a zsidókat, az arabok tengerbe akarják szorítani a zsidókat, az oroszok gyilkolták le a lengyel tisztok ezreit Katyńban, az oroszok megerősszakolták a magyar nőket 1945-ben, a magyarok közönyösen nézték vagy támogatták a zsidók deportálását, az amerikai telepések elrabolták az indiánok javait, a törökök százötven évig megszállás alatt tartották Magyarországot nagy részét stb.

Megfelelnek ezen definíciónak továbbá mindazok, akik valamilyen jellemző vonást tulajdonítanak egy népnek, származási vagy identitás-csoportnak, olyan tulajdonságot, amely csak egyes csoportjaikat vagy egyéneiket jellemzi, vagy éppen olyanokat, akik nem is tartoznak hozzájuk. Hiszen ha valaki azt állítja egy

² Bővebben itt: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/27/antisemitism-ihra-definition-jewish-writers>

népről, hogy adott tulajdonsággal bír, akkor magától értetődik, hogy azt a népet fogja felelőssé tenni azokért a cselekedetekért, amelyek azal a tulajdonsággal összefüggenek.

Továbbá: a negatív és pozitív tulajdonítás között nincs logikai különbség. Aki elfogadja, hogy egy egész népre, származási vagy identitás csoportra vetítsék rá azokat a pozitív tulajdonságokat és cselekedeteket, amelyek csupán azon nép egyes csoportjait, egyéneit jellemzik, milyen alapon utasíthatja el a negatív általánosítást? Ha az egyik igaz lehet, akkor a másik is. Ha az egyik nem, a másik sem.

Márpedig igen széles körben jellemző ez a pozitív általánosítás is, különösen a saját népre vonatkoztatva. Ha valaki úgy érzi, hogy az egész zsidóság, magyarság vagy pirézség büszkesége az, amit ezek egyes csoportjai vagy egyénei elértek, akkor azt a pozitív általánosítást erősíti, amely a gondolkodási mód azonossága folytán a negatív általánosítást is erősíteni fogja.

S ha mindez így van, akkor miként lesz a harmadik pont az antiszemitizmus elleni küzdelemben alkalmazható? Ha szelektíven alkalmazzák speciálisan a zsidókra érvényesen, akkor egyrészt igazságtalanul járnak el, másrészt csak a felszín kapirgálják, nem érnek el a mindennapi tudatnak ahhoz az eleméhez, amely az anti-k elterjedtségéért felelős. Ha viszont ehhez

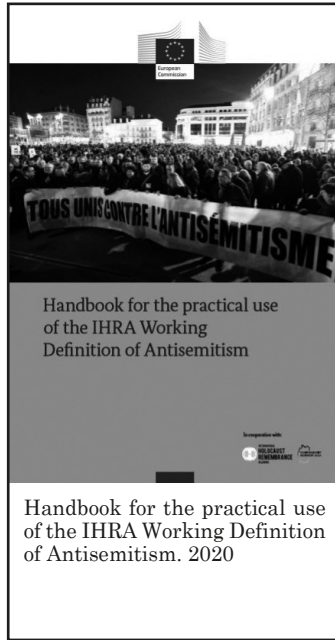
le akarnak érni, ahhoz olyan pedagógiai, szocializációs folyamatot, mondhatnánk, szemléleti forradalmat kellene kezdeményezni, amely a zsidóságot éppúgy érintené, mint mindenki mását. Akkor a jeruzsálemi iskolákban (miként persze a gázaiakban is) arról kellene beszélgetni a gyerekekkel, hogy ha te azt mondd, hogy az arabok vagy a moszlimok gyilkolták meg azt a zsidót, akit egy Gázából küldött rakéta ölt meg, akkor ugyanazt mondd, mint azok, akik szerint a zsidók palesztin gyerekeket ölnek.

A harmadik ponthoz tartozó példák egyike Magyarországot is érinti. A kézikönyvben azt olvassuk, hogy a menekültválság által kiváltott vitákban a magyar-zsidó származású Soros Györgyöt is antiszemita vádak érik.

Például egy magyar kormánytisztviselő és múzeumigazgató a blogjában a holokauszt-túlélő Sorost liberális Führernek nevezi, aki gázkamrává kívánja változtatni Európát.

E példán jól látszik, mennyire sebezhető ez az útmutató. Ugyanis a szóban forgó múzeumigazgató joggal kérdezhetné: hogy jön ez ide? Felelősé tette ő a zsidó népet azért, amit Sorosról állított? Nem tette. Tette ezt a magyar kormány a Soros elleni kampányában? Nem tette. Azt sem állították, hogy Soros a zsidóságból kifolyólag teszi azt, amit szerintük tesz.

Itt összekeveredik a tényállítás és az általánosítás kérdése. Ha igaz

tényállítást fogalmaznának meg Sorosról, azt is antiszemita állítássá tenné, ha rááltalánosítanák a zsidókra. Magyarországon viszont ennek a fordítottjáról van szó, valótlan tényállítást fogalmaznak meg Sorosról, de ezt nem általánosítják rá a zsidókra. Ezzel a példával arra hívja fel a kézikönyv a figyelmet, hogy egy zsidót abszurd vádak érnek, s a vádak arra vonatkoznak, hogy ez a zsidó azt kívánja tenni Európával, amit a náci Führer tett a zsidókkal. De ez nem annak a példája, amit ebben a pontban példázni kellene.

Ez a példa a harmadik pont alá támasztására ugyan alkalmatlan, de felhívja a figyelmet arra, amivel az antiszemitizmus egzakt meghatározására törekvők nem tudnak mit kezdeni: a hallgatólagos, nem bizonyítható és ezáltal semmilyen formális eljárással, semmilyen jogszabállyal meg nem fogható zsidózással. Aki pedig ezt mégis megpróbálja, szabad utat ad a bárki ellen fordítható önkénynek.

A magyar kormány sorosozása éppen ilyen hallgatólagos zsidózás. Ezt az állítást bizonyítani ugyan nem lehet, de érvelni lehet mellette, és szükséges is, elsősorban a magunk számára, hiszen senki sincs biztosítva az ellen, hogy előítéletei alapján feltételezzen mások részéről ellene irányuló anti-t.

Az érünk ebben az esetben az: tudjuk, hogy tudják, hogy hazudnak. A bizonyítható tény a következő: Soros György a témába vágó írásaiban hangsúlyozza, hogy migránsok befogadására nem lehet kötelezni egyetlen államot sem, annak alapja csak az önkéntesség lehet az állam részéről is, a bevándorló részéről is. Következésképpen Soros álláspontja

nem kényszeríthet rá senkire semmit, ilyen kényszerítés elleni harc nem lehet tehát a sorosozás oka. (A menekültekre vonatkozó nemzetközi jognak persze lehet[ne] kényszerítő ereje, de az Sorostól függetlenül is van, illetve lenne.) Sorosnak az önkéntességet hangsúlyozó álláspontja ott van azokban az írásokban, amelyekre – ennek elhallgatásával – a sorosozást alapozzák, tehát csak tudatos hazugságról lehet szó. És mi lehet a tudatos hazugság motivációja, ha tárgyi motiváció nincs? Egy indíték marad: a látens zsidóellenes indulatok kihasználása azon világnézeti, politikai irányzatokkal szemben, amelyeket az antiszemita zsidó jellegűnek szoktak tartani, s amelyeket a sorosozó kormány ellenségének tekint.

Az antiszemitizmus élénkítéséhez és kihasználásához nem kell antiszemitának lenni, nem kell még a zsidó szót sem alkalmazni: Nem mondom, de törekszem rá, hogy gondolják, ha mondják, nem én mondom, mosom kezeimet.

Ebben az esetben elesik minden intézményes védelmi lehetőség. És az is kérdés, hogy az antiszemitizmus-ébresztő szándék argumentáló feltárása milyen hatású. Tarthatunk tőle, hogy felemás, mert bizonyítási lehetőség híján rágalmazásnak minősíthető, hitelrontó, és inkább csak azok számára lesz meggyőző, akiket nem kell meggyőzni.

Mindehhez tegyük hozzá, hogy a részleges általánosítás is lehet antiszemita technika. Nem kell a zsidóság egészének tulajdonítani, amit egy csoportja vagy egyéne tesz. El lehet ismerni, hogy csak bizonyos fajta zsidók azok, akik ezt teszik, és egészen másfajta zsidók is vannak.

Az antiszemita hatáshoz elég, hogy a zsidóknak az a része, amely a szóban forgó dolgot teszi, azért teszi, mert zsidó.

A negyedik pont azokat minősíti antiszemitának, akik tagadják a nácik és szövetségeseik által végrehajtott zsidó népirtás megtörténtét, méretét, szándékosságát, mechanizmusát (a gázkamrák létezését).

Ezt természetesen csak antiszemita alapon lehet tenni. Csakhogy az egyik példa arra utal, hogy a holokauszttagadás antiszemitává minősítését kiterjesztenék a holokauszttagadás kriminalizálásának ellenzésére is, ami viszont teljes mértékben jogosulatlan. Sajnos homályban marad, hogy a kézikönyv szerzőinek ez volt-e a szándéka, de mindenesetre lehetőséget adtak rá, hogy a kézikönyv alkalmazói ezt feltételezzék. Az egyik példában szereplő észt képviselőjelölttől ugyanis ezt idézik: „Dekriminalizáljuk a holokauszttagadást, és bevezetjük a Harmadik Birodalom történetének korrekt oktatását.”

Ha ezt szó szerint veszem, akkor teljes mértékben egyetértek vele. Természetesen nem veszem szó szerint, mert nyilvánvaló, hogy korrekt oktatáson itt apologetikus, revizionista oktatást kell érteni, és az is nyilvánvaló, hogy az illető nem áll távol a holokauszttagadóktól.³

Így viszont csak az idézett mondat első felével értek egyet, és azzal is egészen más okokból, mint amit az észt jelöltről feltételezhetek. Mindenesetre létezik a veszély, hogy a

holokauszttagadó antiszemitákat összemossák a szólásszabadság liberális (egyesekek szerint szélsőliberális) híveivel, akik semmilyen történelmi tény tagadását nem tartják indokoltnak vagy egyáltalán megengedhetőnek, amíg annak nincs kimondottan uszító funkciója. És ezen liberálisok között valószínűleg nincsenek alulreprezentálva a zsidók.

A hatodik pont szerint azok is antiszemiták, akik azzal vádolnak zsidó polgárokat, hogy lojálisabbak Izraelhez, mint a saját országukhoz, és előbbre valónak tartják a világ zsidóságának érdekeit a saját nemzetük érdekeinél.

Ahhoz, hogy valaki e pont szerint antiszemitának minősüljön, nem kell minden zsidót ezzel vádolnia, elég, ha egyes zsidó polgárokat vádol ezzel. Márpedig bizonyosan vannak ilyen zsidó polgárok. Az én kanadai rokonaim, akikről a múlt havi eszszemben írtam, éppen ilyenek. Egy elvhű cionista pedig nem is nagyon lehet másmilyen.

Eleve kérdéses, baj-e, ha egy zsidó ilyen. Baj-e, ha bárki ilyen – mutatis mutandis. Ez ugyanis ismét nem zsidóspecifikus, hanem univerzális kérdés. Elítélendő-e, ha egy erdélyi magyar közelebb érzi magához Magyarországot, mint Romániát, és jobban izgatja őt a világ magyarságának érdeke, mint a román nemzeté?

Ha valaki azt állítja, hogy vannak ilyen állampolgárai Romániának, akkor az vagy magyarelles, vagy sem. Vagy magyarként, vagy románként állítja ezt, vagy helyeslően, vagy leíróan, vagy elítélőleg. Ha elítélőleg, akkor lehet őt magyarellesnek nevezni. Ha egy kairói arab azt mondja zsidó szomszédjáról, hogy jobban kötődik a világ zsidóságához,

³ A forrás sok mindent elmond erről a szélsőjobboldali jelöltről: <https://www.jta.org/2017/06/02/global/estonian-politician-vows-to-legalize-holocaust-denial>

gához, mint Egyiptom népéhez, egy jeruzsálemi zsidó pedig azt mondja arab szomszédjáról, hogy jobban kötődik a világ arabságához, mint Izrael népéhez – akkor mi a különbség? Lehet-e antibbkn tartani az egyiket a másiknál?

A hetedik pont a legvitatottabbak közé tartozik. Eszerint antiszemita az, aki tagadja a zsidó nép önrendelkezéshez való jogát, azt állítva például, hogy Izrael állam létezése rasszista törekvést tükröz.

Már eleve abban sincs konszenzus a zsidók körében sem, hogy létezik-e ma zsidó nép. Az izraeliták egy része szerint csupán zsidó vallás létezik, melynek hívei különböző népekhez tartoznak. Ez volt a magyarországi zsidóság túlnyomó többségének alapállása a vészkorszak előtt. Az izraelita felekezeten kívül is léteznek zsidó identitású emberek szerte a világon, akik nem tekintik magukat egy zsidó nép tagjának.

Még élesebb kérdés, hogy értelmezhető-e bármely nép joga az önrendelkezésre. Értelmezhető-e politikai egységként egy nép? Amennyiben egy ország állampolgárainak összességét tekintjük népnek, akkor igen. És akkor annak a – nemzetközi jogon belüli – önrendelkezéshez való jogát is csak ellenséges alapon lehet tagadni. De ebben az esetben Izrael népe nem a zsidó nép, mivel beletartoznak Izrael nem zsidó állampolgárai, de nem tartoznak bele az izraeli állampolgársággal nem rendelkező zsidók akkor sem, ha ők a zsidó néphez tartozónak vallják magukat. Hogyan is lehetne ugyanannak az önrendelkezésnek az alanya egy cionista és egy anticionista zsidó? A vallási vagy származási alapon meghatározott nép nem politikai és nem

jogi egység, ennél fogva nem is lehet önrendelkezés alanya. Ilyen népből sokszor annyi van a világon, mint ahány ország létezik.

Tekinthető-e például cigányellenesnek, lappellenesnek, frizellenesnek, rétorománellenesnek, votjátellenesnek, banyamulengeellenesnek, aki tagadja ezen népek jogát az állami önrendelkezésre?

Izrael állam zsidó államként való létrehozását bizvást tekinthetik rasszista törekvésnek azok is, akik minden törekvést annak tekintenek, amely arra irányul, hogy egy származási csoport számára külön országot hozzanak létre.

A kommentár szerint azért lenne antiszemita mindenki, aki a zsidó nép önrendelkezését tagadja, mert nem veszi tekintetbe a zsidóság vallási és történeti kötődését Izrael földjéhez, sem az Izrael megalapítását elrendelő ENSZ-határozatot. No de hát köztudomású, hogy a mai Izrael területéhez több vallás kötődik szorosan, több nép kötődik hozzá történetileg, és egyáltalán a világ számos pontjához kötődik sok-sok embercsoport történetileg és felekezetiileg, képtelen helyzet alakulna ki, ha mindezeket a kötődéseket államalapítás vagy újraalapítás jogalapjának tekintenénk. Azokat pedig mégsem nevezhetjük ab ovo antiszemitának, akik egy ENSZ-határozattal nem értenek egyet, hiszen Izrael állama sem ért egyet az ENSZ közgyűlésének valamennyi rá vonatkozó határozatával.

Ráadásul zsidók is vannak azok között, akik Izrael létjogát tagadják. Ők nem öngyűlölő zsidók, hanem a zsidó hagyományok és vallási előírások legszigorúbb őrzői. Ők talán mégsem lehetnek antiszemiták.

Ez a hetedik pont természetesen sok antiszemitára ráillik. Csak éppen nem mindenki antiszemita, aki-re ráillik.

A nyolcadik pont szerint arról is megismerszik az antiszemita, hogy kettős mércét alkalmaz, és olyasmiket kér számon Izraelen, amelyeket egyetlen más nemzeten sem.

A kettős mérce alkalmazása meglehetősen gyakori jelenség mindenféle irányban. Nem túlságosan gyakori, hogy egy állam, illetve kormány hívei ugyanazzal a mércével mérnék a világ minden országát és kormányát, mint a sajátjukat. Ez természetesen az izraeli kormány vagy állam iránt elkötelezett emberekkel is így van. Aki kizárólag Izrael kárára mér kettős mércével, az persze alighanem antiszemita, de ilyenek nem lehetnek sokan. Antiszemitában is ritka, aki Izraelen kívül a világ összes többi országát azonos mércével méri. Egy magyar antiszemita például nagy valószínűséggel nem ugyanazt a demokratikus sztenderdet alkalmazza Magyarországra, Romániára és az Egyesült Államokra.

Természetesen Izrael javára is sokan mérnek kettős mércével. Nyilván közöttük is vannak rasszisták is, nem rasszisták is, anti-k is, nem anti-k is.

A kilencedik pont egyértelmű: a klasszikus antiszemitizmus jelképeinek használata és vádjainak (Jézusgyilkosság, vérvád) hangoztatása.

A tizedik pont szerint az antiszemitizmus ismérve lenne a mai Izrael és a náci Németország tetteinek párhuzamba állítása.

Lehet az, nem vitás. Az antiszemitákat nyilván zavarja a holokauszt iszonyatos súlya, és ezt a súlyt igyekeznek semlegesíteni azzal, hogy

egészen más méretű és jellegű történeteknek tulajdonítanak azzal egyenlő súlyt. Ez gyakori antiszemita technika.

Na de mi van azokkal, akik más okból náciznak és fasisztáznak? A nácizás és fasisztázás közkeletű technika a célpont diabolizálására, tettei súlyának megsokszorozására. Talán magyarelleneseik lennének, akik ezt a magyar kormánnyal teszik? Umberto Eco fasizmuselmélete nyomán sokan sok rezsimre kiterjesztik a fasiszta jelzőt szerte a világban. (Nálunk Ungváry Rudolf ennek a fasiszmuselméletnek a protagonistája.) Tamás Gáspár Miklós az egész mai kapitalizmust posztfasisztaként azonosítja.

Az ehhez a ponthoz tartozó kommentárban azt olvassuk, hogy az antiszemitizmus ezen formájának eredete – egyéb források mellett – a szovjet anticionista propagandában gyökerezik. Csak hát a szovjet propaganda lenácizta valamennyi nyugati nagyhatalmat, amely szövetségese volt a náci birodalom elleni harcban. Nyugat-Németországot legfőképp. És persze Tito Jugoszláviáját is. És a nem kommunista ellenállók jelentős részét is. És a koncepciós perekben elítélt kommunistákat is.

A tizenegyedik pont azokat minősíti antiszemitának, akik a zsidókat kollektíve teszik felelőssé azért, amit Izrael állam tesz.

Most már csak röviden szögezzük le, hogy ezt ismét csak sokan sok néppel megteszik. A németeket kollektíven azonosítani azzal, amit a náci birodalom tettek, abszolút elfogadott, sőt megkövetelt összeurópai politika volt a második világháború után, ami kb. egymillió életet követelt és tízmillió embert fosztott meg

otthonától. Németellenesnek lenni konszenzuális erény volt a háború utáni évtizedben Magyarországon is. Olyan magyarok is vannak elég sokan, akik szerint a magyarok tették a zsidókkal '44-ben, amit a magyar állam, illetve a magyarok egy része tett. Ők mind magyarellenesek lennének? Ha magyarok, ha nem? Ha zsidók, ha nem? Ezt remélhetőleg csak az antiszemiták gondolják így.

Az antiszemitizmus legfőbb sajátossága, amely valóban alapvetően megkülönbözteti a többi anti-tól, ebben a kézikönyvben szóba sem kerül. Ez pedig az, hogy a zsidóságot világnézetekkel és világrendszerekkel azonosították. A liberalizmussal és a kommunizmussal, a szovjetvilággal és a nyugati világgal. A fasizmus-nácizmus mindkét alternatívájával. És ez az azonosítás a fasizmus-nácizmus egyik legfontosabb, a zsidókat mindenestre leginkább érintő és meglehetősen eleven öröksége.

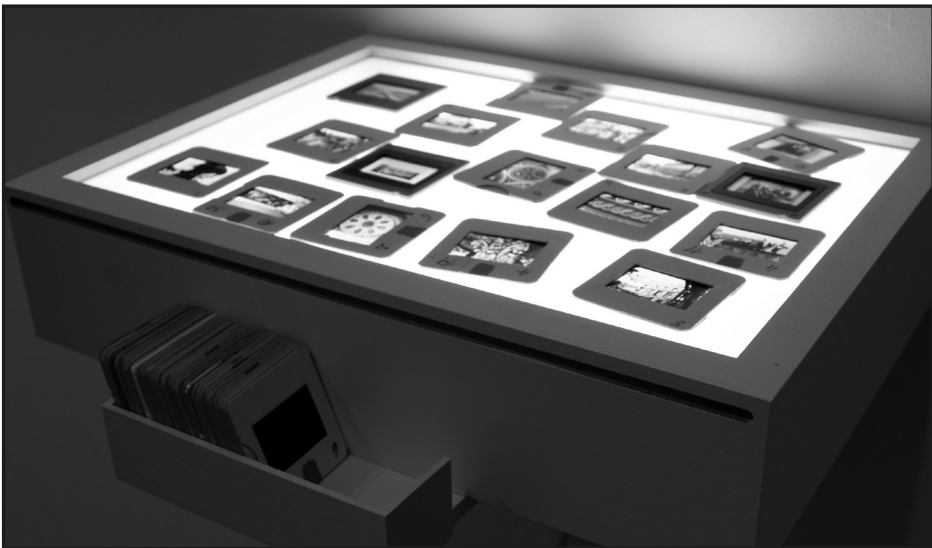
Egy világnézeti semlegességre törekvő kézikönyvbe ez sajnos nem férhetett bele.

Az antiszemitizmust azonosító pontok többségéről be kellett látnunk, hogy nem egyértelműek és nem specifikusak. Hanem jelentős részben olyanok, amelyek mindenféle néppel szembeni anti-ságra jellemzők.

A tanulság az, hogy az antiszemitizmus nem formalizálható, nem egzaktosítható (ha szabad a szóképzés lehetőségeivel visszaélnünk), de legfőképp nem választható el a többi anti-tól.

Mély, nehéz és összetett szemléleti kérdésekhez vezetnek el az antiszemitizmus körüli dilemmák: a különféle népekkel, származási és identitáscsoportokkal szembeni előítéletek, ellenérzések és ellenségeségek közös alapjához.

Az antiszemitizmust nem lehet önmagában megérteni és visszaszorítani, mert az anti-ságok egy tőről fakadnak és összefüggenek.

Gombos Andrea: Jeleket követve (részlet)

Létezik-e „kollektív identitás”?

E sorok írója szerint nem létezik (s aki ezzel egyetért, az már abba is hagyhatja az olvasást). E sorok írója ugyanis nem csupán magánemberként, hanem úgy is, mint a történelmi szociológia művelője azt gondolja, hogy az identitás *személyes* dolog, bármilyen egyed identitása csak a *saját* személye lehet. Ez az identitás, amelyet a legtömörebben a személyi igazolvány tüntet fel a rajta szereplő vezeték- és keresztnévvel, valamint a születési dátummal stb., többnyire szorosan kapcsolódik a születési helyhez, s még ennél is szorosabban a szülők és esetleg más felmenők személyéhez, még akkor is, ha a szóban forgó személy velük való viszonya többé-kevésbé konfliktusos. Én úgy vélem, hogy az eddig felsorolt adottságok gyakorlatilag meghatározzák kinek-kinek a személyes azonosságtudatát, legalábbis attól kezdve, hogy – egy bizonyos életkoron túl – önálló személlyé vált. (Aligha kell mondani, hogy itt a „normális esetről” beszélek, vagyis olyan személyekről, akiket nem szakítottak-el egyik szülőjétől sem.) Ezt az azonosságtudatot a *folyamatoság* jellemzi, vagyis az a tudat, hogy „én én vagyok, és az is maradok, amíg élek, bármi történjék is velem és körülöttem”. Ez a „bármi” még a tudat meggyengülését is jelentheti, sőt még a test megcsonkulását is.

Ennyit a személyes identitás mi-benlétéről és biológiai, valamint családtörténeti meghatározottságáról. Amelynek a család- és személynév

csak *jelzője*, de nem igazán része. (Névváltoztatás esetén is ugyanaz marad.) Tartalmára leginkább olyan családtörténeti fejlemények gyakorolhatnak hatást, mint a házasság és a válás, saját gyermekek léte vagy nemléte, nagyon közeli családtagok elvesztése és így tovább.

Ezek után át is térhetnénk a kollektív identitásként számontartott, avagy emlegetett dolgok tételes felidézésére és azoknak a személyes identitással való összevetésére. Előbb azonban hadd jelezzem röviden, hogy mi vezetett engem ehhez a témához, s annak *éppen ezeken a hasábokon* való tárgyalásához. Ez utóbbi nagyon egyszerű. A *Mozgó Világ* idei első száma egy egész blokkot szentelt (pp. 3–38) ennek a témának, négy kitűnő írással, amelyek – legalábbis részben – a személyes identitáson túli (nemi vagy faji vagy szellemi) kollektív azonosulásokról, illetve azoknak üldözéséről szólnak. Ezek közül az első három (Rádai Eszter beszélgetése Fodor Évával, Csepeli György esszéje és Karsai László tanulmánya) tételesen is beleesik többé-kevésbé megmaradt szakmai kompetenciámba, a negyedik (Szél Dávid esszéje) pedig csak műfajánál fogva csúszik ki ez alól, témája szerint nagyon is odatartozik.

Nekem tulajdonképpen egyik írással sincsen bajom, csak azon tűnődöm, hogy identitásról van-e bennük szó, vagy pedig olyan hovatarozásról, amelynek néha (mint például a férfi-nő megkülönböztetés esetében)

fiziológiai, más esetekben életkori vagy nyelvi (anyanyelvi) alapja van. Ismét más esetekben (mint a vallás vagy a foglalkozás) esetleg már csoporttudatról is lehet beszélni, de néha csak hivatalos besorolásról, amelyre inkább a hivatalnak, mint a besoroltnak van szüksége. Másképp fogalmazva, *a kollektív identitás fogalma olyan kötődésekre, illetve kívülről eszközölt meghatározásokra terjeszti ki a személyes azonosság fogalmát, amelyek (legalábbis tudományosan) megkérdőjelezhetők.* A Rádai–Fodor-beszélgetés ennek nagyon szemléletes példája, mert hiszen a férfi-nő megkülönböztetés fiziológiailag is szemlélhető valami, s habár egy-két évszázada Európában s már jó ideje Amerikában is előfordul, hogy egy-egy kivételes személy valamilyen pszichológiai okból, poétikusan vagy ténylegesen, „a másik nemhez” kíván tartozni, s úgy is jár el, az illető külső besorolása sem hivatalosan (papírok), sem közfelfogásilag nem feltétlenül követi ezt az óhajt. Én személy szerint nem tudom, nem is akarom ezt a dilemmát „eldönteni”, legfeljebb annyit mondanék, hogy az illetők mineműsége (még a „gender” kötődés legszabadabb alkalmazásával is) nehezen térhet el a közfelfogástól. A személyes azonosság tudományos fogalma azonban szükségképpen észleli az ilyen kivételes eseteket is, s mint ilyeneket tartja őket számon.

A Karsai-tanulmány (*Fajvédők, fajgyalázók*), amely egy szörnyű korszak rettenetes bűneinek tényszerűen pontos és megkérdőjelezhetetlen leírása, más szempontból vet fel kérdéseket. A faj fogalma ugyanis (ezt Karsai is így gondolja) kortörténeti fogalom, amelynek nem volt tudomá-

nyosan jól meghatározható tartalma, jöllehet a korra vonatkoztatva elég pontosan tudjuk, hogy magyar-német-szlovák-román-lengyel stb. használatban miről is szólt. Tegyük úgy, mintha ez a politikai tartalom már nem is létezne, hogy – e fikció segítségével – fogalmilag tisztábban tudjunk az akkori közép-európai zsidóság személyes identitásairól és csoportos kötődéseiről valamit mondani. 1944-ig a magyarországi zsidóság még a harmadik zsidótörvény után sem tekintette magát a „magyar fajtól” különböző kisebbségnek, legfeljebb vallásilag elhatárolódó csoportnak (mármint az a része, amely nem olvadt bele valamelyik keresztény felekezetbe). De az 1867 utáni magyar állam törvényes rendjét követően még a zsidó vallású magyarok többsége is közjogilag és kulturálisan a magyarság szerves részének tartotta magát, s az 1920 utáni „fajvédő” kurzust tekintette „abnormisnak”. Ez számtalan irodalmi és közéleti megnyilatkozással dokumentálható, e sorok írója azonban saját tapasztalatból is beszél. 1888-ban született, Ady költészetéért rajongó és Galilei tanait követő apám, aki az 1910-es évek elején meggyőződéses szabadgondolkodóként kilépett a zsidó hitközségből, és papírjai szerint is „felekezeten kívüli”-ként élt tovább Magyarországon, az 1956-os népfelkelésben és forradalomban „a magyar géniuszt” egy újabb megnyilvánulását látta.

Hogy a *Mozgó Világ* Identitás-blokkjának harmadik szövegéről is mondjak valamit, Szél Dávid „magas labdáját” én is le tudom csapni, holott sem negyvenéves nem vagyok, sem a szexuális devianciák elvi híve, de én is úgy gondolom, hogy még a legsok-

kolóbb egyedi különtség is elfogadható, amíg nem sérti a többiek szabadságát. Ebből persze nem következik, hogy sokkolni *kell*, vagy hogy az extrém egyediség mint olyan kívánatos, de következik egyfajta *nyitottság* mint a békés együttélés egyik fontos követelménye. A sokféleség mind az

ízlések, mind a vonzódások síkján a modern, szabadságelvű társadalmi lét szükségszerű következménye, s mivel ez sokféleképpen valósulhat meg, csak remélni lehet, hogy a józan ész határain belül marad. De ha még-

sem, akkor annak visszaállítására még mindig maradnak a kényszertől eltérő és annál jóval alkalmasabb eszközök: a racionális érvelés és a példamutatás. Én legalábbis így gondolom. Visszatérve mármost az én alapkérdésemhez, hogy egyáltalában létezik-e kollektív identitás, azt gondolom, hogy korrekt válaszhoz akkor jutunk, ha a történetiség elvét követve másképp tárgyaljuk a jelent, mint a múltat. A közeli és távolabbi (európai) múltban ugyanis sokszor és nagy számban voltak olyan csoportos kötődések, amelyek kollektív identitásnak is nevezhetők, így például a középkorban és még a kora újkorban is a *vallási*, a 19. és a 20. században pedig a *nemzeti*. Ezek olykor egészen fanatikus azonosulások képét nyújtották. Az utóbbiakhoz sorolnám (negatív változatként) a 20. század magyar és német *antiszemitizmusát*. A 20. század nagyobb ré-

szében ehhez hasonló, már-már vallási fanatizmus jellemezte a Lenin és Sztálin nevéhez kapcsolódó orosz kommunizmust és annak kelet-európai (valamint dél-amerikai és kelet-ázsiai) utánezatait is. Minthogy én – a negyvenes évek közepén kezdődő és hat-hét évig tartó – kommunista

eszméimmal és az abból fakadó világlátással sohasem azonosultam teljesen, erről itt hetven év múltán csak annyit kívánok mondani, hogy e hitvallás nem volt az én személyes identitásom része, s máig is örülök

Kende Péter

annak, hogy aránylag gyorsan megszabadulhattam tőle és a belőle folyó kötelezettségektől.

A jelenkorra áttérve, annak egyik meghatározó újdonsága a liberális demokrácia és az ahhoz kapcsolódó individuális életeszmény tömeges elterjedése. Ennek ugyanis *a kollektív identitások látványos visszaszorulása* az egyik legfontosabb következménye. Kivételt e folyamat alól egyes-egyedül a harcos iszlamisták vallásos arcukat mutató-átélő politikai azonosulása képez, amelynek specifikuma még az is, hogy sehol soha semmiféle vitába nem bocsátkozik. E tulajdonsága erős fölénybe hozza őt az európai típusú vallási identifikációval szemben (az individuális életeszményről nem is szólva).

Rövid jegyzetemet ezzel be is fejezném. Elnézést kérve azoktól az olvasóktól, akiket érvelésem tömörsége nem elégitett ki.

Végy egy csomó vaslábast!

„Főzésről írni majdnem annyira jó, mint főzni. Főzésről olvasni majdnem annyira jó, mint enni” – írja Dragomán György évek óta várt *Főzőskönyve* első mondataiban, amivel a szerzőhöz legalább a *Good Food* magazinban évekig vezetett rovata óta hűséges olvasói is egyetértenek. Csakhogy most az a kérdés, milyen lesz egy főzésről szóló könyvről szóló kritikát olvasni. A sok áttétel miatt az ember nehezen tudja elhessegetni magától a mohó vendéglősről szóló mesebeli példát, akit, miután nem akarta megengedni az utcán szaglászó szegényeknek, hogy ingyen élvezzék a pecsenye szabadon áradó illatát, pénzcseréssel fizettek ki. De hát, hogy – ígérem, először és utoljára – stílszerűek legyünk: vágjunk bele!

Harminc éve Esterházy még a legnagyobb óvatosságra intett az olyan emberrel szemben, aki „...nem is az, hogy fokhagymaport használ, de fokhagymaport konyhájában, akár a legnagyobb passzivitásban, de megtűr”. Erre fel mi lép színre Dragomán György *Főzőskönyvében* a „Tépett disznópecsenye almás-fokhagymás barbecue szósszal” receptjében a római kömény és a vaj közötti dramaturgiai pillanatban? Hát, nem az Éj Királynője.

De ez végső soron talán ízlés dolga. Bicsár Attila például, az Alabárdos egykori legendás séfje, akitől tíz éve először hallottam – leírni nem engedte! –, hogy a jó rizottó „taknyos”, a szárított bazsalikomot nem tűri meg a konyhájában.

Vagy az is lehet, hogy csak változik a világ és benne Dragomán is – bár hiba lenne azt gondolni, hogy szerzőnk minden új trendek felül. Számos esetben adja ugyanis tanúbizonyságát, hogy csak hosszás megfontolás után köteleződik el egy-egy eszköz, alapanyag vagy eljárás mellett. (Úgy tűnik, csupán a vaslábast volt az egyetlen „szerelem első látásra”, igaz, abból a jelek szerint egész háremet tart.) Van, amivel eleinte kimondottan óvatos volt. Egy ilyen kapcsolat hajnalára például így emlékezik: „Régen a folyékony füstöt elvből megvetettem, azt hittem, valamiféle mesterséges, természetellenes aroma, de aztán utánanézttem, és megtudtam, hogy tényleg igazi füstből van, úgyhogy megenyhültem.” Biztos vagyok benne, hogy most néhány olvasóm enyhe fintorral húzza el száját: „Ez nem az a tipikus harmadik világbeli probléma.” De hát a szakácskönyv nem is az a műfaj, amely okvetlenül ilyen problémákkal szembesít, ahogy nyilván az akciófilmek sem valók azoknak, akik más típusú művészi megoldásokat vagy mondjuk csak mimikát szeretnének látni a filmvásznon. Ugyanakkor ki tagadná, hogy vannak jó akciófilmek?

De jogosan merül fel a kérdés: egyáltalán szakácskönyvet tartunk-e a kezünkben? Eddig mindenesetre egyetlen olyan hazai könyvet sem olvastam ebben a zsánerben, külföldit pedig végképp nem – bár ez utóbbi lehet, hogy az én hibám –, amellyel kapcsolatban műfajelméleti prob-

lémáim lettek volna. Pontosabban: amelyik parancsoló módon szembe-sített volna azzal a kérdéssel, hogy voltaképp mit is olvasok. Nem tudok ugyanis szabadulni a gondolattól, hogy a *Főzőskönyvet* szépirodalom-nak tartsam, azon belül is – már ha ezek csakugyan azon belül vannak – hol úti beszámolóknak, hol visszaemlé-kezésnek, hol vallomásnak, amelyet ráadásul a szerzőnek eleve szépiro-dalomként megjelent három regényé-ből és két novelláskötetéből származó szemelvények is színesítenek.

Mindez annál is érdekesebb, mert eddigi könyveiben Dragomán György feltűnően tartózkodott a köz-vetlen személyességtől. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy második és harmadik regénye, a *Fehér király* és a *Máglya* én-elbeszélés, mert az a gyanúm, semmi sem rejti el olyan hatékonyan az író személyét, mint egy jól megkonstruált én. Dragomán első, Bodor Ádám – nem egy novel-láján is jól kimutatható – hatását mind közül a leginkább magán vise-lő, igen sűrű, sötét regénye, *A pusztítás könyve* ezzel szemben külső el-beszélő hangján szól. Az első jelenet olvastán – amely a *Főzőskönyv*be beválogatott szemelvények között is szerepel –, amikor is egy vasúti fülkében a főhős, egyébként a nagy-apámhoz hasonlóan, úgy hámoz meg egy almát, hogy a csigavonalban levágott héj ne szakadjon szét, és egészben hulljon le az olajos linóle-umpadlóra, nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy ezt a tevékenysé-get a szerző nem pusztán elképzelte, hanem tanulmányozta, sőt maga is végezte. (Most, hogy a szakácsköny-vet is olvastam, az a gyanúm, hogy amikor a szerző ezt a jelenetet írta, afféle műhelytanulmányként tény-

leges almákat is hámozott hozzá. A munkadarabok aztán mehettek az almás-narancsos kacsamellbe vagy a csokoládéval és mézeskaláccsal töltött sült almába. Lásd a *Mutatót*. Egyébként kitűnő ötlet, hogy a fe-ketén kívül még három másik betű-szint is használó, igen egyedi, de a Dragomán szépirodalmi munkáinak magvetős sorába tipográfiaillag így is szépen illeszkedő könyv indexében a vegetáriánus ételek zölddel vannak jelölve.)

Van egy kínai vicc arról, hogy a pe-kingiek bármit kimondanak, a sang-hajiak bármit felvesznek, a kantoni-ak pedig bármit megesznek. Ha egy igazi ínycenc talán nem feltétlenül szeret is mindent, nem is utál sem-mit. Egyszer megkérdezték Láng Györgyöt, a nemzetközi kompeten-ciájú, nagy emigráns magyar gaszt-ronómust, hogy van-e valami, amit nem szeret. Az aszalt szilvás pacal receptjét is tartalmazó, *Terítéken az életem* című nagyszerű könyv írója, aki mint egy tiszteletbeli kantoni akkor már nagyjából mindent evett, aminek a tekintete nem az ég felé irányul, eltűnődött, és némileg vá-ratlanul azt felelte: „Talán a főtt hagyma.”

Nem tudom, Dragomán utál-e va-lamit, azokat mindenesetre irigyli, akik a friss koriandert nem tartják, mint ő és sorstársai – egyes vélemé-nyek szerint genetikai okokból –, szappanízűnek. Jómagam e boldo-gok közé tartozom, és ennek becsé-ből még az sem von le semmit, hogy a friss koriandert viszont én polos-kaszagúnak érzem. Ittam már ku-koricakonzerv-illatú bort és sárga-borsó-aromájú új hullámos kávé-t, és ha ezek nem lettek is a kedvenceim, együtt lehet élni velük.

Dragomán uborkavize azonban így sem tudott meggyőzni, mert bár a gazpachót szeretem, a nyers uborkás üdítő italokat nem, főleg nem szezonon kívül, amikor az uborkának olyan íze van, mint a görögdiynye héjának. Nyegleség ezt ilyen kategorikusan kijelenteni? Talán. De inkább csak őszinteség, amelyre az a szabadság jogosítja fel az olvasót, amelyet a kötet szerzőjétől nyert, aki bátran vág a világ arcába például efféle dacos kijelentést is: „A fritőzben nem hiszek.”

Tévedne azonban, aki ebből arra következtetne, hogy az elbeszélő illúziótlan, hovatovább megkeseredett ember volna. Ez a meghitt vallomás olvasható például, némileg váratlan helyen, a *Fontos konyhai eszközök* című fejezetben: „Nagyon szeretem a drága nyolcliteres kuktámat.” (Csak aztán nehogy egy féltékeny vaslábas is megneszelje!) A kovászát például Dragomán olyan nagy becsben tartja, hogy mint valami nemes vérű jószágot, egyszer egy internetes vizsgálatra is benevezte, postán küldve el „ebből a célból egy adagot” Amerikába.

De ha már a tágasságánál tartunk, az irodalmi műfajok korábban felrajzolt körét is tovább bővíthetjük, mégpedig a mesével. A szerző „egyik legkedvesebb és leghűségesebb” eszköze, mint vándorbot a szegénylegénynek, a habverő. Alighanem igaz van tehát, amikor azt írja, hogy „nem a szó klasszikus értelmében vett szakácskönyv ez, inkább egyfajta irodalmi receptgyűjtemény, olyan kötet, amely a konyhaasztalon éppúgy elfér, mint a nappaliban az olvasófotel karfáján”, de nem azért, mert – a többitől sötét tojáshejszínű alnyomattal megkülönböztetett ol-

dalakon – „az alapanyagokról szóló elmélkedések és a sok megfőzhető recept mellé néhány novellát és regényrészletet” is beszerkesztettek. Úgy érzem, az ételről szóló részek saját jogon is irodalomnak tekinthetők, mert a kötet akár fejlődésregényként, családragényként, aparegényként is olvasható. „Őszinte könyv, talán a legszemélyesebb mind közül” – mondja rögtön ezután, nem mintha a szépirodalmi alkotások őszintétlenek volnának, csak éppen azok esetében ez kevésbé értelmezhető kategória. Hiszen őszinte volna a *Pantagruel*? Vagy *Az arany ember*? És ha igen, az mit jelent?

A megszólalónak – bátran nevezhetjük főszereplőnek is – mindenestre ebben a könyvben is személyisége, múltja, körülményei vannak. Jól felépített karakter: „Egyszerre próbálok [...] felkutatni és újrateremteti a gyerekkorom ízlelékeit, és megmutatni azt is, amit már én magam tanultam.” Egy harmonikus, szerető családban és – legalábbis felnőttként – középosztálybeli stabilitásban élő férfi képe rajzolódik ki a lapokon, akinek nagyon fontos az elhagyott erdélyi szülőföldje (sokszor értesülünk róla, hogy egyes dolgokat az anyaországi köznyelvtől eltérő nevekkal illet, például muroknak hívja a sárgarépát, és csólentnek a sóletet). Olyan vonatkozások is kiderülnek, mint például az, hogy az egyetemistaként az Eötvös Collegium tagja volt, vagy hogy az anyósa patikus. Kíváncsi, vállalkozó szellemű embert látunk tevékenykedni és elmélkedni a kötet lapjain, akinek azért megvannak a maga megszkott mániái, de szerencsére ezek legfőbbike éppen az örökös kísérletezgetés, a tökéletességre való törekvés,

akár például a meghámozott alma kerekességének vonatkozásában is.

A ráció megszállottja áll előttünk, és talán éppen az észnek ez a kontrollja az oka, hogy a figura olykor nem is annyira szenvedélyesnek, mint inkább indulatosnak tűnik. A fánk-sütéseken és zakuszkakészítéseken túl meglepően sok olyan érdekes epizódja is van a könyvnek, amelyek során tulajdonképpen nem is készül étel. Ilyen például a naftalinszagú Bounty feledhetetlen története, vagy az, amikor az elbeszélő sót kap a feleségétől.

Itt érdemes egy pillanatra megállni: ebben az utóbbi félmondatban mintha lenne valami mesebeli. És csakugyan, a könyvben tízoldalanként találkozunk a mese, a mesélés képzetével, de ennek az ajándékba kapott ötféle sóról szóló történetnek az előadása során maga az elbeszélő is rögtön érzékeli a mesepotenciált: „Ahelyett, hogy örültem volna, teljesen kiborultam. Kicsit úgy, mint a buta apa a népmesében, akinek azt mondja a lánya, hogy úgy szereti, mint az emberek a só. Minek nekem ennyiféle só?” Elbeszélőnk, aki egy bekezdéssel feljebb a megváltoztathatatlanba bölcsen belenyugodva vetett számot könnyelmű ifjúságával – „A harmincadik születésnapom előtt nem nagyon érdekelt [...] a só” –, most egy ártatlan ajándék miatt első pillantásra teljesen indokolatlan módon dülni-fúlni kezd. Annak a különleges jelenségnek lehetünk a tanúi, amikor valaki éppen a józan ész nevében veszíti el a fejét.

A *Főzőskönyv* főhőse tehát valamilyen egyszerre érzelmes és racionális. Többnyire annak a fegyelmezett mániákusnak mutatkozik, akit Dragomán szépprózájából is ismer-

hetünk, de onnan nem mint valamely szereplőt, hanem inkább mint szerzőt, aki számos novellájában mintha saját magának adott ravasz feladványokat oldana meg módszeresen. Ebben a könyvben a kettőség úgy jelenik meg, hogy mintha mondjuk tormareszelés közben mindig eszébe jutnának a narrátornak a gyerekkori nagy tormareszelések, de közben precízen, a szakirodalom által javallt – és személyes próbák során át ellenőrzött – hőmérsékleten és dőlésszögben tartaná a reszelőt.

Dragomán különösen az egyébként ártalmatlan déligyümölcsökkel kapcsolatban táplál a világ iránt valami makacs nehezteletést. Számos esetben képes olyan hétköznapi jelenségekben gyönyörűségét lelni, mint egy porcelántálka vöröse és a pisztáciamagok zöldje közötti kontraszt, míg máskor egy hangulatos éjszakai citromvásárlásról az derül ki, hogy tulajdonképpen bosszú: a Ceaușescu Romániájában átélt gyerekkor citrompótló tablettáiért vett elégtétel. Ugyanilyen az is, amikor kiderül, hogy hősünk lehetőleg ládászám vásárolja a kezeletlen héjú narancsot: „így állok bosszút narancshiányos gyerekkoromon”. (Azért az anyaország egykori gyerekei is jókora vérnarancsfürdőket rendezhetnének a Kádár-kor savanyú, zöld, meghámozhatatlan – de mint akkoriban makacsul bizonygatták, „ugyanolyan” – kubai narancsai miatt.)

A legkomplexebb a kókuszbosszú: az elbeszélő édesanyja, talán a nyolcvanas évek közepe tájt, valahogy hozzájutott egy nagy doboz Bountyhoz, de olyan jól elrejtette, hogy mire eszébe jutott a rejték hely, addigra már menthetetlenül naftalinszagú lett az egész, kókuszostul,

csokoládébevonatostul. A családtagok hiába tanúsítottak az érett Dragománra jellemző találékonyságot, és próbálták meg a Bountyt alkotórészeire bontani, majd a kókusztejből áztatni, a csokoládét pedig felolvasztani, nem tudtak a naftalin gusztustalan aromájától megszabadulni. Így lesz a csokoládéval megszórt kókuszos tejberizs fogyasztása is a gasztronómiai vendetta egyik formája, amelynek révén a hős elégtételt vesz a sorson, mondván, „ezzel billentem helyre az igazságot azért a keserű csalódásért, amit életem első és legemlékezetesebb kókuszoscokoládé-fogyasztása jelentett”.

Kalauzunkat ezekbe a tartományokba nem mindig könnyű követni annak az olvasónak, aki inkább Kellér Andor *Rulettkirálya* szerencsejátékos mottójának talaján áll – „Veszteni muszáj, nyerni lehet. Visszanyerni lehetetlen”. Végig rokonszenvvel figyeli ugyanakkor a főhőst, aki a vérbeli irodalmi alakokhoz hasonlóan tulajdonképpen az olvasó helyett dohog, örül, süt-főz, vagy éppen csámborog levendula- és kakukkfűszagú isztriai réteken vagy az osztrák Duna-kanyarban.

*

Végezetül egy figyelmeztetés. E sorok írójának neve szerepel azoknak a személyeknek az előkelő listáján, akiknek a szerző a 405. oldalon név szerint is köszönetet mond a könyv létrejötté során kifejtett közvetett vagy közvetlen érdemeikért. El kell azonban itt mondanom, hogy a megaszteltetés túlzó: legfeljebb annyi történt, hogy az író bemutathattam

néhány olyan barátomnak, akik hamarosan az ő barátai is lettek, nem egyszer, gyanítom, közelebbiek is, mint nekem voltak.

De ha csak egy kis mértékben és utólag is, azért mégis csak igyekszem megszolgálni a babérlevelet.

Mindeddig Váncsa István *Lakója* volt a szememben legirodalmibb szakácskönyv, nem is csodáltam, hogy annak idején olyan jelentős gasztronómiai szakember írt róla recenziót a *Holmiba*, mint a *Konyhaművészet* egykori étteremkritikusa és a *Borkalauz* exkluzív kóstolópaneljének tagja, Esterházy Péter. A korszakos szakíró Váncsa hódpörkölt dolgában például máig megkerülhetetlen, magisztrális munkájával kapcsolatban csupán egyetlen komoly – bár nem konyhatechnikai – hibára hívta fel a figyelmet: „súlyos nyomdahiba ékteleníti a könyvet: berni mártást olvashatunk a 299. oldalon béarni helyett; ez a vorcseszter-szószt kategóriájába tartozó fájdalmas lapszus.” Nos, úgy tűnik, ez az olvasat immár polgárjogot nyert, mert a szó a *Főzőskönyvben* is ebben a sajtóhiba okozó formában szerepel (78. oldal). A 253. oldalon pedig hibásan olvasható a következő mondat: „la radici sono importanti” (a gyökerek fontosak), az olasz többes számú határozott névelő ugyanis nőnemben nem „la”, hanem „le”.

Nagy elődömmel szólva: „Csodálkoznék, ha utánnomás nem teremene lehetőséget a javításra.”

Dragomán György: *Főzőskönyv*. Budapest, 2020, Magvető. 424 oldal, 4999 forint.

A hiba és a bűn

Ha egyszer lesz valaki, aki megírja a 21. század első évtizedének magyar politikai pitavalját, két esetet egészen bizonyosan nem fog kihagyni az izgalmasnak ígérkező kötetből. Az egyik a brüsszeli ereszcsonatornán meztelenül leereszkedő alaptörvényszerző európai parlamenti képviselő, a másik pedig a miniszterségből polgármesterségbe süllyesztett nyilas tömeggyilkos unokája. Mindkettő hallgat, menekül a nyilvánosság elől, ám a párhuzamnak ezzel vége. Az első eset akár komikus is lehetne, ha a törvénytár nem őrizné a kereszténységről, családról, nemzetről írott veretes szavakat, melyekben írójuk, mint gyászos produkciója később bebizonyította, már megírásuk pillanatában sem hihetett. A másik eset első pillantásra tragikusnak tűnhet, de mint Ács Dániel YouTube-ra kikerült dokumentumfilmjéből kiderül, hiányzik belőle a tragédia nélkülözhetetlen kelléke, a katarzis.

Machiavelli óta tudjuk persze, hogy a politika világa jón és rosszon túl való, ahol nincs se bűn, se erény, csak siker és kudarc. Innen nézve amit a két politikus tett, arról Talleyrand azt mondaná, hogy „ez több mint bűn, ez hiba.” A ravasz túlélő cinikus mondása azonban nem számol azzal, hogy a hatalom szuverén akarásának a morális rendkívüliség csak látszólag természetes tere, mivel legyen ő bármilyen magasan is, nincs egyedül, számolnia kell a politika világán kívülállókkal, akik morális rendjének a politikai cselekvő ha akarja, ha nem, meg kell

feleljen. A politikusok nem hibáik, hanem bűneik miatt buknak meg. Közismert példát említve Shakespeare pitavaljában Claudius dán király első pillantásra sikeres, szemben a sikertelen Hamlettel, akiből nem lehetett király, pedig joga lett volna rá. A szimpla bűnügyi történet attól lesz tragikus, hogy Claudius sikere nyomban semmissé válik, mihelyst Hamlet szívós igyekezete nyomán kiderül a bűn, mely nélkül Claudius sosem léphetett volna trónra. A király sikerét a bűn kaszálta el.

Ács Dániel filmje folyamatosan feszültségben tartja a nézőt. A korabeli híradókból vett részletek, a megkérdezett szakértők válaszai, a felállítás idején készült mozgóképfelvételek jól megszerkesztett együttese a jelenben emelt turulos emlékművet az időbe ágyazza, melynek mélyéből hatalmas szenvedés és fájdalom tör elő, ami azonban láthatóan nem volt elég ahhoz, hogy a turulszobor fennmaradásáért küzdőkben feléledjen a mitikus madár által fémjelzett gyilkosságok áldozatai iránti együttérzés. A film erősen kezd, amikor már az első percekben bejátssza a túlélő Bokorné Szegő Hanna Steven Spielberg síron túli videótárában őrzött vallomásából vett szavakat, melyek később folytatódnak, hátborzongató hitelességgel felelevenítve az elfogatást, a kínzást, a levetkőztetést, majd a turulos emlékműtől kőhajításnyira lévő nyilasház pincéjéből a Duna-partra vezető utat. A pártszolgálatosok dermesztő hidegben, kará-

csony estéjén hajtották a levetkőztetett halálra szántakat a rakpartra, ahol a menetet vezető, reverendába bújt ördög, egykori minorita szerzetes, Kun András karácsonyi ajándékként megkegyelmezett a menet tagjainak.

Ács Dániel dokumentumfilmjének főszereplője egy sikeres polgármester, akit a kerületében élő választópolgárok többsége 2006 óta négyévente újraválaszt. A kerület Budapest hányatott sorsú kerületei között is kirí különleges múltjával, melynek minden esélye megvolt arra, hogy eltűnjön az idő feneketlen kútjában. A kerület korábbi polgármestere 2005 októberében felavatott egy 4,4 méter szárnyfesztávú, hat méter magasról letekintő turulmadarat, mellyel a kerületben a második világháború idején meghalt áldozatok emlékét kívánta megörökíteni. Ács Dániel filmjében látjuk, hogy a turul már felállításának pillanatában botrányt kavart, a főváros akkori vezetése a lebontását rendelte el, de a bontásra a szélsőjobb által toborzott tömegek tiltakozása miatt sosem került sor. A szobor talapzatán nevek voltak olvashatók, akikről az arra járó eleinte azt gondolhatta, hogy mindegyik név egy-egy áldozatot jelöl.

Szaúd-Arábiában bárhol leszúrnak egy botot, olaj fakad a lyukból, a magyar Alföldön hasonló technikával gyógyvíz fakasztható. Budapest tizenkettedik kerületében, éppen arrafelé, ahol a turul bontogatja bronzszárnyait, bárhova szúrjuk pálcánkat, nem olaj, nem termálvíz, hanem vér szökken fel. Az emlékmű felállítása ezért nem hiba volt, hanem bűn, melynek politikai elismerése azonban mind a mai na-

pig várat magára. Az emlékművet felállító polgármester elég fapados elme volt ahhoz, hogy ne mérje fel, mit tett, amikor lehetővé tette ennek az emlékműnek a felállítását éppen ott, ahol a XII. kerületi nyilas párt-szervezet nekivadult tagjai 1944 végén és 1945 elején, egészen uralmuk végső pillanatáig népirtással foglalkoztak.

A kerületben jelenleg regnáló polgármesternek pechje, hogy az emlékművön olvasható mártírok listáján ott szerepelt a nagyapja neve is, akiről Rab Lászlónak a *Mozgó Világ* 2019-es nyári dupla számában megjelent oknyomozó írása derítette ki, hogy egyike lehetett a legvérengzőbb gyilkosoknak. Ács Dániel filmjének végén látjuk a választók jóvoltából a képviselő-testületbe juttatott figurákat, akik megszavazzák, hogy vértenger ide, vértenger oda, ők nem engedik, hogy a bronzmadár elrepjen a helyről, ahova a korábbi polgármester akarata állította. Amit még soha sehol senki nem látott, az a jelenet, amelyben a polgármester szerényen tartózkodik, nem nyilvánít véleményt, mintha nem tudná, amit a film minden nézője pontosan tud, hogy döntésével tömeggyilkosokat fedez, akik között ott volt a nagyapja is. Tartózkodása semmibe veszi az emlékmű szomszédságában lévő épületekben bestiálisan meggyilkolt zsidó férfiak és nők emlékét, mintha újjászületett volna benne Pilátus, aki Jézus elítéltetésének sorsdöntő pillanatában képmutatóan megkérdezte, hogy „mi az igazság?”.

A filmben elmondott történelmi történet ebben a jelenetben válthatna át tragédiába, ekkor derülhetne ki, hogy a hiba valójában bűn, melynek nem lehet más büntetése, mint a

bukás. A tragédia azonban elmarad. Korábbi felvételek mutatják, hogy a polgármester szeméből könnyek fakadtak, amikor szembesült a ténynyel, hogy nagyapja tömeggyilkos volt. Szappanoperába illő színészkedése azonban csak taktika volt. Nem bontatja le a bűnök helyszínén emelt hazug emlékművet, mert tudja, hogy választóiban nincs büntudat.

A magyarországi holokauszt óta eltelt több mint hetven év kevés volt arra, hogy a hajdani elkövetők, haszonélvezők, néma cinkosok leszármazottai magukba szálljanak, és elismerjék az égbekiáltó bűnt, amiért ők maguk nem tehetők felelőssé, hiszen nincs senki köztük, aki akkor élt volna. Azonban a hajdani áldozatok leszármazottai is élnek, s a velük való együttélés békéje megkövetelné a múlt transzgenerációs bevallását. A Magyarországon végzett jelenkori közvélemény-kutatások eredményei azt mutatják, hogy a megkérdezetteknek legfeljebb a fele osztja azt a nézetet, hogy százezrek sorsfosztása nem lett volna lehetséges a magyar csendőrség, közigazgatás, államvasúti szervezet közreműködése és a haszonélvező lakosság támogatása nélkül. A megkérdezettek másik fele a népirtásért való felelősséget a németekre, a velük szemben álló szövetséges hatalmakra, sőt magukra a zsidókra hárítja. A főváros tizenkettedik kerületének polgármestere nyilván jól ismeri ezeket a közvélemény-kutatási adatokat, melyek feltehetően a kerület választópolgárainak körében sem mások.

A Magyarországon 1944. március 19. után történtek kollektív elfojtása jegyében született helyi emlékmű előfutára volt egy másik, hazug üzenetét az egész nemzetnek címző em-

lékmű. Mindkét emlékmű ideológiai alapja a brüsszeli lakásban rendezett orgiából ereszcatornán menekülő férfi fejében született nemzeti hitvallás, mely szerint a magyar állam 1944. március 19-én „elveszítette önrendelkezését”. A magyarság egészségéhez szóló emlékművet az ország fővárosának reprezentatív terén létrehozott zavaros szellemiségű szoborpark egyik darabjaként emelték a kormány akaratából 2014-ben. Az emlékmű középpontjában Gábiel arkangyal androgün szabású alakja áll, melynek meztelensége kacéran kivillan a testére csavarodó lepel alól. Az arkangyal jobb keze a magyar államiságot jelképező országalmát tartja, melyre a Németországot jelképező sas éppen lecsapni készül. A gyengébbek kedvéért a sas jobb lábára az emlékmű alkotója, Párkányi Raab Péter 1944 feliratú gyűrűt helyezett. Az arkangyal meg a sas egy hét méter magas timpanonos kapuzatban látható, a háttérben kétoldalt részben csonka oszlopokkal.

Az emlékmű esztétikai értéke senkinek sem lehet kétséges, aki már látott kerti törpét vagy édeskés nipp figurákat keresztanyja vitrinjében. A XII. kerületben emelt Turul-emlékmű Szabadság téri ideológiai rokonával szemben azonban kvalitásos munka. Szmrecsányi Boldizsár turulja messze nem illik bele a millenniumi években kezdődő turulhype keretében tucatszámra készült turulok sorába, melyekből négy ott gubbaszt ma is az egykori Ferenc József híd pilonjai tetején, de jutott belőlük a budai Várba és szerte a Kárpát-medencébe. Szmrecsányi turulja félelmetes, kegyetlen, gyilkos madár, tökéletesen felidézi a szelle-

met, mely 1944 végén és 1945 elején ártatlan, védtelen, megbélyegzett áldozatok ezreit ítélte kínhalálra. A művészi igazság felülkerekedett az ideológiai hazugságon.

Ha nem épül meg az emlékmű, nem lett volna ok, hogy Ács Dániel elkészítse dokumentumfilmjét, melynek nézőinek száma jelen cikk megírásának idején már meghaladta a kétszázézetet, s ez a szám még messze van a tetőzéstől. A film semmi új tényt nem tár fel a Turul-emlékmű iszonyatos előtörténetéről, melyet az ilyesféle információkra fogékony pár ezernyi érdeklődő már alaposan ismerhetett Pelle János, Csonka Laura és Zoltán Gábor írásaiból. Bánki Miklós és Simonyi Andrea 2013-ban hasonló témában készített filmjét húszezernél kevesebben nézték meg.

A hallgatás, elfojtás, felelősségáthárítás bűvös körét az igazság megtörheti, de csak akkor, ha eléri a lélektanilag ellenérdekelt, jóra rest tömegek ingerküszöbét. Nyugat-Németországban 1979. január 22. és 26. között több mint húszmillióan nézték meg a *Holocaust* című, Hollywoodban készített tévésorozatot, mely a sorozat írói által kitalált Weiss család polgári jómódból a haláltáborig vezető tragikus útját mutatta be. A hatórás, négyrészes sorozat gátat szakított, megteremtve

a kritikus tömeget, mely rádöbrent arra, hogy ami Németországban 1933 és 1945 között történt, az nem hiba, hanem bűn volt.

A hiba bűnként való transzformációjában Ács Dániel műve fordulópontot jelenthet, mivel ez a film nem a hagyományos, vetítőtermekben vagy központilag szerkesztett tömegkommunikációs műsoráramban érhető el, hanem a nyilvánosság szerkezetét radikálisan megváltoztató új, közösségi médiában, melynek nincs központja. A közösségi média közegébe került tartalmak vírus módjára terjednek, s nincs külső erő, ami a terjedést megállíthatná. A YouTube platformja által korlátlanra tágitott vetítési térben létrejöhet a kritikus tömeg, mely a polgármester hibáját bűnné transzformálva kikényszeríti bukását. Ács Dániel filmje sok százezernyi nézőt taníthat meg arra, hogy Szmrecsányi szobrában meglássák a művészi igazságot, mely felülkerekedik az ideológiai hazugságon. Ha ez bekövetkezik, rájövünk arra, hogy a turul hazatalált.

A gyilkosok emlékműve, 2021. Rendező: **Ács Dániel**, fényképezte: **Botos Tamás, Körösi Máté, Budai Balázs**. 444.hu.

Két évkönyv

Lényegében egy időben látott napvilágot az 1956-os Intézet 2019-es és 2020-as évkönyve, a sorozat XXIV. és XXV. darabjai. Az intézet már jó ideje mindenkori kutatási céljainak megfelelő tematikus évkönyvek szerkesztésére törekszik. Ennyiben a legújabb két kötet is folytatja a hagyományt, a XXIV. évfolyam a „*Hetvenes évek*”, míg a XXV. az *Ezerkilencszáznyolcvankilenc* címet viseli. Abban viszont a korábbiakhoz képest döntően megváltozott a helyzet, hogy magát az intézetet 2019-ben kormányzati döntéssel felszámolták, azóta csak virtuálisan létezik, bár az 1956-os Intézet Alapítvány megmaradt.

A kálvária meglehetősen ismert. Már 2010-ben úgy látszott, kormányzati akarat az intézet eltüntetése. Akkor még az addigi közalapítványi státusz megszüntetésével, az Országos Széchényi Könyvtárba tagolással, jelentősen csökkentett létszámmal maradhatott valami intézményes keret, mint kitűnt, átmenetileg. 2019 júniusában azonban a kormány valóban felszámolta a tízéves illegális és féllégális, jórészt oral history gyűjtőmunka után 1989-ben hivatalosan megalakult intézetet, amivel elvesztették több mint huszonöt évig üzemelő irodáikat, könyvtárukat, archívumukat. Nyomatásban megjelent munkáik listája látványosan bizonyítja teljesítményüket (vö. <http://www.rev.hu/hu/node/43>). A megszüntetés nem a kormányzat jelenkorkutatást támogató forrásainak hiánya miatt következett be, hiszen az elmúlt tíz évben több, az intézet kutatási terü-

letéhez hasonló profilú állami intézményt alapítottak. Nyilvánvaló, az a szakmailag igényes tevékenység, amely mindenkor független maradt a kormányok politikájától, nem állt összhangban a 2010 utáni emlékezetpolitikával és általában a rendszer független intézményekről vallott nézetével.

Mint Rainer M. János az új kötetek előszavában említi, a felszámolás után el kellett telnie bizonyos időnek, amíg az egykori munkatársak kialakították a további együttműködés kereteit. A „*Hetvenes évek*” című kötet tanulmányai a már elindult kutatások eredményeként nagyrészt rendelkezésre álltak, de a kiadás feltételeinek előteremtése időt igényelt. A másik kötet másként állt össze. Az intézet korábbi munkatársai még 2019-ben eldöntötték, hogy évente néhányszor közösen lépnek a nyilvánosság elé. Ehhez az első alkalmat a Szegeden rendezett *1989 – a társadalmi cselekvés lehetőségei* című 2019-es konferencia biztosította, ahol az 1956-os Intézet munkatársai önálló szekcióban adtak elő. A 2020-as Évkönyv magját ezeknek az előadásoknak az írott változata adja, ez egészült ki az egykori intézetten kívüli szerzők írásaival, illetve Ungváry Krisztiánéval, aki nem volt jelen Szegeden. A 2019-es Évkönyv címével is jelzi, hogy nagyjából egy évtized a témája, de a 2020-as kötet tematikája is jóval túlmutat a rendszerváltás kulcsévén, jórészt a változások előzményeit és az emlékezetben elfoglalt helyét vizsgálja. Itt említem, hogy a

két Évkönyv megjelenését a *Summa Atrium Kultúratámogató Magánalap* pályázatán elnyert támogatás tette lehetővé.

Jelen írás elsődleges céljának azt tekintem, hogy a két Évkönyvet a cikkek rövid ismertetésével mutassam be, ezáltal egyrészt felhívjam a figyelmet a kötetekre, másrészt tiszteljek a szerzők elszántsága, intézetük továbbviteli szándéka előtt. Úgy vélem, nem pusztán a „láng őrzése”, de a kötetek érdekessége, színvonala is megérdemli ezt.

Szegő Iván Miklós XXIV. Évkönyvben közölt tanulmányának kiindulása, hogy az egészében kevésbé izgalmasnak tetsző hetvenes évtized a világgazdaságban valódi fordulatot hozott. Szegő e fordulat három elemét tárgyalja részletesebben, az addigi Bretton Woods-i valutarendszer összeomlását, a KGST-tagországok gazdasági alkalmazkodási képtelenségének nyilvánvalóvá válását, valamint az addigi kétpólusú világtrend megtörését, Ázsia politikai felemelkedését.

Rainer M. János *A termelési viszonyoktól a polgári nyilvánosságig* című írásában a magyarországi fennálló rendszer elméletinek nevezhető kritikája átalakulását mutatja be, az 1968-as csehszlovákiai reformkísérlet eltírásától az ellenzékké szerveződés 1977-es szándékáig, részben az elképzelések elemzésével, részben a meghatározó személyek sorsának jelzésével. A rendszer újratervezésének nevezi a kritikus, de filozófiai, ideológiai alapokat jórészt elfogadó, azt megújítani szándékozó elképzeléseket. 1973-tól azonban az újratervezési szándékot fokozatosan a politikai szembenállás alapján képviselt rendszerkritika váltotta fel. Más oldalról közelíti meg e témát Körösi Zsuzsanna

na összeállítás, aki az 1956-os Intézet égisze alatt működő Oral History Archívumban őrzött néhány úgynevezett másként gondolkodóval készített interjúból közöl részleteket. A visszatekintések természetesen személyes tapasztalatok, illetve utólagos reflexiók alapján beszélnek a korszak ellenzékinek számító tevékenységéről.

Két tanulmány a rendszer – egykori kifejezéssel – felépítményének egy-egy szegmensével foglalkozik. Keller Márkus a lakásépítési elképzelésekkel, de nem a mennyiségi tervekkel, hanem a lakástervekből visszakövetkeztethető társadalomképpel, *Család és közösség a tömeges lakásépítésben* címmel. Lénárt András mozik, plakátok és filmek tükrében érzékelteti az egykori magyar nagyvárosi életérzés bizonyos elemeit, egyebek között Kósa Ferenc *Ítélet* című Dózsa-filmjének és az 1968-as amerikai diákmegmozdulásokat a magyar rendszer számára is emészthetően feldolgozó *Eper és vér* című amerikai film felidézésével.

Az 1956-os Intézet kutatói szisztematikusan foglalkoznak a kommunista rendszer politikai rendőrségének tevékenységével, hiszen itt hosszú ideig szinte teljesen ismeretlen tényeket tárhattak a nyilvánosság elé. A hetvenes évekről szóló kötet három tanulmányt is közöl e témakörrel. Tabajdi Gábor a politikai rendőrség szervezetét, működését mutatja be, jelezve egyebek között, hogy a hiányos források milyen kutatási korlátokat jelentenek. Az ellenzék „kezeléséről” szóló rész más oldalról világítja meg Rainer írásának, illetve Körösi Zsuzsanna közleményének témáját. Somlai Katalin a Magyar Tudományos Akadémián kiépített, a hetvenes évekre jelentősebbé váló nyugati tudományos kapcsolatok intézményes

ellenőrzése jegyében létrehozott politikai rendőrségi főrezidentúra működését elemzi. Ungváry Krisztián a Nyugat felé működtetett dezinformációs rendszert, az úgynevezett aktív intézkedések szervezetét és működését tárja az olvasók elé.

Természetesen az *Ezerkilencszázyolcvankilenc* című kötetben is helyet kap az egykori politikai rendőrség tevékenysége. Tabajdi Gábor írása részben átfedi az előző kötetben közölt dolgozatát, itt az ellenzék, a rendszertől független politikai szerveződések 1989 előtt bomlasztó tevékenység bemutatására koncentrál. Ungváry Krisztián ezúttal a tudományos-műszaki hírszerzéssel foglalkozik, s egyebek között megállapítja, hogy ez a tevékenység a rendszer specialitása volt, hiszen a piacgazdaságokban az ilyesmi nem állami apparátus, hanem magáncégek szándéka – egymás kárára. Úgy látja, a magyar hírszerzésnek ez volt a legsikeresebb területe, ennek megfelelően az állomány létszáma is jelentősen nőtt.

A XXV. évkönyvben Rainer M. János a rendszerváltás kifejezéssel és szinonimáival jelzett változások értelmezésével foglalkozik. Öt időrendi és tematikai szakaszt különböztet meg, közöttük a liberális történetírói megközelítést, amely a fordulat jelentőségét emeli ki, a baloldali kritikait, amely a periféria országának globális kapitalizmusba illesztési szándékaként nem tartja érdemnek a változást, és a kétezres évek közepén jelentkező, antiliberális revizionizmusnak nevezett értelmezést, a mai hivatalos álláspontot. Az írása végén megállapítja: nincs dialógus a különféle narratívák között, de vélhetően többségben van az 1989-et elutasító értelmezés: nemcsak a kormányzati

média tagadja az egykori demokratikus értékeket, de azok a társadalom jelentős részében sem túl népszerűek. Somlai Katalin írása hasonló témával, a rendszerváltás jobboldali értelmezésével foglalkozik, húsz, többségükben az országos politikában szerepet vállaló személlyel készített életútinterjú alapján. Szegő Iván Miklós írása, *A konszenzusos elit megteremtésének esélye és bukása 1989-ben* a két kötet leginkább vitára serkentő dolgozata. A szerző úgy látja, 1989-ben remény mutatkozott arra, hogy Magyarországon létrejön az elitkonszenzus, amely megalapozza az ország prosperitását, demokratikus átalakulását. Némileg a rendszerváltás előtti időszakba is visszanyúlva, sorra veszi a politikai történéseket abból a szempontból, hogy hol mutatkozott – kifejezését használva – az elitek között együttműködés és hol a széttartás. Arra a következtetésre jut, hogy az 1990. októberi taxisblokádtörte meg végleg a kormány és az ellenzék közötti bizalmat, így a „konszenzusos elit már 1990-ben elbukott”, majd a mondat így folytatódik: „[...] az 1990-es évek végétől 2010-ig egyre inkább kiüresedtek a demokratikus intézmények a »színlelt demokrácia« jelenségei miatt, amikor a pártok már csak úgy tettek, mintha betartanák a demokratikus játékszabályokat.” 2010 után annyi történt, hogy a Fidesz a színlelt demokrácia helyett nyíltan vállalta az illiberalizmust, a megegyezéses éra lezárását.

Szuromi Rita Heves megyei családokban készített interjúk alapján a nemesi származás hagyományának továbbélésével foglalkozik. Megállapítja, a származás a Kádár-korban is ébren tartott egy latens öntudatot, amely a rendszerváltás után robba-

násszerűen került a felszínre. De az eltelt idő és a generációváltások már útját állták annak, hogy az egykori attitűdök és értékrendek eredeti tartalmukban éledjenek újjá. A megkérdoztetek túlnyomó többsége úgy érezte, a nemesi származás napjainkban is személyiségformáló tényező, de ebbe belefér az a vélemény is, amely szerint a nemesség nem kiváltság, hanem kötelezettség, akinek a sors több lehetőséget adott, annak kötelessége a rászorultabbakat segíteni. Lénárt András érdekes tanulmánya a zsidó hitközség és képviseleti szervezetek történetének vázlatos áttekintése után mutatja be e közeg meg lehetósen ellentmondásos viszonyát a rendszerváltáshoz. A nyolcvanas évek történetének ugyancsak kevésé ismert részével, az MSZMP és a nyugat-európai kommunista pártok

politikai kapcsolataival foglalkozik Szilágyi Gábor írása. Végül, de nem utolsósorban említém Pap Péter István historiográfiai tanulmányát, amelynek témája a kádárizmus a legújabb történeti irodalomban. A vizsgálat körébe bevont publikációkat a szerző a Kádár-korszakról vallott nézetük alapján vizsgálja, annak kiemelésével, hogy magyar modellről, rendszervariánsról, kádárizmusról egyaránt szó esik, de a téma nem váltott ki érdemi szakmai vitákat, sőt a korszaknak a regnáló kormány emlékezetpolitikájában is alig van helye.

„Hetvenes évek”. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet. Évkönyv XXIV. 2019. Budapest, 2020, 1956-os Intézet Alapítvány. 360 oldal, 3999 forint; Ezerkilencszáznyolcvankilenc. Magyarország a jelenkorban. Évkönyv XXV. 2020. Budapest–Pécs, 2020, 1956-os Intézet Alapítvány – Kronosz Kiadó. 390 oldal, 3950 forint.

Almás Miklós

Mindenki

Imádom az ilyen nem sorba rakott, nem időrendbe szedett, nem jól fészült prózát, a kuszán, ám mégis izgalmasan-érthetően könyvbe szerkesztett szövegeket. Presser félig (vagy talán egészen) önéletrajzi írása (a második kötet 2021-ben jön ki) az élőbeszédesszövegre épül. Be is jelenti, mit várhat a nagyérdemű: „Presser Gábor emlékei, jegyzetei, meglátásai, tévedései, megtörtént – vagy szerinte megtörtént – valós események, hallomások, látomások, dokumentumok stb.” Nem sorolom tovább. El van találva.

Bár nem abba a generációba tartozom, amelybe a rajongók tömege,

Presser időtlen szerző és muzsikus. Mindegy, hogy régi május elsejéken a tabáni domboldalon, tízezrekkel csápolva hallottuk-e utoljára, esetleg későbbi, lokomotivos, színházi sike-reit idézzük föl. A vele kapcsolatos, korábban a fiammal együtt elraktározott hangélményeim mind a mai napig visszatérnek. Dalai többségét dúdolni is szoktam. Rosszszedvem telen előbújik a refrén: „Te majd kézen fogsz és hazavezetsz”. Az is előfordul, hogy megnyugszik az ember az *Elfáradt daltól*.

Nem vacakolok a sorrenddel, részletekkel, ráfutok az egyik csúcse-

ményre: A *Képzelt riport* vígszínházi bemutatójának színpalak mögötti történetére. (Déry Tibor kisregényét Pós Sándor dolgozta át, amiből persze sokat húztak, toldottak, hogy passzoljon a színpadra; dalszöveg: Adamis Anna; a bemutató 1973. március 2-án volt.) Emlékeimben a bemutató és a darab bombasikerként él, a Szent István körúton az est végén még legalább fél órát dumáltunk egymással lelkesek, meg akik ilyen ebben a házban még nem hallottak. Presser viszont azt sejteti, lehet, hogy bukás volt. Egyébként visszaemlékezése azért érdekes, mert a szülés fájdalmait meséli el. Ott kezdődik, hogy a színésznagyságok közé – az emeleti próbaterembe – bejön egy zenész, akit ugyan ismernek így-úgy, de hogy jön ahhoz, hogy dirigáljon? Megmondja, hogyan énekeljen a kórus, vagy javítgassa egy-egy fiú-lány falsra vett énekét, kijavítsa a rosszul vett ritmust. Micsoda dolog ez!

Presser Gábor maga sem volt felkészülve a sokkhatásra, hozzá kellett szoknia, hogy Marton László rendezésének ő a zenei lelke, és mint ilyen lehetne dirigens, főparancsnok stb., de ő a társulat szemében mégiscsak „külsős”, majdhogynem privát, ahogy a szakma mondja. „...nyilván furcsa volt egy kintről jött, Klauzál téri beatzenész keze alatt dolgozni... azt megértettem, hogy a rock vagy beat mint műfaj teljességgel kipróbálatlan volt a színészek számára, hiszen efféle darab még nemigen, kicsit pontosabban sohasem volt repertoáron. Ez a műfaj a Színművészeti Főiskolán nemhogy nem volt tananyag, de az énektanárok határozottan gyűlölték és értelmetlennek találták...” Indulás előtt Marton

Lászlóval átvettek egy-egy részt a színházzal szembeni Berlinben, majd Radnóti Zsuzsa dramaturg szobájában kezdett kialakulni, hogy a szövegbe hol illik zene, és milyen. Meg hogy az egész mű alap gondolata – ez volt Presser mániája – a *Menni kéne* hová kerüljön, hogy hangsúlyt kapjon az előadásban.

Az is előfordult, hogy a színészek, a kórustagok és a statiszták a próbateremben fecsegték, röhécseltek, Presser rájuk szólt, de nem vették komolyan, pedig becipelte Fender zongoráját is. Végül jött egy segédügyelő, és aztán valamivel komolyabban kezdték venni a dolgot, és „Picinek” tanítania kellett ezeket a színházi embereket, akik viszont röhögve szívatták őt teljes gőzzel. (Mint a könyv kideríti, ezt csinálják minden kezdő rendezővel a régi tagok: egy év szívatás, vagyis beavatás.) Márpedig hol egy ciszt, hol egy ritmikai tévedést kellett javítani, hol csak „csendet kérek, tanulunk!”-ot kellett mondani. Meg hát rendesen el kellett olvasni is a szöveget: olvasópróba is volt: „Úgy gondolom, hogy a hibákat, a rosszul mondott, énekelte sorokat, rögtön az legelső alkalommal korrigálni kell, mert ha úgy hagyjuk, előbb-utóbb rögzülnek.” Bölcs mondat, tanulás.

A marhulásnak két apróság vetett véget. Az egyik, hogy Presser száján valahogy kicsúszott, mindenkit kipróbál, csak azután dől el, hogy ki fog szerepelni a lemezen. Ez a szó, hogy *lemez*, varázsütésként hatott: kuss lett. Még nagyobb, mikor Barta Tamás (az LGT tragikus sorsú gitáros) is beült a zongora mellé. Már nem volt egyedül, a dolog komolyra fordult, kezdődhetett az igazi meló. Majd jött a bemutató és a leírhatatlan hatás.

Szándékosan írtam „hatást”, és nem sikert, mert Presser úgy érezte, a premier tiszta bukás volt. Én, mint fentebb megjegyeztem, nem egészen úgy éltem meg. A kritika viszont morózus, olykor elutasító volt, ilyet még nem láttak, hát lefitymálták. A *Ringasd el magadról* kisütötték, hogy az felhívás drogozásra, a *Menni kéne* dalról meg hogy disszidálásra biztat. (Azóta a fülbajos értetlenség lekopott, lásd, hogy kb. ezer előadást ért meg az itthonit és külföldit egybeszámolva...) A színház meg a média már csak ilyen, kell egy bizonyos lauf ahhoz, hogy valami radikálisan új előadásmód, műfaj felszívódjon a nagyérdemű agyáig. Végül felszívódott.

A darab körüli és a színházi emberekkel kapcsolatos kalandok a könyv közepén íródnak. Azért emeltem ide, mert ez jól jellemzi Presser írásmódját: nyoma sincs benne önfényezésnek, beszámol kudarcról, bajokról éppúgy, mint a sikerekről (melyeket ő nem így nevez...). A könyv elején ott vannak a konzervatóriumi évek: mivel istenien tudott zongorázni, másodéven kezdte, és mivel abszolút hallása volt, és jól haladt, az utolsó (ötödik) évet el is hagyhatta volna. Tanárai (Kadosa Pál, Rados Ferenc) úgy vélték, érett már az akadémiára. Nem így lett, mert beiktattak egy vizsgaelőadást, amit lámpaláz vagy egyszerű indiszpozíció miatt elrontott, és mehetett vissza a konziba ötödévre. De, mint mondja, jobb is volt így, mert tudta, hogy a zenei memóriája igencsak szűkös volt, márpedig egy pódiumművésznek széles repertoárral (kívülről tudott darabok tömegével) lehet csak megközelíteni a közönséget.

Szerény és tán a kelletnél is őszintébb a fogalmazás. Időben összevisz-

sza ugrál, így aztán a konzikalandról írva eszébe jut egy jóval későbbi élmény, már befutott LGT-sként vette észre, hogy kopik az abszolút hallása, hol működik, hol nem. Mindegy, mondja, csinálom tovább. A legjobban zongorakísérőként érezte magát, tudta, hol kell segítenie a szólistának. Leírja e „szakma” titkait, kettesben adják a zene velejét, nem úgy van az, hogy az énekesé a kizárólagos érdem. Zongora nélkül a legjobb hang is képes elveszni.

Újabb ugrás, már a Vígben vagyunk. Az előadások alatt tömegével zörögnek a cukis zacskók. Presser megunja, a szünetben felmegy a büfébe, és azt mondja: „Én vagyok e ház zenei vezetője, kérem, ne áruljon ilyen zörgő micsodákat, zavarja a művészeket, ez ugyanis színház...” Tojok rá, mondja a büfés, és rá se néz. Mire Presser felkapja a zacskós tálcát, odaviszi az ablakhoz, és kihajítja a paklit a Szent István körútra... (A gazdasági ig. felhívatta, bocsánatkérés lett a dolog vége...)

Egyébként a sztorijaiból – ami azért lazán, de tartja az időrendet – választok egy különlegeset is. Az abszolút hallás révén említi Szvjatoszlav Richter példáját, aki idősebb korában már kottából játszva koncertezett. Presserék úgy hitték, a pontosságmánia miatt, nehogy az öregkori feledékenység félrevigye, vagyis biztos támasztékként kellett neki a kotta. Hát nem. Richternek ugyanis különös módon romlott a hallása: mást hallott, mint amit játszott, így kénytelen volt a kottára figyelni. Megint tanultam valamit.

Nagyon korán, még a konzis időkben születtek a saját dalai az Ome-gában. Aztán a zenekari élet köznapjait olvasva a frász tört ki: hogy

lehetett kibírni a koncertkörutakon a lepukkant szocreál szállodákat, az összezártságot, a rémes kajákat. Főképp kezdetben, mert később, amikor a Lokomotiv GT már *brand* lett, valamit javult a helyzet, de ez a cigányélet akkor is nehéz lehetett. Koncert után, mondjuk úgy éjfél felé, már nincs alvás, a tagokban továbbél a felszpannolt zenei teljesítmény, azt dumával vagy mással kell vezetni, de másnap meg az ócska busz továbbindul velük.

És akkor a hatóságok zaklatását, a lemezkiadó cenzúráját (a zenére alig figyeltek, lesték a szövegeket, ami tőle meg Dusántól származtak.) „Cenzúra nincs”, ez volt kiírva a bejárat fölé, de sokkal vadabb módon nyúltak bele a kínálatba, nem ragozom, tán még emlékszünk rá. (Hungaroton, Erdős elvtárs...) A könyv hoz néhány mulatságos példát. Nehéz dolguk lehetett, mert az LGT intellektuális zenét-szöveget kínált korszakos lemezein, az ilyesmi bonyolult utalásrendszerét egy félbunkó „cenzor” nemigen tudta átlátni. Presser ma már jókat derült ezen az erőlködésen. A maga idejében nem lehetett annyira vicces.

Eljutottak külföldre is – London, Los Angeles (turné!), Bécs, Prága. Berlinben németül kellett előadniuk a számokat, hát az nem volt gyerekjáték, de a sikerük mindent vitt. És a Szovjetunió, a két-három hetes körutazáson szinte kétnaponta koncert, Riga és más tagországokban ugyanez. Ők (a zenekar és Presser) játszani szerettek, de a bűdös hotelszobákat utálták. (Egyik esetben ki is verte a balhét, hogy azonnal hazarepül, ha ezt a trágyaraktárt kell két hétig laknia, mire a helyi szervező suttogva felvilágosította, itt ez

megy: adj egy százast a pultosnak, és kapsz kulcsot egy spéci lakosztályhoz. Így is lett.

London, stúdió, csodálkozás (hogy micsoda technikai csodák segítenek zenét csinálni, miközben ők ócska orsós Tesla magnóval meg valami avult rögzítővel buheráltak...). De öröm is akadt a csodálkozás mellé: lemez született kint, Londonban, s kinek jut ilyen? Ráadásul nagy siker: *Locomotiv GT* címen, Adamis Anna tökéletes angoljával, Presser fantasztikus zongorajátékával és megnyerő brummogásával. (A lemez '74-ben Angliában és az USA-ban is megjelent...) Bár az Abbey Roadon két felvétel is készült, ezek máig kiadatlanok. Ilyen is volt-van. (Közben csak azon diózom, miért is nem maradt kinn. Az lehet a magyarázat, hogy a Dob utcából nem lehetett olyan könnyű megszökni...)

Észrevettem, hogy zenéjéről, dalairól, albumairól, szólólemezeiről alig írok. A dolog esztétikai vetülettéről, zenei-szövegbeli mélyrétegéről se. Tán mert azokról már oly sokan írtak. Én inkább az egyéniségről beszélnék, ami bujkál a zenében, és leragyo. A sötét szemüvege metafora: Presser aranyos, mindenki szereti (*Neked írom a dalt*), a társaság összetartója, a *brand* névadója, minden (legalább ezer dal szerzője), de a lelke mélyén zárkózott lény. És ami számomra lejön, az a dalok többségének élet-szomorúsága. Nem bánatosak, hisz ott van mellettük az *Ilyen a boks* meg a *Miénk itt a tér*. De az alapélmény, a közérzeti – nem politikai – magány (*Ugye ott leszel, Elfáradt dal, Megemelte az angyalok*). Ez nem látható, nem tűzi magára, de aki hallgatja-látja, megérzi. A kor „mísz”-légkörén túl ez valami

mélyen személyes, amit nem ad közre senkinek, bár mindenki haverja. És ez zeneileg üt át a legjobban, hiába a szöveg vidám búslakodása. Presser titokember. Dalai mélyén, a „mindent megmutatok” sűrűjébe rejtve ez a végső magány és fájdalomféle, vagy enyhébb kifejezéssel a zárkózottság (by Zorán) motoszkál benne. És filozófia is van a dalokban, szinte mindegyikben, élhető, megszólító, mély bölcsesség. (*Ugye, mi jó barátok vagyunk* – ki merne ilyet mesélni a rajongótáborának?) De a legmélyebb pillanatokban is meg lehet hallani, hogy *Nem adom fel*.

Ez átüt minden kalandon, cirkszon, utazáson. Apróság: a szobájában, a zongorán megpendül egy húr, kíváncsi lesz rá, aztán kisül, hogy egy pele majszolja a hurok felett a diót, amit korábban az asztalon hagyott. Zongoraszállítókat hív, vigyék a balkorra a hangszert, csak egy percre, ott aztán meg is jelenik a pele, „szopránban” nyomja és a zongora egyik sarkában majszol... (Ötzerbe került a cipelés illetve ez a bájos kaland.) Hát ilyen ez a brummogó zseni. Aki arra is képes, hogy legalább ötször említse Magyarhon legjobb billentyűsét, Szakcsi Lakatos Bélát. Hát melyik az a sztár, aki egy sztárkollégát így maga fölé emel? Szerintem ilyen nincs, csak ebben az ötszáz oldalasban... És mindenkinek szerzett dalokat: Katona Klárinak, Zoránnak, Rózsa Magdinak, a sor végtelen...

Ennyi minden van az életírás első kötetében. Befejezésül hadd szóljak *A próba* című előadásról. *Mihály András* (az Operaház igazgatója) hívatja ('82-ben), hogy Bach zenéje mellé Presser írjon egy balettzenét, amit a Magyar Állami Operaház (ilyen „kettes” felállásban, a vilá-

gon először) előadna. Presser napokig nem aludt, rühellte a feladatot (hogy jön ő Bach mellé?), de aztán beleugrott. A Rádióban kísérletezhettek, Kis István (hangmérnök) meg Pici a 8-as stúdiót kapták meg kísérletezni-játszani-komponálni délutántól hajnalig. A meló hevében a zongora húrjaiba belemászva, ujjal vagy akármivel pengetve meg pedálozva olyan hangfelhőt produkáltak, hogy tényleg angyalok szállták meg a stúdiót. Teljes transzban dolgoztak. „...el tudom mondani, hogy volt: a tizedik perc körül melegséget éreztem a nyakam körül. Pontosan az történt, amire számítottam. Két angyal ereszkedett le, hogyan kerültek a stúdióba belülről, azt nem láttam. Szó nélkül, súlytalanul borultak rám, és vittek lefelé, jó mélyre. Lenn is tartottak kicsit. Az oda-vissza úttal együtt nem lehetett több, mint két perc... Meg is emelhetek volna kicsikét szállni – de az máskor volt, most nem. Mire óvatosan megfordultam, már sutty, el is húztak.” Balettzenét Bach mellé: Presser és társa mindent beleadtak, a teljesítőképeség határán túljutottak (egyszer ment hazafelé hajnali négykor, a piros lámpánál, az út középső sávjában elaludt, rendőr ébresztette. Balhé lett belőle, nem részletezem.) De meglett *A próba. Rock balett 2 felvonásban*, az Operában. Hihetetlen a dolog maga is, de Presser teljesítménye, ahogy ezt az egész fejben-kézben-zongorában alakuló káoszt *irodalmilag* megjeleníti, azt nagyjaink is megirigyelhetnék.

Presser Gábor: Presser könyve I. Budapest, 2020, Helikon Kiadó. 523 oldal, 6999 forint.

Mihály, Schumann, Perényi, Kelemen

Ahogy egy ország lakóinak van történelmi tudatuk, ahogy a magyarok érzelmileg és intellektuálisan viszonyulnak hazánk múltjához és benne Mohácshoz, a Rákóczi-szabadságharchoz, 1848-hoz, a kiegyezéshez, a monarchiához, Trianonhoz, a Horthy-, a Rákosi-korszakhoz, 1956-hoz és a kádári harminckét évhez, ugyanúgy van minden – vagy a legtöbb – országnak, de Magyarországnak, vagyis a magyar zenehallgatóknak feltétlenül (mert a magyar zene gazdag) *zenetörténeti tudata* is. Ennek része, hogyan viszonyulunk Liszthez, Erkelhez, Bartókhoz, Kodályhoz, Dohnányihoz. A nagy és szerencsés országok *gondozzák* saját zenetörténeti múltjukat, ami annyi jelent, hogy egy-egy korszaknak nem csak csúcsteljesítményeit őrzik kollektív emlékezetükben, míg a nagyokat körülvevő kisebb szerzőket elfeledik, hanem ellenkezőleg: a közepes nagyságrendű és kis mestereket is számon tartják, játsszák műveiket – gazdagságuk részének tekintik e szerzőket és termésüket.

Miért jó ez? Mert ha csak a legnagyobbakat ismerjük, hamis és félrevezetőn hiányos képet kapunk, nincs viszonyítási rendszerünk, nincs kontextus, keveset értünk az összefüggésekből, a folyamatokból. Ha a magyar zeneéletnek volna reális képe a 19. század hazai zenéjéről, akkor Liszt és Erkel mellett újra és újra játszani kellene olyan szerzőket is, mint Mosonyi Mihály, Volkmann Róbert, Széchényi Imre, Beliczay Gyula, Mihalovich Ödön,

Koessler János – és még sokakat. Ha a magyar zeneéletnek volna reális képe a 20. század hazai zenéjéről, akkor Bartók, Kodály, Dohnányi mellett nem csak Weiner Leó és Lajtha László műveit játszanák olykor, de seregnyi más szerzőt is, rendszeresen: Kósa György, Kadosa Pál, Farkas Ferenc, Ránki György, Veress Sándor, Szervánszky Endre, Dávid Gyula, Járdányi Pál, Szöllősy András, Lendvay Kamilló, Petrovics Emil, Durkó Zsolt, Bozay Attila és sok más komponista műveit.

Ideális esetben a magyar hangversenyéletben minden harmadik-negyedik koncerten fel kellene bukkannia egy kevésbé ismert, kevésbé játszott, de kvalitásos 20. vagy 19. századi magyar zenének – olyannak, amelyet *nem* a legnagyobbak egyike írt. Ettől persze még a legnagyobbak zenéjét is ugyanúgy kellene játszani, de lassan, fokról fokra, egy-két évtized alatt ki-rajzolódna és ismertté válna az említett környezet, a kontextus. *Berendeződne* két nagy korszak, a 19. és a 20. század. Az 1950-es évek zenéje kiváltképp érdekes, mert sok izgalmas esetet kínálva illusztrálja a diktatúra és az alkotók bújócskáját. A kor egyik vezető műfaja a versenymű, mert megszólalásmódja, alapmagatartása alkalmas volt arra, hogy dinamizmusával, szuggesztivitásával, a zenekar és a szólista „versengő” párbeszédével a concerto a kötelező „szocialista optimizmus” építő derűjét közvetítse, ráadásul a műfaj a bonyolultságot sem sugallta szükségszerűen, így nem fenyegetett a hivatalos kultúr-

politikától érkező elutasítás veszélye. Mert a bonyolult modernség, az „arisztokratikus” (netán „polgári”) elvontság ekkoriban tilalom alá esett. Bartók is megkapta a magáét a Rákosi-korszak hivatalos zeneéletének vitáiban: a keményvonalas hangadók elutasították az életmű egyik felét (hegedű–zongora szonáták, vonósnégyesek, *Csodálatos mandarin*), mert az elvont, bonyolult, dekadens, míg a másikat (*Divertimento*, *Concerto*, *Hegedűverseny*) követendő példaként állították a kor zeneszerzője elé, mert annak közérthető, népi hangja optimizmussal párosul.

Az ötvenes években seregnyi versenymű született. Közülük az egyik legsikeresebb Mihály András (1917–1993) *Csellóversenye* (1953), melyért a zeneszerző 1955-ben Kossuth-díjat kapott. Igazi „kirakatmű”, mely minden kultúrpolitikai követelményt teljesített, ugyanakkor azonban értékes, tartalmas zene, kiállta az idő próbáját, ma is jó meghallgatni. A zeneszerző-karmester-csellista Mihály érdekes alakja a kor zenéjének. Már a két világháború között meggyőződéses baloldali volt: olyankor, amikor ez még komoly veszélyekkel járt. Munkáskórusokat vezetett, vonósnégyesével a modern zenét népszerűsítette. Egy évig raboskodott Buchenwaldban. A Rákosi-korszakban a keményvonalasok közé tartozott, s a Bartók-vitában ő is az életmű kettéosztása mellett kardoskodott. Emiatt később nem kellett retorziókat elszenvednie: taníthatott a Zeneakadémián, ahol több mint négy évtizedig a kamarazene tanszékét vezette, a Magyar Rádió zenei lektora volt (ez fontos hatalmi pozíciónak számított), 1968-ban megalapította a Budapesti Kamaraegyüttest, amelynek

karmestereként sokat tett az új zene népszerűsítéséért, 1978-tól egy évtizeden át az Operaház igazgatójaként működött. Legtöbbször mint felejthetetlen kamarazene-tanárra emlékeznek rá szeretettel: olyan világklasszis együttesek kerültek ki a keze alól, mint a Bartók, az Éder vagy a Takács Vonósnégyes.

Legutóbb olyan együttes tűzte műsorára a *Csellóversenyt*, amely az elmúlt évtizedekben sokszor vállalta, hogy felidéz egyet-egyét a magyar zene-történeti múlt érdekességei közül: a Nemzeti Filharmonikus Zenekar koncertjén szólalt meg a mű, Perényi Miklós szólójával, Kelemen Barnabás vezényletével. A hetvenhárom esztendőszőlő szólólista régóta bensőséges kapcsolatot ápol a művel, hiszen már huszonnégy évesen hanglemezfelvételt készített belőle. Előadásából kivilágított a három, független karakterdarabként is értelmezhető tétel (Poéma, Ballada, Capriccio) költőisége. Perényi hangszerén sok lágy tónus szólalt meg, paszteliszínek és pasztorális hangütések követték egymást, s a tolmácsolás azt is érzékletessé tette, hogy Mihálynak a mű komponálásakor inkább a kodályi melankólia, mint a feszesebb-markánsabb bartóki megszólalásmód volt a modellje. Mint oly sokszor, ezúttal is megcsodálhattuk a már nem fiatal csellista hangszeres hangjának makulátlan tisztaságát, feddhetetlen technikájának természetességét – azt a teljes azonosulást, amelynek szellemében a művész egygyé vált a művel és hangszerével.

Ennek a koncertnek csupán az egyik érdekessége volt, hogy a műsor első számaként Mihály András *Csellóversenyét* hallhatta az internetes közönség, a másik különleges körülménnyel a karmester személye

szolgált: Kelemen Barnabás lépett pódiumra a Nemzeti Filharmonikusok élén. A negyvenkét éves, világklasszis hegedűst régi szálak fűzik a zenekarhoz, hiszen Kocsis Zoltán vezényletével az együttes sokszor kísérte, társaságukban egyik középponti előadója lehetett a Bartók Új Sorozat lemezkiadásnak is, és koncertmesterként is nemegyszer beült az együttesbe. A karmesterséggel kapcsolatos ambíciói nem új keletűek, a régmúltba nyúlnak vissza. Még nem olvasott kottát, de már vezényelni próbált különféle műveket, köztük olyan nehezeket is, mint Bartók *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* című alkotása. Ténylegesen is igen hamar zenekar elé állt: már a kétezres évek elején hallhatta őt ilyen minőségben a közönség. Utóbb öt éven át két kiváló finn karmester-pedagógus, Leif Segerstam és Jorma Panula óráin tanulta a mesterség csínját-bínját.

A közönség számára azonban ma is elsősorban hegedűs. A pályájuk egy szakaszában vezényelni kezdő hangszeres muzsikuskok esetében sokan felteszik a kérdést: miért van szüksége egy kiváló zongoristának, hegedűsnek, oboásnak, énekesnek arra, hogy vezényeljen? A válasz a gyanakvók szerint: mert megunta a sok gyakorlás fáradtságát. A valóságban a legtöbb olyan nagy muzsikusk, aki – mint Pablo Casals, Végh Sándor, Yehudi Menuhin, David Ojsztrah, Dietrich Fischer-Dieskau, Heinz Holliger, Vásáry Tamás, Kocsis Zoltán, Csaba Péter, Takács-Nagy Gábor, Keller András, Rácz Zoltán, Baráti Kristóf és Kelemen Barnabás – pályája egy szakaszában eredeti „alaptervékenységét” a vezénylessel egészíti ki, azért teszi ezt, mert a kiteljesedés lehetőségét keresi, a zene egészét kívánja

birtokba venni, és mert azokról a darabokról is mondanivalója van, amelyeket nem az ő hangszerére (vagy énekesek esetében: hangfájára), hanem zenekarra írtak.

Ha valaki nem született karmesternek *is*, hanem csupán akarnok, aki alkalmilag illegeti magát a zenekar előtt több-kevesebb sikerrel, az könnyen lelepleződik, hiszen a mozdulatkultúra olyan, mint a kézírás: feltárja, ami a lélek legmélyén rejtőzik, kimondja a titkainkat akkor is, ha nem akarjuk. Aki viszont született muzsikusk, az a zenekar előtt is megtalálja önmagát, és természetesen rüleg a lényeggel kezd el foglalkozni: hangsúlyokkal, dinamikákkal, hangzásarányokkal, színekkel, a közös játék meghatározó kérdéseivel. Aki Kelemen Barnabás vezényletét látja és annak eredményét hallja, pillanatok alatt meggyőződik arról, hogy egy *all round* muzsikusk nyilatkozik meg a számára lehetséges egyik fontos területen, melynek művelése épp annyira sajátja, mint a hangszeres játék. Schumann 2. szimfóniája arról tanúszkodott, hogy Kelemen Barnabás elhivatott karmester, nagyon is van ezen a területen keresnivalója, mondanivalója, erre utaltak határozott tempó-karakterei, az érzékenyen kidolgozott dinamikai arányok, erre utalt a gyors tételek feszültsége, sodra, a belőlük sugárzó schumanni tűz, és erre utalt a lassú tétel poézise, lágy színvilága. Manuálisan is biztonság és pontosság jellemzi munkáját, és nyilvánvaló a jelzéseiből, hogy nagyszerűen hall mindent, megvan a saját elképzelése a műről. Még sok élményt várhatunk tőle ezen a területen is, nemcsak mint hegedűművésztől.

A Nemzeti Filharmonikus Zenekar, amely a koronavírus-járvány

idején kreatív megoldásokkal, igényes produkciókkal válaszol a nehéz helyzet kihívására, érzékelhetően nagy kedvvel, örömmel, a régi muzsikusi partnerekkel (mind Perényi, mind Kelemen az számukra) örömmel együttműködve muzsikált, tartalmas vonós tónussal, érzékenyen

kimunkált fúvós szólókkal, tudása javát adva, s az eredmény egy magas színvonalú, élvezetes és hézagpótló koncert lett.

A Nemzeti Filharmonikus Zenekar ingyenes online hangversenye. Közreműködött **Perényi Miklós** – cselló. Vezényelt **Kelemen Barnabás**. Zeneakadémia, 2021. február 11.

Vadas József

Rózsadombi luxuserőd

118

„Átadták a luxuslakóparkot Budapest talán legrondább épülete helyén” – adta hírül novemberben a *Szeretlek Magyarország* internetes hírportál. Mintegy rímelve a *Magyar Építők* három évvel korábbi ünnepélyes bejelentésére, miszerint a főváros egyik legszebb pontján, a Rózsadomb tetejéről végre „eltűnik a Budapest panorámáját csúfító hatalmas épület”. Az egykori tulajdonos-fenntartó nevét viselő SZOT-szálló, amely három évtizede elárvult, azóta folyamatosan és látványosan pusztul. Mert bár a rendszerváltást követően egymást gyorsan váltó új tulajdonosai hozzákezdtek a felújításához, a bontása mindannyiszor abbamaradt. Az ily módon „üresen tátongó monstrum” mint valami háborúból itt ragadt rom vagy félbehagyott torzó mára valóban eltűnt; nem kell szégyenkezni miatta, ha a pandémia múltán majd újraindul a turizmus. A helyén álló parádés társasház láttán mégis fel kell tennünk a kérdést: jogos és indokolt-e az örvendezés?

A történet kezdetéről a hatvanas-hetvenes évek szerény építészetkritikai irodalmából adódóan, illetve az

akkor (is) általában zárt ajtók mögött szűk körben zajló döntéshozatal miatt viszonylag kevés információval rendelkezünk. Ugyancsak nehezíti dolgunkat, hogy a politikai konszolidáció jegyében a lakásépítés dinamizálása élvezett feltétlen elsőbbséget. Középületek elenyészően kis számban, új szállodák meg szinte alig létesültek; elsősorban a lepukkant, illetve az '56-os harcokban súlyos károkat szenvedett hotelek (Astoria, Gellért, Palace, Royal stb.) helyreállítására került sor. A szórványos publikációkból annyira rekonstruálható, hogy a szabályt erősítő kivételek (Sport, 1964, Körszálló, 1967, Volga, 1971) közé tartozik a Zivatar utcában ma is többé-kevésbé eredeti formájában álló Hotel Ifjúság (Csángó András, 1964), amely a *Magyar Építőművészet* fényképes beszámolója szerint „[e]gy, a budapesti dombokra települő és szállodákból álló építészeti koncepció első láncszeme”. Még be sem költöztek az első vendégek, a KÖZTI a Szakszervezetek Országos Tanácsával mint beruházóval máris újabb (belső) pályázatot írt ki nyolc munkatársa számára

a virtuális hálózat második elemének szánt üdülőszálló megtervezésére a közeli Vérhalom utcában, alighanem a Lukács fürdőt is ellátó gyógyforrások vízének felhasználásával. Ez lett azután – hosszú vajúdas eredményeképpen – a főleg belsőépítészként számon tartott Vass Antal (1917–1988) második díjas tervei szerint 1968 és 1971 között, a Rózsadomb keleti lejtőjére települt SZOT-szálló, amelynek négyemeletes jókora tömbjére felül egy panorámás társalgó került, elől meg külön éttermi blokk és egy kör alakú eszpresszó kapcsolódott hozzá.

Minthogy az épület ma már nem létezik, bármiféle minősítése értelmetlen volna, fényképek alapján nem is lenne hiteles. Az mindenestre árukodó, hogy szakmai orgánumban méltatást nem találtam a szabályos cellákra tagolt és lágyan ívelő konstrukciója dacára kissé egyhangú épületről. Mérete miatt a frekvenciált helyszínen mindenekelőtt urbanisztikai-városképi természetű aggályok vetődtek fel. Már az építkezés megkezdése előtt is – a tervet módosítással jóváhagyó felsőbb (Trautman Rezső személyében miniszteri szinten hozott, így akár politikainak is tekinthető) döntés következtében. Az építész elképzelésével szemben a 322 ágyas épület befogadóképességét 500-ra kellett növelni, ami újabb szinttel megemelve tovább nehezítette már amúgy sem légies volumenét. Ahogy magának a tervezőnek a korabeli ismertetéséből tudjuk, az Ifjúsági Szállóval és az Apostol utca alatti József-hegy oldalába szánt (Szrogh György által javasolt) magasházzal annak idején egy olyan komplexum részének szánták, amely „városképileg egymást kiegészítő koncepciót alkot”. Csakhogy a Frankel Leó út fölötti el-

hanyagolt Keserű-forrás törmelékkel elrondított területének rendezésére akkor még, a magasház megépítésére később sem került sor.

Nem csupán a fenti vízió tűnt tova a magyar gazdaságpolitikában külső nyomásra bekövetkezett konzervatív fordulat következtében a hetvenes évtized elején. A megfoghatatlan kollektív tulajdon elsőbbségét, sőt felsőbbrendűségét újraélesztő ideológiai kampány hangzavarában nem hallatszott messzire azok szava sem, akiket nem tévesztettek vagy szédítettek meg a decentralizációval éppen csak bevezetett irányítási reformok táplálta és hamarosan sajnos illúzióknak bizonyuló remények. A környezethez való igazodás ugyanis ez esetben azonosulást jelentett volna azzal a kimondatlanul is polgárinak és így kétes érvényűnek deklarált értékrenddel, amelyet a Rózsadomb, tágabban a budai hegyvidék családi házas világa képviselt. Miközben a pártelit számos tagja, mit sem törődve a fenn hirdetett eszmékkel, itt talált magának reprezentatív villát lakhelyül. Így aztán hiába panaszkolta nem sokkal az épület átadását követően a hazai műemlékvédelem nemzetközi rangú művelőjeként Román András az MTA *Építés-Építészettudomány* című közleményében, hogy ez a nagy léptékű épület helyrehozhatatlan sebet ejtett a budai panorámán. Függetlenül a megformálásától, az adott helyen mindenképpen goromba és értelmetlen beavatkozás: „A Rózsadombon az egy-két emeletes villák tömege, köztük az arányosan megválasztott telekméretből adódó feloldó zöldterületek olyan épületszövetet hozott létre (...), ami a budapesti városképnek egységes és megnyerő része volt. Ebbe a homogén tömbbe

robbant bele a SZOT-üdülő. Óriási tömege – magassága és szélességi kiterjedése – semmit nem vesz tudomást arról, hogy körülötte milyen a beépítés, milyen a városkép.”

A rendszerváltáskor már mintegy négyszáz (változó állapotú és minőségű) ingatlannal rendelkező szakszervezeti üdülőhálózat elemeit a SZOT 1990-es megszűnésével privatizálták. Ekkor került a szálló a Globex csoport tulajdonába, amely hozzálátott a fejlesztéséhez, csakhogy hitelezője, a Postabank 1998-as bedőlése következtében maga is csődbe ment. A krachnak sok száz ügyfél mellett a legnagyobb károsultja Sopron volt, amelyet az így elvesztett három és fél milliárdnyi értékpapír ellenében az épülettel kárpótoltak. A város csak évekkel később tudta az ingatlant értékesíteni, amikor 2004-ben eladta a Pro-Hill Kft.-nek. Az új tulajdonos a szálló átépítéseként már luxuslakásokból álló, az eredeténél két méterrel magasabb és szélesebb társasházban gondolkodott. A megbízásukból Maghegyi György által készített és a Fővárosi Önkormányzat tervtanácsához benyújtott tervek azonban heves ellenkezést váltottak ki. Oponensi jelentésében Dévényi Tamás nem csupán Preisich Gábor tíz évvel korábbi kritikus minősítésére hivatkozott, amely mintha csak Román András fentebb idézett sorait visszhangozná: „a SZOT-szálló túlzottan dominál (...) a Margit híd mögötti hegyoldal látványában.” Szakvéleményében kifogásolta azt is, hogy a fentiekre ráerősítve az Excelsior Budapest „erődszerűen konstruált”, ráadásul „harsogó és bárgyú” – szemben például a Vadász Stúdió „tartózkodó és nagyvonalú”, papíron maradt látványtervével, amelyen az épület –

mint megbizonyosodtam róla – magas fák közé rejtve és katonai álcaként ható homlokzatával igyekszik szinte beleolvadni környezetébe.

A Tervtanács 2005. márciusi állásfoglalásában mindezen túl a helyszín kitüntetett voltára tekintettel tervpályázat meghirdetését javasolta az illetékes – második kerületi – önkormányzatnak. Noha az elmarasztaló értékelés a kerületre nézve amúgy kötelező érvénnyel nem bírt, koalíciós válsághoz vezetett, mivel az MSZP és a Fidesz helyi képviselői összefogtak; SZDSZ-es kollégáikkal szemben kitartottak Maghegyi György legalábbis vitatható elképzelése mellett. Hogy mindkét félnek igazságot szolgáltatásnak, a jegyző rekordgyorsasággal kiadta az építési engedélyt, ugyanakkor kiírták a tervpályázatot is, amelynek bírálata még az év decemberében lezajlott. Sokkal előbbre az ügy így sem jutott, mivel időközben civil mozgalom szerveződött az építkezés ellen. A Budapest Világörökségéért Alapítvány a Fővárosi Közigazgatási Hivatalnál megtámadta az építési engedélyt, majd – mivel beadványát elutasították – a Fővárosi Bíróság előtt szerzett érvényt jogosultságának. Hogy tudniillik beleszólhasson a terület sorsába. Ilyen körülmények között érthetően kevesen pályáztak, és – mint az *Építészfórumon* a Mérték Stúdió díjazott munkáin látható – ők sem kínáltak használható alternatívát a szakmai testületekben felvetett problémák feloldására. Látványterveiken a szabályozás módosítása miatt alacsonyabbra szabott épület változatlanul oda nem illő zárt tömbként éktelenkedik a laza beépítésével egészen más jellegű domboldalon. Mivel a társadalmi ellenállás 2006 elején Pro Budapest néven folytatódott mérték-

adó szakmai szervezetek (Budapesti Építész Kamara, ICOMOS, Magyar Urbanisztikai Társaság, Védjegyet) és vezető értelmiségiek (többek között az MTA korábbi és akkori elnöke, valamint Göncz Árpád, Faludy György, Hubay Miklós és jó néhány építész) bekapcsolódásával, a Pro-Hill feladta a küzdelmet. Egy ciprusi cégbe olvadt, amely viszont már azért nem tudott mit kezdeni az ingatlannal, mert időközben lejárt a kivitelezésre felvett banki kölcsön. Így lett a roncs közel egy évtizedre a hitelező CIB Bank tulajdona.

Ez idő alatt a körülmények alapvetően megváltoztak. Nem a hamarosan, hozzánk 2008-tól begyűrűző pénzügyi világválságra kell gondolnunk elsősorban, amely magától értetődően jó időre megálljt parancsolt minden nagy volumenű beruházásnak. Így a magára hagyott SZOT-szálló állapota további jelentős romlásnak indult. Utóéletének – majd fönixszerű feltámadásának – szempontjából a 2010-es választás hozott fordulatot. A második Orbán-kabinet működése nyomán – a több mint kormányváltás, kevesebb mint rendszerváltás jegyében – fokozatosan, de jól érzékelhetően olyan centralizált rendszer épült ki, amely össze nem hasonlítható a megelőző periódus még a kormányzat belső konfliktusait is széles nyilvánosságra eresztő nyitott szellemiségével. Tiltakozni továbbra sem tilos, a társadalmi kontroll ereje azonban megcsappant az erős központosítás, az ellenzéki sajtó marginalizálása és a civil szervezetek elleni célzott fellépés következtében. A kísértetszálló sorsát mindezen túl az lendítette előre, hogy a krízist követő gazdasági fellendülés – az uniós pénzekkel egyetemben – a tízes évek

elején kedvező hátteret teremtett egy olyan, a kormányfő kitüntetett bizalmát élvező beruházó színre lépésének, akinek a megfegyvelzett közvélemény elfásultsága miatt már nem kellett számolnia a korábbiakhoz mérhető spontán ellenállással.

A vállalkozó a széles közvélemény előtt kevésbé ismert, holott közel százmilliárdra becsült vagyonával Wáberer György az egyik leggazdagabb magyar. (Tizenharmadik a *Forbes* legfrissebb listáján.) A SZOT-szállóval, valamint számos káderével ellentétben őt az Orbán-rendszer nem a kádári világból örökölte. Az 1956-ban Sátoraljaújhelyen született üzemmérnök a számítástechnikai iroda vezetője volt a Volán Tefunál. Karrierje akkor kezdődött, amikor volt cégét az 1993-as privatizációs pályázaton a barátaival alakított konzorcium 540 millió forintért megvásárolta. Irányításával a hamarosan már nyereséges vállalatnak a kétezres évek elején sikerült magába olvasztania a nála tízszer nagyobb Hungarocami-ont; ezáltal a nemzetközi piac szereplőjeként a hajdaninak mintegy százszorosára nőtt. A forgalom nem, de a nyereség idővel csökkent, ezért a kamionkirály, ahogy nevezték, 2015-ben váltásra határozta el magát: megvált a nevét viselő társaságban birtokolt részvényeitől és ingatlanbizniszbe fogott – többek között a MOM Park környezetében. Jó érzékkel alkalmas pillanatban csapott le kivételes üzleti lehetőségként a SZOT-szálló romjainál jóval ígéretesebb rózsadombi telekre is, amelynek legfőbb értékvonzereje a szemközti Margitszigettől a Parlamenten és a Várhegyen át a Citadelláig feltáru-
ló páratlan panorámája. Azt követően került az általa alapított Rózsadomb Panoráma Kft.

tulajdonába, hogy a CIB által 2016-ban meghirdetett újabb (immár jelentős műhelyeket mozgósító) építészeti pályázat eredményes lezárásával végre elhárultak a formális akadályok az építkezés elől.

Az új gazda így szinte azonnal hozzáláthatott a csonk lebontásához, majd megkezdődött a 96 lakásos luxustársasház építése. A közhangulat gyökeres megváltozásáról tanúskodik, hogy újabb tiltakozó akció a kivitelezés menetét immár nem hátráltatta. Holott a környezeti szempontokkal szemben a befektetői ambíciók pénzügyi kiteljesülésével a társadalom alapvető jogai sérültek. Az még hagyján, hogy a pályázat mindkét díjazott alkotása (az Építész Stúdió, illetve a LAB5 Kft. munkája) továbbra is a valahai SZOT-szálló tömegéhez hasonlólt szorgalmazott, csakhogy – mint kiderült – ezekkel a beruházó szabadon gazdálkodhatott. Az építészeknek nem volt lehetőségük részt venni elképzeléseik hiteles megvalósításában, mert a pályázati kiírás értelmében a megbízó a terveket a díjazással meg is vásárolta. Amikor 2017 márciusában kiderült, hogy ilyen feltételekkel megindulhatnak a munkálatok, az *Építészfórum* (néhai) szerkesztőjeként Pásztor Erika Katalina Az eltűnt tervező nyomában címen közzétett szösszenetében maliciózan jegyezte meg, hogy „[f]urcsa szituáció”: „Országos tervpályázat, megvannak a legjobb tervek, aztán a koncepciókat megveszi a kiíró (beruházó), majd másokkal megterveztetni.”

Valóban ez történt: az új tulajdonos a CÉH Zrt.-t bízta meg az engedélyezési tervek elkészítésével. A Vérhalom utcában ma egy minőségi anyagokból kivitelezett, műszaki értelemben kifogástalan (annak látszó) épület áll az

erősen lejtő telek alján. Nagysága a fent húzódó Apostol utca villái között nem feltűnő, a hétszintes ház Pestről nézve emelkedik ki környezetéből. Az Építész Stúdió pályamunkájára alapozott koncepció megvalósítása során mindezen túl nem sok maradt az építészeti programnak abból az alapvetően fontos pontjából, hogy „a homlokzaton megjelenő zöld növényzet tagolja és fellazítja az épülettömeget”. Nem az üvegfelületek, hanem a széles erkélyek dominálnak rajta; a rejtőzködést szolgáló „transzparencia” és „reflexió” alig érzékelhető. A hátsó front egyhangú textúrája miatt is csóválhatjuk a fejünket. Leginkább a kéthektáros kert kelt üdítő benyomást; ugyancsak minimum ötcsillagos hotelt idéz a parkoló, a beltéri uszoda, a wellness, a porta stb. A nagyvonalú belsőépítészeti kialakítás (ahogy a fotókon látható) az igényes folyosókkal és a drága dizájnbutorokkal szintén arra vall, hogy a pénz nem jelentett akadályt. Hiába fontolgatott a *Hvg.hu* közlése szerint a Budapest Örökségéért Alapítvány 2017 őszén újabb pert, jogtechnikai okok miatt nem volt módja az új épületnek minősülő beruházás megtorpedózására. Miközben tehát a Kádár-kor több rangos emléke – a Váci utcai Fontana háztól (Vedres György) a budavári elektromos Teherelosztóig (Virág Csaba) – áldozatul esett a korszakváltó nagytakarításnak, az eredendően is túldimenzionált SZOT-szálló, habár más funkcióval, újraépült. Plusz egy szinttel, összesen hét és fél méterrel magasabbra. (Beérve a korábbi felépítményt.) Akár a Lánchíd mellől a Széchenyi rakpartról, akár a Margit-hídon sétálva nézünk a Rózsadombra, a proccos nevű Elysium Társasházra keresztelt penthouse elődéhez hason-

lőan továbbra is erődként nehezedik a budai lankákra, masszív tömegével vizuális erőszakot téve az ott honos (esztétikailag persze igencsak vegyes) összképen.

Kritikusnak/kritikának nem dolga, hogy megmondja: mi lett volna a helyes. Egy jó példát azonban említhetünk: a harmincas évek derekáról a hasonló konstrukciójú, igaz, csupán háromemeletes pécsi Mecsek (egykor Kikelet) szállót (Lauber László, Nyíri István, Nendtwich Andor), amely nyomasztó budapesti utódával ellentétben – micsoda különbség! – megkoronázza a hegy hajlatát. Ráadásul összehangolt együttest alkot alatta a Pálos templommal (Weichinger Károly) és olda-

lán két villával (Forbát Alfréd), amiben a helyi közreműködőnek, Visy Zoltánnak is jelentős szerepe volt. Történetünk része továbbá, amiről csak olvastam (szintén a Hvg.hu jóvoltából), de rajzot róla nem láttam, hogy még a 2016-os pályázat előtt Zoboki Gábor előállt egy olyan javaslattal, miszerint az anakronisztikus vár vagy erőd képzetét keltő monstrum ellenében az adott helyre inkább négy kisebb épület kívánkozik. Csüggedten teszem hozzá: kívánkozott volna.

Az Elysium Rózsadomb Társasház. Építészet: **CÉH Stúdió**, vezető tervező: **Balogh Ferenc**. Belsőépítész: **Csavarga Rózsa**. Kivitelező: **Market Zrt**.

Stuber Adrea

123

Moszkvai függönyszínház

A moszkvai Művész Színházat Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkij és Vlagyimir Ivanovics Nyemirovics-Dancsenko alapították, Anton Pavlovics Csehov volt a háziszerezőjük. Úgy is mondhatjuk, hogy Csehov anyaszínháza a Művész. Róla is nevezték el, legalábbis egy idő után. (Korábban, 1930-tól Gorkij nevével viselte.)

A hiedelemmel ellentétben nyitódarabként 1898-ban nem a *Sirályt* mutatták be – amelyre máig emlékeztet a színházi függönyükön látható sirályemléma –, hanem Alekszej Konsztantyinovics Tolsztojtól a *Fjodor Joannovics cár* című tragédiát. A *Sirály* premierjére két évvel

később, 1898-ban került sor, amikor a szerző már épp nem akart többé színdarabot írni a *Sirály* pétervári bukása után. Szerencsére a művész színháziak visszahozták a kedvét, s nyolc év leforgás alatt színre került itt a továbbiakban született három nagy Csehov-darab: a *Ványa bácsi*, a *Három nővér* és a *Cseresznyés kert*.

Az eddigieket nem ismeretterjesztő céllal vagy emlékeztetőül írtam le – kéjjel taglalva az apai neveket –, hanem mert a csehovi sirálynak érdemi köze van ahhoz a moszkvai *Cseresznyés kert*-előadáshoz, amelyet februárban nézhettünk meg online. (Még korábban, 2017 elején vetítették az Uránia filmszínházban ennek a pro-

dukciónak a közvetítését a moszkvai Művész Színházból a Stage Russia HD sorozatban.)

Ott kezdődött, hogy 2002-ben, amikor közeledett a *Cseresznyéskert* 100. születésnapja, a Művész Színházat akkor igazgató és azóta elhunyt Oleg Pavlovics Tabakov felkérte Adolf Jakovlevics Sapiroót, hogy a centenáriumba rendezze meg a művet. (Húszharminc évente szokták a Művészházban elővenni Csehov darabjait.) Sapiro gazdag pályája úgy alakult, hogy minden évtizedben színre vitte a *Cseresznyéskertet*. Először 1971-ben Tallinnban, aztán 1988-ban Nicaraguában, majd 1993-ban Péterváron. A 2004-es jubileumi művész színházi premierhez két domináns döntést hozott. Az egyik, hogy az azóta szintén elhunyt David Lvovics Borovszkijt bízta meg a díszlettervezéssel. Borovszkij művészetét nekünk is van szerencsénk ismerni, hiszen rendszeresen dolgozott Horvai István vígszínházi Csehov-előadásain, valamint a Magyarországon rendező Ljubimov és Tabakov is legszívesebben őt hozták magukkal alkotótársnak. Borovszkij egy híres munkájában egyszer már működtette dramaturgiai elemként a színházi függönyt: az egy másik legendás moszkvai színház, a Taganka *Hamletje* volt Vlagyimir Szemjonovics Viszockijjal. Ennél a *Cseresznyéskertnél* a színpadképhez Borovszkij szinte kizárólag a művész színházi sirályos függönyt használta fel. Meglehetősen különlegesen.

A *Cseresznyéskert* első jelenetét a sirályos függöny előtt játssza Lopahin, Dunyasa és Jephodov. Várják a ház gazdáit: a párizsi vonatról leszálló Ranyevszkaját és a többieket. Amikor megérkezik a társaság, a függöny elének tárja őket. De nem úgy, hogy elhúzzák vagy felhúzzák, hanem várat-

lanul kinyílik, mint egy kétszárnyú ajtó, befelé, a színpad felé, amelynek közepén Ranyevszkaják állnak. Ez az effektus olyan meglepő, szellemes és vicces – ahhoz hasonlítható, mint amikor a *Picasso kalandjai* című film pályaudvarán a vonat a peronra merőlegesen indult el –, hogy rögtön felhívja a figyelmet e függöny egyedi tulajdonságaira. Olykor több részre válik szét, s a sávjai között könnyebb, hosszú fehér leplek lengedeznek – ilyenkor képzelhetjük el a kertet, a cseresznyefákat vagy a testvérek, Ljuba és Leonyid halott édesanyját mint látomást. A függöny mögül bukkan elő, talán felesleges konkrétsággal a százéves szekrény, de azon kívül már igazán csak egy régimódi gyerekbicikli szolgál kézzel fogható díszletként, bár nem fogja meg senki. (Belegondolni is szédítő, hogy a bemutató idején százéves szekrény azóta már kétszáz lett.) Összességében véve a színpad a függönyön kívül üres. És forog.

Visszatérve Sapiro alkotói szándékához: a rendező másik meghatározó választása, hogy Ranyevszkaja szerepére Renáta Muratovna Litvinovát hívta meg, aki még soha nem szerepelt színházban. Díjazott filmszínésznő, forgatókönyvíró – elégedetlen is volt Csehov szövegével –, legfőképpen pedig tévézik. A rendező a távirányítót nyomogatva, a *Stílus* című tévéműsora láttán szúrta ki őt, és invitálta főszerepre a Művész Színház társulatába. Hogy a színészek örültek-e a vendégművésznek, nem tudom. Az viszont kiolvasható a bemutatóról született színibírálatokból, hogy a kritikusokat elkeserítette. Megírták kendőzetlenül, hogy Litvinovának nincs hangja, nincs elfogadható színpadi beszéde, a kezeivel nem tud mit csinálni – akárcsak a *Sirály* Nyina

Zarecsnájája –, s egyetlen partnerehez és egyetlen szituációhoz sincs köze. Amikor ez a Ranyevszkaja a Lopahin cseresznyéskert-kivágós, felparcellázós, bérbeadásos, víkendháztelkes projektjét elutasítja, akkor a „ne haragudjon, de ez olyan közönséges...” mondat nem egy kifinomult, érzékeny úrinő szájából hangzott el, hanem egy tévés celebtől kellett elvisselniük a kritikusoknak.

Nem tudni, mikori az az előadás, amelyet az internet jóvoltából most láthattunk. Biztos, hogy sok évvel a 2004-es bemutató után rögzítették, mivel az Ányát játszó fiatal Jana Jurjevna Gladkih és a Petya Trofimovot megformáló Igor Alekszandrovics Hripunov csak 2012-ben álltak be a szerepbe. Ebből a tényből kiderül, hogy sikeres, hosszan tartó széria ez. Sapiro arra építhetett, hogy a más szubkultúra népszerű sztárja, Litvinova esetleg új közönségréteget csábít be a színházba. Talán igaza lett. Az is elképzelhető, hogy az évek múlásával Litvinova egyre gyakorlottabbá vált a színpadon, és a mély vízben megtanult valamelyest úszni. Ráadásul mi, magyarországi nézők nem ismerjük az ő imázsát és kontextusát. Egy melankolikus szépségű, tűnődő szóke dívát látunk érzékeny szemöldökkel, vízhullámokkal a hajában, hosszú cigarettaszipkával a kezében. Beillene sztárnak a némafilmkorszakba. A színpadi jelenléte mindenestre nyugodt, nem túlfeszít, viszonylag természetes. Érzékelhető, hogy másképpen beszél, mint partnerei, ám az asszony életidegenségét is jelezheti ez. Sokat elmond hősnőnk formalizmusáról, hogy jószerevével minden vele szemben álló, vele beszélgető férfinak megigazgatja a ruháját. Lényegében valóban nincs

köze senkihez, de ezt nem nehéz egyfajta ranyevszkajaságnak nézni. Ez a nő csak úgy van itt, az eljátszott és lejátszott nemesi birtokán, hogy lélekben máshol jár. Az egész lénye, az érzései és gondolatai Párizsban, az ott hagyott szeretője körül forognak.

Litvinova mellé bátyának Pétervárról hozott a rendező egy színésznagyiságot: Szergej Szimonovics Drejdent. Hatvanas, kócos, kopaszodó Gajev derűs kedéllyel, bolondozós kedvvel. Ő maga sem arisztokratikus alkatú-modorú tagja a családnak. Táncikál, tréfál, nehezen bír magával. A további szerepekben a megadás erejével tűnnek ki a helyi „bölények”. A Gelsomina-arcú Sarlotta Ivanovnáat játszó Jevdokija Alekszejevna Germanova bizonyára tisztelt és elismert művész – szinte minden akciója nyílt színi tapsot arat, bűvészkedjen bár vagy ágaskodjon mint madárijesztő a színen. A főszeplők „ellenfelei” közül a Lopahint játszó Andrej Igorevics Szmoljakov a legfajsúlyosabb, aki évtizedek óta tagja ennek a színháznak. Lopahinja ősülő borostájú, megkopaszodott férfi, fülbevalóval a bal fülében. Ad magára: hajszálcsíkos öltönyt visel, könnyű fehér sálját sosem veszi le. Csak épp a barna kalap és a világos cipő zavarja az összképet. Miután az árverésen megszerezte a cseresznyés-kertet, minden kiszabadul belőle: dúltan, ordítva vezényli az estélyre felvonultatott hattagú zenekart. A *Cseresznyés-kert* legnagyobb jelenetében, amikor végül is nem kéri meg Jana Viktorovna Szeksztje egéarcú, hegyesorrú Varjájának kezét, egyetlen pillanat alatt világosodik meg számára, hogy ők evvel a nővel soha, de soha meg nem érthetik egymást.

Arról szeretnék még beszámolni, hogy a közönséget miként lehetett

érezkelni. Már csak azért is, hogy visszacsatoljak a csehovi sirályos függönyhöz. Mind a 2017-es közvetítés alatt, mind a mostani vetítéskor úgy találtam, hogy a közönség kicsit furcsán viselkedik. Az első alkalommal az tűnt fel, hogy a végén, Litvinova-Ranyevszkaja és Drejden-Gajev távozásakor a nézők előadásvégi tapsba fogtak, nem számítva arra, hogy jön még Firsz inas; a darabot ő fejezi be. Most pedig bizonyos megfelelési vágyat, illetve hagyományokra támaszkodást véltem felfedezni abban, hogy tisztelettudó nyílt színi tapsokat produkáltak. Ebből kiindulva felvetődik az a lehetőség, hogy Sapiro gondolatgazdagnak nem látszó rendezése tudatosan érvényesnek is tekinthető. Olyan nézőkre számít, akik a *Cseresz-*

nyéskertet nem ismerik, Litvinovát viszont igen. Lehetséges, hogy a széksorokban zömmel víkendház-tulajdonosok ülnek. Az előadásban nincs birtok, nincs cseresznyéskert, nincs nagy színész-nő-főszereplő. Csak az üres színpad van. Meg a függöny Csehov sirályával. És a kérdéssel, hogy tud-e ma is szárnyalni még, s van-e kinek, minek.

Ámbár az egy lehetséges optimista megközelítés, hogy ezek a nézők mégiscsak a Művész Színházban ültek, nem pedig a CSZKA Moszkva futballstadion nézőterén.

Csehov: Cseresznyéskert. A moszkvai Művész Színház előadása. Rendező: **Adolf Sapiro**. Főszereplők: **Renáta Litvinova, Szergej Drejden, Andrej Szmoljakov**.

László Ferenc

Plebejus Polbeat

Ha rajtam kívül bárki is vissza- és összeolvasná az elmúlt egy-másfél év tévékritikáit, úgy lehet, még az eredetileg szándékoltnál is érzékletesebben ott lenné bennük a jelenkori magyar televíziózás vélt főproblémájának folytatólagos kárhooztatását. S ez nem más, mint a mind kínosabb mértékű kiismerhetőség, a minden eredetiség-től, kockázatvállalástól és merészebb húzástól ódzkodó, egészen pitiáner kiszámíthatóság. Valóságos rákfene ez, amely tavaly minden korábbinál jobban eluralkodott a képernyős szektorban – és persze minden korábbinál látványosabbá is vált az ismeretes világláallapotok közepette.

Olyannyira így történt ez, hogy a 2020-as magyar televíziózásnak voltaképpen csupán egyetlenegy igazán váratlan fejleménye volt: a Pesti TV szeptemberi megindítása. Elvégre az illetékes agytröszt alig több, mint egy esztendővel korábban szüntette meg, illetve olvasztotta be az Echo TV-t ama támadhatatlan logikájú fölismerés szellemében, mely szerint haszontalan két azonos profilú és célzatú jobboldali-kormánypárti „magántévét” fenntartani. S erre most, tessék, mégis megint itt van nekünk a fád-szürke Hír TV mellett a másik, egy rivális frontharcos csatorna: sok-sok pesti sráccal, megél-

hetési hobbistával meg radikálisan konzervatív influenszerrel, s olyan beszédes műsorcímeikkel, mint például *Libernyákok*, *Boomerlázadás* vagy *Pesti galeri*.

Sokban más ez a csatorna, mint amihez eddig a Hír TV és a néhai Echo hozzászoktatta a hosszútűró magyar közönséget. Gátlástalanabb és fiatalosabb, s ha szabad illet mondan, bizony még gógyisabb is. Nem mellesleg több itt az eleven beszédtempójú és ép artikulációs bázissal rendelkező képernyős megszólaló is, mint az említett két tévénél. Ez pedig még akkor is említést érdemel, ha tudomásul szolgál a tény, hogy a fejlett fogalmazási készség vagy a korrekt r hangzó birtoklása önmagában sajna egyáltalán nem garantálja a kimonodott gondolatok közhasznát.

Persze azért hiba lenne túlszpilázni a Pesti TV újszerűségét, hiszen régi, sőt ódon arcok is szép számmal akadnak a képernyőn és a műsorok stáblistáin. Márpedig ők jobbra csak a rég megszokott-megcsontosodott metódus szerint képesek végezni a maguk nemes küldetését, ahogy az például és kiválólag a *Plebejus Polbeat* című műsor február 16-i adásában is kiderült. Ebben a sörözői elhelyezésű, ám snasszul teázgató műsorban ugyan is ekkor két veterán sajtómunkásé, Bencsik Andrásé és Stefka Istváné volt a főszerep. Mellettük a csatorna programigazgatója, az ugyancsak rutinos Huth Gergely, valamint teljesjeggel felesleges műsorvezetőként és az ifjúság képviselőként Zelenka Dóra ült ott az R56 pubban. (Mivel e fiatal hölgyről korántsem biztos, hogy a lentebbiekben esik még majd szó, hadd idézzünk itt pár sort a tévé internetes oldalán közzétett bemutatkozásából: „Engem már nagyon sok-

szor próbáltak megfélemlíteni, mondtak már rám mindent, fideszbérencről láncdohányosig. Mondanom sem kell, hogy nem dohányszom... A liberális véleményterror sosem hagy aludni, de én mégis tudom, hogy nem szabad feladni, mert minél hangosabbak vagyunk, annál jobban zavarjuk őket. [...] ...nem hagyom, hogy azért bántsanak, mert van véleményem, mert szeretem a hazám és mert a normalitás pártján állok!”)

Nos, a pertraktálandó műsor első témája a XII. kerületi Turul-élmű és az arról készített 444-es dokumentumfilm volt, s ez az érzékeny kérdés rövid úton előhívta Bencsikből és Stefkából is a leginkább önazonos reakciókat. „Nekem ennyi elég” – reagált már a dokumentumfilm címére (*A gyilkosok emlékműve*) Bencsik, aki mindjárt tévedhetetlenül rámutatott a turulszobor üzenetére – és üldöztetésének mélyen fekvő alapokára: „Mintha rá akarná vetni magát erre a bűnös városra... és szerintem ez a hisztéria pontosan ezért van.” Mert hogy az erő és a bátorság nemzeti jelképe helyett az ellenoldal képviselői „egy haldokló pulykát szeretnének ott látni”. Míg az arcvonásaival mindig derűt és harmóniát sugárzó Stefka István a maga igazát átérezve kerülte a szellemeskedést, ehelyett áperté kijelentette: „...maradjunk annyiban, hogy ezek az emberek Kun Béla és Rákosi Mátyás örökösei.” S egyszerűsmind programot is adott: „Igenis ki kell állni emellett az ősi magyar szimbólum előtt... mellett.”

A kényesebb rész így Huth Gergelyre maradt, vagyis ilyesformán neki kellett megemlítenie azt is, hogy az emlékmű körül, fájdalom, „történt egy sajnálatos tévedés”. Egyebekben is ő vállalta e téma kifejtésekor

a kevésbé szabványos, de persze annál irányzatosabb felvetéseket. Így például bátran megállapította, hogy „Pokorni Zoltán nagyon bután cselekszik” – mert Ungváry Krisztiántól állásfoglalást kért. Aztán a saját táborának alsó szőlamban elégedetlenkedő tagjainak („ti miért nem tudtok ilyen filmet csinálni?”) is üzent: „Nem kell elájulni a 444-től.” S persze azért ő is ki- és beleállt az emlékmű mulhatatlan szükségességének kérdésébe, egyebek közt felidézve, miként is kellett úgy másfél tucat éve gárdistáknak és más ilyen „jóféle magyar emberek”-nek a testükkel óvniuk ezt a szent jelképet.

Habár a két hadastyán már a műsor első felében is hozta az elvárhatót, Bencsik és Stefka közös szereplése mégis a második részben nyert külön értelmet: részint hősién magasztosat, részint pikánsat. Itt ugyanis a kilencvenes évek jobboldali sajtójának témája került elő, nem függetlenül attól a hetvenedik születésnaptól, amelyet a *Demokrata* főszerkesztője február elején ért meg, s amely ünnepnapra a miniszterelnök gratuláló levelet küldött. („Egyszer majd én is szeretnék kapni tőle” – vetette közbe e levél említésekor a szemérmes Zelenka Dóra.)

Szó esett e műsorrészben a taxisblokádról, Göncz Árpád bratyizásáról, a Demokratikus Chartáról, Berecz Jánosról és még arról az ősbűnről is, hogy Farkasházy Tivadar a *Himnusz*t dalnak nevezte, hiszen ekkor vált végképp nyilvánvalóvá, hogy „minden, ami magyar, azt elvetik”. Mi több, Bencsik még azt az ősi, sajtótörténeti különlegességet is megemlítette, hogy akkoriban, a jobboldali lapok nagy szorongattatása közepette az áldozatos újságíróknak be kellett menniük a szerkesztőségbe, hogy ott írják meg a

cikkeiket. „Mintha töriórán ülnék” – ámuldozott az ifjabb korosztályt képviselő műsorvezető, aki nemzedéke nevében – alkalmasint önkéntelenül – igen értékes vallomást tett a múltban történetekhez fűződő viszonyról: „Nekünk csak így 2010-től van meg nagyjából.”

Igen, a kilencvenes évek első fele volt az a messzi múltba süllyedt korszak, amikor a Fidesz vezetői még liberálisnak vallották magukat, s „az SZDSZ-ről még azonnal nem rántották le a leplet”. De a morális tisztaság már ekkor megkülönböztette őket másoktól, s ilyesformán restelkedésre igazán nincsen okuk. S ha már egyszer ilyen kendőzetlen nyíltsággal lehetett beszélni a múltból, hát Huth még azt is megkockáztatta, hogy az adás vége felé vallatóra fogja a 70 esztendő ünnepeltet: hogy is volt az az izé a *Népszabadsággal*? És Bencsik beszélt, nagyjából olyan keresetlenül, sommásan és őszintén, mint ahogyan azt látatlanban elképzelnénk. S egyszerűsre úgy, hogy azzal mellesleg ékesen bizonyította: valóban lett volna keresnivalója az eredetileg áhított pályáján, vagyis a sci-fi és a romantikus irodalom terén. Arról már igazán sem ő, sem a műsor többi készítője nem tehetett, hogy népszabadságos bátorságának fölemlgetése jószerint rögtön oly ironikus megvilágításba került. Bencsik szebbkeblű asztal-szomszédja ugyanis legutolsó érdemi megszólalásában újra csak fogadalmat tett: „...sajnos még az én generációmnak is kell majd harcolni a kommunistákkal, de majd mi megvívjuk a saját harcunkat.”